

E919 C92

21-38

ՄԻՋՆԵԳԵՐԵԱՆ ՏԱՂԱՍԱՅՆԵՐ

Դ.

ՀԻՆԳ ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՏԱՂԱՍԱՅՆԵՐ

Է. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն. Ի. Մ. Բ. Տ. Ե. Ն. Ե. Գ. Լ. Բ. Լ. Ն.

— — —
Հ. Լ. Ե.

ՀԻՆԳ ԳԱՆԴՈՒԽՏ ՏԱՂԱՍԱՑՆԵՐ

Վ Ի Ե Ն Ն Ա

Խ Խ Ի Խ Լ Բ Լ Լ Լ Ն Տ Գ Լ Բ Լ Լ Ն

1921

13 APR 2011

1.55.032

x-28

ky.

ՀԻՆԳ ՊԱՆԴՈՒԽՏ ՏԱՂԱՍԱՅՆԵՐ

Վ.ԲԺՆԵՆԷՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԵՐԵՎԱՆԻ — ԵՐԵՎԱՆԻ
 ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ — Յ. ՍՅԱՓԵՆՆՈՍԻ ԵՐԷՐԻ ԲԻՐԵՎՈՐԴՈՐԻ
 ԲԻՐԵՎՈՐԴՈՐԻ — Զ. ՅԱՐՈՍԼԱՎՈՍԻ ԵՐԷՐԻ ԲԻՐԵՎՈՐԴՈՐԻ
 ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԲԻՐԵՎՈՐԴՈՐԻ

ԳԵՆԵՐԱԼԻՆԵՐՆԵՐ, ՅԵՂԵՎԱԾԻԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

37522

ԳՐԵՑ

Հ. ՆԵՐՍԷՍ Վ. ԱԿՆԵՆՆԵՐ

ՄԻՒԻԹՈՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԻՇՆՆԱ

ՄԻՒԻԹՈՐՈՒԹՅՈՒՆ ՅԵՂԵՎԱՅԻՆ

1921

9785

- 5 FEB 2013

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Ր Ա Ն

«Պանդուխտ տաղասացներ» անուանեցի այն ինք տաղերգուներն, որոնց կենսագրութեան և՛ գրական գործունէութեան վրայ կը ճառարի հատորիս մէջ: Ընտնը տալոցան հայրենիքէն դուրս տաքագրութեան մէջ լալով իրենց դարիպութիւնը, մաշելով հայրենիքի կա-
րօտէն:

Ընչուչո ժամանակակից հայ գրականութեան նշանաւորագոյն ղէմքերն չեն ներկայացներ անոնք, յայց այն անկասկած է որ հայ գաղթականութեան մէջ անոնք աննշանակ անձնաւորութիւններ ալ չեղան. և՛ այսօր կրնան իրատամբ իրենց շրջանին գրական կեան-
քի ներկայացուցիչներն նկատուիլ:

Բուկոփնա Լեւոնտան ՚՛ իմ գծին վրայ գոր-
ծելիս անոնք և՛ ինչ սպասե ին իրենց ոյժերը. Չորսը, համարապարացի են, իսկ ինչպէս ալ ժամանակակից, և՛ գրեթէ նոյն պարագաներու տակ հեռացած հայրե-
նիքէն:

Ընչազրաւ երեսոյթ մը կը պարզեն անոնք հայ գրականութեան պատմութեան մէջ. Եւդոկիա միամա-
մանաչ կու տայ չորս բանտատնդծ Նեղինակներ, չորսն ալ լեզու առած հայրենիքէն դուրս. մինչ գոնէ ինծի անձանոթ են հայրենի Նոգին վրայ գարգացած ուրիշ թորիաթների Նեղինակ իրենցմէ յառաջ, չիչելով Ըն-
գար դպիրն, ու Նոյնաչ օտարութեան մէջ գարգացաւ: Ի նշաչա իսոյատեւի այս երեսոյթը: Ընծի կ'երեսայ թէ թորիաթի վարթում և՛ անգատաւտ կեանքը գրակա-
նութեան համար յարմար չող չէր բնձայնը. երկրագործ կամ արուեստի և՛ վաճառականութեան անձնաւոր
ժողովրդեան վերացականէն անելի գործնականը, գգա-

ինն դրախտ; Էր մայր նայրենի սամաններէն դուրս
կ'ընդարձակի տնոր մտամանքի նորիզոնը. հոն կ'ըմ-
բրոնէ շուտով գրչի տնեղծագործութեանց արժէքը, կը
զնաւատէ զայն եւ կը փորձէ իւր տուրեւադիկ փոփո-
խութեանց նիւթ դարմնել նաեւ գիրքը. Էյսպէս Էրզնա
դպիր, որուն կը յախորդեն ուրիշներ: Ճաբերք է սա-
կայն նանգամանքը նկատմամբ մեր շորս թոխաթնցի
քանաքանդանքու: Հոս տանի նախնաւորութիւնն երե-
ւան կու գայ, որ ներքին ազդակ մ'եղած է քաղաքացի
տալու մունջ լեզուներու. թոխաթի գմեղակ ծակաւա-
գիւրը. որ ցիր եւ ցան ըրաւ անդորու միջնայրին մէջ
գիրկընդխառն անած անդրէնածինները: Եւսնք օտար
երկնքի տակ կրին զաւան գիրար եւ ի միասին լացին
նայրենիքի սեւ սրճըր Ստեփանոս, Յակոբ եւ Ղազար
միասնամանակ, կարծես մէկ իրամանով, իրենց գրչի
առաջին փորան կը սկսին թոխաթի ողորով Գրական
մրցութիւն մը յաւելն Խինաս ողբախառն նառաչանքնե-
րով կը լսեցնէ իրապարարին իւր ժայեր. Հայրենի տ
դին սէրը իրանդացոցած էր նայրենաթախութեամբ
դժբախտ տարագիրները, ամէնն ալ կը խորովին իրենց
նոզոյն մէջ երկրին կաթուղով, կուզեն զէպ ի նրկիր.
Եայց «ձոփն Ուլնանոս ի մէջ մեր ծփի . . .»

Զգայուն սիրտն է որ կը գալուրի . . .

Էրզնամբք ալ զգայուն եղած է Եւդոկիացին, ու-
րախ ուրախութեան ժամերուն եւ տանջուած նոցուր
ուրաժներուն մէջ քայց միշտ աննական կտրովի
նախիմաց. Եւրախ ժամերուն երգած է եւ տխուր ժո-
մերուն ողբացած միշտ աստուկութեամբ. Իւր երգասէր
ուրքին վկաներն են Ստեփանոս եւ Յակոբ. Եւդոկիացին
երբ տակաւին անդորրութեան մէջ կ'ըմբռնէր հոն
գիւորը, կը սիրէր երգել թնդացնել եկեղեցիներու
կամարները, երբ ժողովուրդը նոզնուր պաշտօնական
ժամանակ միախառն միաբարբառ կ'արձակէր իւր ժայ-
եր գոռայր տաճարն նրման առաջ: Եւսուր նաեւ
Եկեղեցիէն դուրս խնայներու ժամանակ եւ ճմռուան
երկայն օրեկուններ շէին լոծը նոյն ուրախ տրամադրու-
թիւնները: Էյսպէս տալա օտարութեան մէջ ալ իշ-
միայն երգելու, ալ եւ ստեղծելու եւ ուրիշներու ստեղ-
ծագործութիւնները զնաւատնելու մէջ երեւելի նանդի-
ւաւցու Եւդոկիացին: Ինքն եղաւ զլիաւորաբար ժողո-

Վրդենան բերանը չբռնեմ անգիր քանախառնեման չա-
լախիչ

Հայ Ցաղաբանը առաւելապէս զանդիմականու
թեան մէջ կերպարանք առաւ զարգացաւ Լուզոնիա-
յիներու նախամենտութեամբ. Ըյապիտի Ին Ցաղաբան-
ներ ծանօթ են ինչի Միւսս Բոխաթեցոյ Ցաղաբանը
Նմա. Ը, Ե 1, Լաւփանոս Բոխաթեցոյ կրկին Ցա-
ղաբաններ Նմա. Ը, Ե 2, Լաւաթ Բոխաթեցոյ Զե-
րաւր Նմա Ը, 216 Լեոնցմէ ծագած են մեծաւ մա-
սամբ միւս ծանօթ Ցաղաբաններ Գաղթաւանութեան
մէջ - մանաւանդ առաջին շրջանին սիրեց Նայ ժող-
գուրդը միախառնի իւր ազգային նրգներով Լեոնց տ-
լափոխութեամբ մայր Նողէն դիւրաւ ենթակայ էին մոռա-
լութեան եւ ազաւաղման. եթէ խնամով շնաւարուին
յս մի ապա քարդուցեան անոնց վրայ ինչ որ նոր յե-
լիւրուցան եւ կամ քերին եկուորները մայր նրկրէն
Ըյապէս որ Նայ տաղերը Հայա Դանէն մանաւարտոր-
ղելով Լուրուլա՝ կրկին վերադարձան Հայաստան Լուզո-
կիա կամ ալլուր քնդարինակութեամբ լաւ մը Ցաղաբաններ
իրենց իմ ունին Ընաւաւան կամ Խրիմ մեռուղ սասա-
լրինակներ, որոնց մէջ վայրաւաւին կը տեսնուին
Թիշա այն կողմերը երգութեամբ տաղեր, քլլան Բոխաթեցի
կամ ալլալիւարիկ երգիւններ

Ուրիշ կէտ մ'աւ ուշադրութեան արժանի է ժ.Կ
ևւ ժէ՛ դարու նայ գրական կեանքի մէջ. Ինչպէս Յա-
կոյ Թոխաթեցի լեհաստանի մէջ՝ կը ձեռնարկէ թարգ-
մանել Լոթին Լամաստասիրաց ուսումնոթեանը նոյն-
ուէն Ուովաննէս Ճէրզնցի կը նայալն Մարսիլիայի
մէջ Պատմութիւնն Փարկզ մանկան երկու դրամներն
ալ մողովրդական նանքամաւնելի երկնք ինն Լուրդայի
մէջ ԹէԷն Ճէրզնցույ ձեռնարկութիւնն շունեցաւ մեծ
յաջողութիւն. Եայց Ոսկոր իւր թարգմանութեամբ
վայելեց մողովրդականութիւն Եյս եւս գրական միւս
, իմ Լուգակիացին որպիսի դեր խաղաց ժամանակակից
յրականութեան մէջ՝ Կը թողում յիշել Լէւեոիս Նուդ-
իացին եւ Ոսկոր ալեւանք, որոնք յաջորդ դարուն մէջ
չսրձեցին

Որքան փափայն էր նաեւորիս մէջ՝ ուսումնասիրութեան
տղանայունքուն կենսագրութեանց կից՝ նրաւարակել
անհաւանուն տաղկեր. այս ծրագրով առաջին երկու

տաղասացներու արտադրութիւնները գրեթէ ամբողջութեամբ ամփոփեցինք՝ բայց այս ծրագիրը կարելի չենդաւ իրագործել միւսներու համար ալ, առ այս կը պակսէր մեզի մասամբ լաւագոյն ձեռագիր օրինակ եւ մասամբ նիւթական միջոց ինչ որ ներկան շնորհք. կը յուսանք թէ հետաւոր կ'ընէ ապագան:

Էյստեղ կարեւոր կը համարեմ ուղղել կէտ մը որուն մասին կատարածներով խօսած էի էջ 75-79 Յանուն Լիւնաս Թոնտիցոյ հրատարակուած տաղը՝ «Տեսէք դուր զարմացք բազում» ոչ այլ ինչ է. բայց եթէ հորնթնդրութիւն մը Պպմէլ քուպաքի պատմութեան մէջ Գրիգորիս Լեթումարցիէն մուծուած կախումներու. Էյս նկատմամբ հմետ ինչ որ ըսինք Հանդէս Լեւոսթեայ, 1921, էջ 544

Վրե՛ն ա, 26 Դեկտ. 1921

ՀԵՂԻՆԷ՛՛՛՛՛

1 Կենսագրական եւ գրական տեղեկութիւնները մաս առ մաս հրատարակուեցան Հանդէս Լեւոսթեայի ժլ.² հմետ. 1920 1921:

ԲՈՎԱՆԿԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Էջ
Յառաջաբան	1—1?
Ռովանդակութիւն	ա՞ յ՞
Ա. Վերջանէս Սոնէկեցի, Եպիսկոպոս Կաֆայի (1520—1570)	1—14
Ճաղեր. 1. Այցէն մինչեւ ի քէն Ջրիստոս մեղայ քեզ	15—16
2. Այսքէն մինչեւ ի քէն զովեցի գքեզ	16—18
3. Այցէն մինչեւ ի գիրն վերջին	18—23
4. Այս սուտ կենցաղոյս վերայ	23—29
5. Այցէն մինչեւ ի քէն քեզ՝ զոհու- թիւն տէր	29—30
6. Ալէկ մարդ մի ժրուագ վառեր	31—37
7. Հայստամանեայց Նազար Քրիին	38—47
8. Ըստուած Հայր երկնաւոր	47—53
Բ. Արմատ Դպիր Խոխաթեցի (1510—1522)	55—84
Ճաղեր. 1. Ողբ ի վերայ Սլախաց երկրի Նայերուն. (Գռնմ' առ ձեզ ող- բերգական)	85—102
2. Գովասանք Հերթի. (Ի չողոյ Նա- ւասար անմեղ	102—111
3. Գովասանք ի Քրիզոր վարդա- պետ (Պայծառ արեգակն ծագուլ	
4. Ճաղ ի վերայ մահուան (Ճեսէք ուարմացք քաղամ')	113—114

Ք. Ստեփանոս երէց Քոխաթնցի (1554—1630)	115—157
Դ. Բազոր երէց Քոխաթնցի (1573—1630)	139—202
Ի. Ղազար ճպիսկոպոս Քոխաթնցի (1550— 1610)	203—216
Քառարան	217—224

Ա.

ՎՐԹԵՆԷՍ ՄՈՆԿԵՑԻ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԵԶԵՍԻ

Ը .

Վ Բ Թ Ը Ն Է Ս Ս Ի Ն Կ Ե Ս Ի

Ե Պ Ի Ս Վ Ո Պ Ո Ս Կ Ա Յ Ը Յ Ի

Վ ի թ ա ն է ս մ Ի ն է Մ Ի ջ ն ա դ ա ր ե ա ն ա յ ն ա ա ղ ա ս ա ջ ն ե ր է ն , որ ո ն չ ա ն ձ ն աւ որ ու թ ե ա ն մ ա ս Ի ն ժ ա մ ա ն ա կ ա կ ի ջ ն ե ր ն ո չ ի ն չ աւ ա ն դ ա ծ ե ն : Ի ր կ ե ն ս ա գ ր ու թ ե ա ն Հ ա մ ա ր մ Ի ա կ ա ղ ր իւ ր ն , ու ս կ ի ղ կ ր ն ա ն յ ր օ գ ա ո ի լ , ի ն ր ն է : Բ աւ չ ն ա ե : Ի ր մէ մ ե ծ ր ա ն մ ը չ ե ն չ ի մ ա ն ա ր :

Հ ա յ ր ե ն ե զ ր Ա յ ր ա ր ա ա թ ա ն գ աւ ա ո թ Գ ի լ ա ն գ իւ ղ է ն է ր , ա զ գ աւ " Ս ը ռ ն կ ե ջ ի " . Ի ն ք ը կ ը գ ր է (Գ . 73—76) .

Վ ի թ ա ն է ս ա ն ա կ ա Հ ո գ ի , որ եւ ա զ գ է Ս ը ռ ն կ ե ջ ի , Ի գ աւ ա ու ն Ա յ ր ա ր ա ա թ եւ Ի գ ե ղ ղ է ն Գ ի լ ա ն ե ջ ի :

Ի ն չ ա կ է ս ա յ ա օ ր մ ե զ ի ա ն ծ ա ն օ թ ե Գ ի լ ա ն գ իւ ղ ն Ա յ ր ա ր ա ա յ , ե թ է չ է Ս իւ ն ե ա ջ Հ ա մ ա ն ու ն գ աւ ա ո ա կ ն , ն ո յ ն ա կ է ս ա ն ր ա ջ ա ր ե լ ի կ ր մ ե ա յ Ս ո ն լ կ ե ջ ի ա զ գ ա ն ու ն ն , որ Ս ո ն ի լ կ (Ս ո լ ն լ կ) վ ա յ ր մ ը կ ա մ չ է ն մ ը կ ' ե ն թ ա դ ր է :

Մ ա ն կ ու թ ե ա ն օ ր ե ր ու ն ի ր ե ն ը ն կ ե ր ա կ ի ջ եւ " դ ա ս ա կ ի ջ " ու ն ե ջ ա ծ է զ Դ ր ի գ որ վ չ ա ր ա գ ե ջ ի ն , որ ու ն Հ ե ա ա ն խ ա ո ն ս ի ր ո վ կ ա պ ու ա ծ է :

նկատելով զինքը իրեն «հարազատ», «համշիրակն», եւ ինչպէս կը գրէ (Դ. 23).

«Բանի որ աղայ էայ, հանապաղ գիրար սիրեայ»,

Այս սէրը կը ձգէ զինքն ամեն տեղ ուր
Գրիգոր կ'ընթանայ (Գ. 17—18).

«Ես ի քս սիրող, եղբայր,

յաշխարհէ յաշխարհ բնթացի»,

Ինչ ինչ պատճառաւ առին երկու համշիրակներս պանդխտութեան ցոպն եւ թողուցին
հայրենիքը, յայտնի չէ:

Երկու պանդխտներուն քայլերն կ'ուղղուին Եւրոպա, եւ Լեհաստանի հոծ հայ գաղութն կը ձգէ գիրենդ իրենց: Գրիգոր վարապետի (կոչուած Նաեւ վանեցի), կը հաստատուի ի Լեմբերգ (Լոփ, Ելով, Լեոպոլն), ուր 1552ին կ'ընտրուի արքեպիսկոպոս տեղւոյն Հայոց (Ելիշան՝ Կամենեց, էջ 1): Զինքը կը յիշէ Սահմանոս Ռօշթա իւր Ժամանակագրութեան մէջ յաման 1557, 1562, 1568:

Հաւանսբէն այս շրջանին վրթանէն ալ
կ'երթայ կը հաստատուի ի Սուշաւա (Սեչով)
իրեւ տեղւոյն Եկեղեցւոյն քահանայ: 1557ին
կը գրէ առ Գրիգոր (Դ. 89—90).

Նստեալ ես դու ի Լոփ քաղաքի,

ես անտրմանս ի Սեչովի:

Օտար երկնքի առկ երկար կը մնայ
վրթանէս, ուր նոյն իսկ ծերացած կը զգայ ինք
զինք, Դ. 117 եւ Ը. 14 կը գրէ:

Վասն քո սիրուդ, եղբայր.

այս յաշխարհ շատ յամեցի...

Նրերացաք մէք այսօր, սրպէս քեզ գիտեալ.

Ընյայտ պատճառաւ մը, բայց հակառակորդ եւ շարախոս անձանց սադրանոք, երկուսրեանկից համշիրակներսւ մէջ սառանայ կը մանէ, գժառւթիւն կը ծագի. որուն հետեւութեամբ իրարու մէջ իրիսա նամակներ կը փոխանակուին. թէ երբ անդի ունեցաւ այս, շենք գիտեր, բայց կր տեսէ "բազում ժամանակ": Ը. 2—!) կը գրէ վրթմանէս.

Բազում խռովութեանց հետեւեցայ ես...

Եւ շատ անկարգ թղթեր քեզ գրեցի ես...

Զարմանամ հիմայ թէ անց համբերեո...

Խուի թէ թշնամին յիրար ձգեց զմեզ:

1557ին, երբ Գրիգոր Նշվի եւ Կամենիցի մէջ հիմաւորց դասական խնդիրներն կը լուծէ երկուստեք միարանութեամբ¹, ի միաս կու գայ վրթմանէս. եւ սխալման իւր սրտին դառնուութենէն հաշտութեան ձեռք կը կարկառէ Արքեպիսկոպոսին, որ եւ սիրով կ'ընդունի. Երկուսոգմանի սիրալիր թղթեր կ'առաքուին իրարու:

¹ Կանփանու Ռոյքս իւր ժամանկագրութեան մէջ յառն ՌՁ. 11557) կը գրէ "Գրիգոր Բ. արքեպիսկոպոս Լեւոպոլսի. իր վարդապետ յարեւելից, ընդ Կամենցոյ, ոչ յայտմ մի մարմ է. զբնիւս տունն զնեն. զի մի ոք ի քահանայից թէ ի ժողովոգրականաց ի դատ կոչեցէ ի Լեւոպոլսի. այլ ինքնին եկեալ ի Կամենից երկու քահանայից եւ չորից դասաւորոք զգատ արտացէ: Եւ յապագա նոյն ժամանակն եւս հաստատեցին թէ զինչ ասցեն, Կամենից. էջ 135:

Վրթանէս գրած է այս առթիւ շարս թուղթ
 ոտանաւոր չափով, որոնք պահուած են մեր
 Ստանանդարտնի թ. 797 շեռագրին մէջ:

Իւր առաջին թուղթն գրած է ինքնա-
 րկրաբար (Ա. 15):

Վամաւ թուղթն գրեմ տապքեմ առ քեզ:

Ըսոր պատասխանն կ'ընդունի վրթանէս
 արտաստախառն (Դ. 95—96):

Երբ որ քս թուղթըն ահայ՝
 շատ լացի հանցեղ իմանաս:

Եւ կը գտէ ու բախտութեամբ (Բ. 9—13):

Ըհա հեա իմ եգրորդն հաշանցայ եւ,
 Բազում խոսվելով սի պահեցի եւ,
 Գրիդ որ վարագեցի գու պարծալի եւ,
 Դու իմ աշացս լոյս եւ սիրելի եւ:

Եւ այլաբ (Դ. 119, 135, 145)

Գիտե՛ ծածկադէտն Ըստուան,
 հաշանելոյ կարուս եւ էի...
 Ըսոր բարով հաշանցաք
 եւ շարին նախիմ առացաք...
 Ըս թուղթն որ Սեչով գրուի,
 տի երթայ ի լավըն հառնի,
 Ի վանքըն Հաճկատարի,
 ձեռն եգրորն իմ հարագատի:

Պանդուխտի կեանքը ծանր երեւցած է
 Վրթանէսի սրտին եւ կը խորհի այլ եւս գառ-
 նաւ հայրենիք: Ցեղ մը կը գրէ (Բ. 34):

Պանդուխտ եմք եւ յարիւզ, ինչ առեմ քեզ .

եւ ուրիշ աեղ մը (Գ. 89—92).

Նոսեալ եռ գու ի լո՛վ քաղքի,
եռ առարժանո ի Սեչովի.
Սոքա գէ՛մ շեն մեզ հայրենի,
այլու ի մեր ուրն է պիտանի:

Վրթանիսի երրորդ թուղթը թուական կը
կրէ՝ 1557, Օգոստոս 27 (Գ. 141):

Գրիգոր Վարագեցի թէեւ 1562, Բու-
լիս 25ին կ'անուանուի լեհաց Սիկիմունդ
Բւզուսա թագաւորի (1548—1572)՝ հրու-
վարտակա՝ եպիսկոպոս «ընդ լուրը թագաւո-
րութիւն լեհաց» (Ռոշքա՝ յամն 1562. Կամե-
նից, էջ 136), բայց քանի մը տարի ետքը՝
1568ին «վան հերձուածողութեան եւ հա-
կառակութեան ժողովուրդոցն երթալ յերուսա-
ղէմ եւ անախ ի Հոռմ» (Կամենից, էջ 136) եւ
1574ին կը վախճանի ի Կ. Պոլիս, 22 տարի
եպիսկոպոսութենէն ետքը (Կամենից, էջ 46,
բսա Կամենիցի Յարեգրին):

Այս միջոցին վրթանէս հեռացած էր
արդէն Սուլաւայէն, հաւանորէն 1560ի մո-
տերը: Ինչ որ Կէպի ուր ուղղուեցան իւր քայլերը,
յայտնի չէ: Հաւանորէն անցաւ նա Կաֆա, գոնէ
հոս կը գտնենք զինքը 1567ին, ուր ականատես
կ'ըլլայ Պարոն Լոյս նահատակի վկայութեան
(1567 Բունուար 5—Մայիս 15) եւ յետ նա-
հատակութեան կ'ամփոփէ անոր ոուրի նշխար-

ներն եւ կը գրէ վկայարանութիւնը: Ըստ կրկարդանք իր անձի մասին.

"Եւ ես անպիտան վրթանէս՝ արեւոյս ի վարդապետաց եւ յեախնս ի քարազողաց՝ ակա- նաահա եղէ այսու ամենայնի եւ անմաքուր բազ- կաւ իմով գրկեցի եւ եղի ի ասպանի, եւ ըստ կարի աղկացեալ մասց իմց գրեցի զպատմու- թիւնս զայս. (Հայոց Նոր վկաները, էջ 394):

Բաց ի այս վկայարանութենէն կը նուիրէ վրթանէս սոյն վկայիս ուրիշ երկու ստանաւոր ներքող ալ. երկրորդին մէջ կը գրէ (Ը. 119—120, 151—154).

Վրթանէս վարդապետըն քո ծառայն, Տէր,
Վարքն Պարոն Լուսին գայս առացի, Տէր, ...
Ընուն մարտիրոսիս սուրբ Պարոն Լոյս է,
Ընուն առաջ առաջին աւեր վրթանէս է.
ԲԱՅԵՐԵՒԵՒՆ յերկրին ԿՓՈՒ ԻՒԻԼ Ի,
Արգիւնաւոր բանիւ գայս առացեալ է:

Սուկից յայտնի չէ, թէ վրթանէս Սուշա-ւայէն նախ Այրարատեան հայրենիքն վերա- գարձաւ եւ անկէ անցաւ դափա, թէ ուղղակի Սուշաւայէն: Բամենայն դէպս Կաֆացիք մեծ սեր ցուցուցած են իրեն եւ նոյն իսկ յանձնած աեղ-ւոյն եպիսկոպոսութիւնն իւր խնամոց, այս աւելի պարզ կը տեսնուի առաջին առաջին վերջաւորու- թենէն ուր կ'ըսուի (Է. 189—196).

Մի մոռանալ երգող բանիս՝
Բզվրթանէս անպէտ հոգիս
Ըզվարդապետն Հայոց ազգիս,
Վրդիւնդաւորն ԿՓՈՒՄ:

Ով ուրբ վերայ Տեանն Յիսուսի,
 Դքս քաջութիւնդ աշտ տեսի
 Զքեզ իմ բազկաւսս գրգեցի,
 եւ գերեզմանն հանգուցի:

Եւս մասին ուրիշ կողմանէ տեղեկութիւն
 չունիմ:

Իւր աշակերան կ'երեւայ Թու մայ (Կա-
 ֆացի), որ իւր տասնցէին հրամանաւ երգած է
 Պարոն Լոյսի վրայ նոր առջ մ'ալ (նոր վկաներ,
 էջ 411). Թու մա հոս կը բացապանչէ:

Վարդանէս վարդապետ եւ անուն բարի,
 Թոյ գոս պայծառ կենսա ի մէջ աշխարհի.
 Որ եռ առի հրաման եւ զապս առացի,
 Թու մայ խիստ մեղաւոր ի յայտ աշխարհի:

Ընծանսթ կը մնայ մահուան տարին, որ
 եւթանասնական թուականին իյնալու է:

ԳՐԻԹԻԻՆՆԵՐԸ: Ունինք իրմէ արձակվեցա-
 րանութիւն մը եւ Ոսանաւորներ: Ըռաջնոյն
 մէջ յանկուցի: Է իւր պատմութեամբ, պարզ եւ
 անպաճոյճ, վկայաբանութեանց յատուկ ոճով:
 Տաղերն ինքնուրոյն խանդ մը չեն երեւցներ.
 աղքատ են մասնմունք, անգոյն՝ պատկերներ,
 երգուած Գրիգորիս Նշմամարցոյ առաջնու
 ազդեցութեան տակ, ուսկից տեղ տեղ կը գգա-
 ցուն նսեւ բառական բանագողութիւններ.
 Բայց կան ջիւր եւ ջրան՝ սրտի արատշեղութիւններ
 ալ՝ անկեղծ, սեռն, քնքոյշ, որոնք կը զգեցնեն
 երգչին արաւայայտութեանց գրական շնորհք.
 եւ այսպէս անոնք միշտ շահագրգիռ կը հան-

դիտանան իրրեւ ցոյքեր միջնադարեան գգացմանց, Գեղեցիկ է «Հայաստանեայց հազար թուին» վկայարանական ապրու Բաջալ պէսքէ համարիլ մանաւանդ՝ «Մէկ մարդ մի ճրագ վառեր» զաւելչաական ոսանաւորն, ուր թանկագին հասուած մը պահուած է մեր միջնադարեան զաւելչաաբանութենէն: Ի՞նչպէս ճարտարօրէն եւ նմանութիւններով իրրեւ երկսայրի ուրի հարուածներով կը հեգնէ կարկալ շղիացող գրամուլն, սր քաջակազմ, ոսկեպաա Լրարածոց մեկնութիւնն ընդ գրուանաւ: Դրած՝ ինքր չի կրնար գործածել, եւ այլոց թող չի տար օգտուիլ անկէ:

Ցաղերն բացի պատմական ակնարկութիւններէն հետաքրքրական են նաեւ լեզուական աեսակէտէ, ուր ռամկութենն կ'իշխէ հզօր շարժում:

Որթանէսի անուան վերագրուած ութ առդ ծանօթ է ինչիս թէ ասանք ամեն ալ մէկ գրչի արդիւնք են, պատճառ ըսնիմ տարակուսելու: Ոճի նկարագիրն նոյն է ամենուն մէջ՝ առանց գգայի տարբերութեան. եւ այն պարագան, որ — բացի առաջինէն եւ վերջինէն, ամեն ալ կը գանուին մեր Խ. 737ի մէջ խնամով ի մի հաւաքուած, անանց ծագումն որոշ չըջանէ ցոյց կու տայ. Սուշաւ ա-Կաֆա տարածութեան վրայ:

Այս 2եռագիրը (Խ. 737) նոր ընդօրինակութիւն է Կերլայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյն վերաբերեալ ընտիր Ցաղարանին (գոր 2. Կ. համառօտագրութեամբ առ ընթերցել Նշանակեմ), գրուած 1604—1614ի մէջերը:

Վրթանէսի գրչէն մեղի հասած գրաւածոց
պահպան և հետեւեալք :

Բ. Արշակ Բարսեղի :

Վչարարանութիւն Պարոն Լէյս Կաթագոյ
(† 1567, Մայիս 15) : Ի ժամանակ թագաւորաւ
թեան Սուլտան Սէրիմի, որ նսաւր ի քաղաքն
Կոստանդինուպօլիս . . .

Չեռագիրք : Էջմ. Կար. Սուր. 1598,
թղ. 69ա : — Չեռագիր Խաչիկ վ. Դադեանի :
— Յուցակ Բերդինի. Թ. 46, թղ. 166ա—
169բ :

Հրա. : Հայոց Նոր վկաներ, էջ 386—
394 (Էջմիածնի կրկին շեռագիրներէն) :

Բ. Տաթև :

1. Այրէն մինչեւ ի գէն քեզ պահութիւն, Տէր-
Բարեւոյ քոյ պահանալք, յախանդիք Տէր :

Չեռ. : Հայարչ վ. Սահականի (յեւ-
ղակա) Թ. 3 ճաղարանն, էջ 185—187,
Էնդօրիկանութիւն մ'ընդունած եմ 1913 թուին
Չեռագրին ստացիւն նահատակուեցաւ. 1915ի
աւարացութեան. հաւանօրէն նաեւ ճաղարանն
ունեցեալաւ. նոյն միջոցին խող ծառայէ այս'
դպրն յաշարար գրասէր բարեկամիս աղնի
զգամմանց :

Տաղառնի նմանութիւն "Նսառած, Հայր
երկնաւոր, ապին հեռ, որով կր լուսաւորուի
մերջին ամն (ա. 37) միմութիւնն եւ Սոնկեցոյ
անձն կարկառուն կ'ընծայուի :

Հրա. : Հանդ. Էմմ. 1920, էջ 359 :

2. Այբլն մինչեւ ի քէն գրիտաւ մեղայ չեղ .
Բազում խոսվութեանց հեանեցայ ես...

2 հոռ. : Մեր Մասենադարանի թ. 797,
195բ (= 2 Կ. 288ա) : — Աճառեան՝ 800գ.
Թատրիդի, էջ 61.

Հրա. : Հանդ. Ամս. 1920, էջ 283—284.

3. Այբլն մինչեւ ի քէն գովեցի չեղ,
Այբլն մինչեւ ի քէն եղբայր մեղայ չեղ...

2 հոռ. : թ. 797, 196ա (= 2 Կ. 289բ),

Հրա. : Հանդ. Ամս. 1920, էջ 284—285.

4. Այբլն մինչեւ ի զիրն վերջին մեղայ տեւժ ես
գրիտաւին.

Բազում բանիւ խոսվութեանց հեանեցայր
ի հեաշարին...

2 հոռ. : թ. 797, 197բ (= 2 Կ. 292ա),

Հրա. : Հանդ. Ամս. 1920, էջ 285—288.

5. Այս սուտ կենցաղայս վերայ ես միայն շուտով
խաբեղայ.

Թողի զկամփն առաւանդային, բանաբկութն ես
հեանեցայ...

2 հոռ. : թ. 797, 200բ (= 2 Կ. 296ա),

Հրա. : Հանդ. Ամս. 1920, էջ 288—292.

6. Առաւան, Հայր երկնաւոր զքէն գովանամ,
Տէր.

Որդս զօրացուցեր ողջս ծառայն Տէր...

2 հոռ. : թ. 797, 190բ (= 2 Կ. 279բ),

— թ. 344, 220ա.

Հրա. : Հայոց Նոր Վկաներ, էջ 396—400 (մեր թ. 344 էն). թ. 797 ունի տեղ տեղ մանր խառորու մեներ տպագրէն :

7. Հայաստանեայց հազար իմրվին, ե. տառնու վեց աւելորդին,
 Գոջ եռհատակ մի բնաբեցաւ, աստուածալէն
 Կաթայ քաղաքին...

Զեռ. : թ. 797, 70ր (= 2. Կ. 109-),
 — թ. 344, 213- : — Էջմ. Գե. : թ. 281,
 Թղ. 91-—93ր. 283, Թղ. 109-—115ր
 *երկուան էլ միջից կամ վերջից պակաս,
 (հմմտ. Հայոց Նոր Վկ., էջ 408) :

Հրա. : Հայոց Նոր Վկաներ, էջ 401—408
 (1. շմբաձնի ձեռագիրներէն, պակասուոր) :

8. Սէկ մարդ մի քրայ վասեր,
 Բարձր ի տեղ գրեր...

Զեռ. : Վր. Գանուի 1784ին Նոր Նախի-
 ջեւան գրուած "Ժողովածու Պատմագիրք, ձե-
 ուորին մէջ, որուն գրիչն է տեղւոյն Ս. Համ-
 րարձում եկեղեցւոյն քահանան՝ Սարգիս
 Եւեթիքեան (հմմտ. Մասեաց Եղուներ, էջ 263
 եւ 266—267) :

Հրա. : Մասեաց Եղուներ 1863, էջ 264—
 265 : — Հանդ. Եմս. 1920, էջ 360—363 :

Թե հեղինակն Սանկեցիէն է, խորագիրն
 կուռն չի տար հաստատելու, բնագիրն ալ
 ձեռք չի աւար տուոյս. բայց սճն անտարակոյս
 Սանկեցոյ է :

Տաղին վերջաւորութիւնն խանգարուած է — հաւանօրէն օրինակողէն, որ նոր յաւելուածներ ալ կցած է:

Այս 1—8 տաղերը կը հրատարակենք ստորեւ ամբողջութեամբ:

Բնագիրները կազմուած են ձեռագիր եւ տպագիր օրինակներու վրայ հիմնուած: Ընդումները, մեծաւ մասամբ զուտ ուղղագրական, դիւրին է տեսնել ծանօթութիւններէն. հոն չեն նշանակուած միայն ը կիսաձայներու յաւելումները կամ յապաւումներ, օրոնք կատարուած են հասածներու շարքին յարմարցնելու. համար. նոյնպէս կիսադրութիւնը:

Հասածներու կազմութիւնն ամեն տեղ ըստ օրինի չէ. մեծ մաս մը անշուշտ բնագրինակողներու անուշադրութեան վերագրելու է. այսու հանդերձ կը մնայ դեռ մաս մը հեղինակին հարազատ, օր. համար իրմէ է առանց տարակուսի Դ. 158, ուր Աստուծոյ մէկ վանկ տոնուած է. հաւանօրէն Այ համառօտագրութենէն շփոթած (հմմտ. Դ. 109, ուր հազարութեականն Ռ թուանշանով պահուած է՝ յօրինելու համար սկզբնական գիր):

ՎՐԹԱՆԵՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՎԵՂՆ ՀԵՂՏՈՒԹԵԱՆ

ՈՐ ԲԵՋԱԻՐ ԺԵՐԵՆԵԱՅՈՒ ԻՌԻՊՎ. ԿԵՑԵՆԸ Ե
ՀԵՑ ԴԵՐԱՆՊԵՏԻՆ, ԻՒՐՈՅ ԴԻԵԴՈՐ՝ ԿԵՐԴԵՊԵՑԻՆ
ՈՐ ԵԹԵՂՆՈՐԴ ԷՐ ԼՈՎԵՑ ՔԵՂՎՔԻՆ. ՆԻ Ի ԽԵ-
ՐՈՒԹԵԱՆ ԺԵՐԵՆԵԱՅԻՆ ՀԵՂՏԵՑԵԻ ՆԻ ԴՐԵՑՑ
ԵՑՈՊԷՈՒ.

ԱյՐԷՆ ՄԻՆԷ. Ի ՔԷՆ ՔԵՐԻՄԱՍՍ ՄԵՂԱՅ ԳԵՂ,
ՔԱՂԱՐԻ ԽԱՌՎԱԻԺԵԱՆՅ ՀԵԱԵԵՅՅԱՅ ԵԱ.
ԳԵՐԴԱՐ ԳՐԱՂ ՀԱԵԱՐ ԴԱՐ ԻՄ ԵՂԵՂՐԷՆ ԵԱ,
ԴԱՐ ԵԱ ՍԱՐՐ ՀԱՅՐԱՊԵԱՆ Ե՝ ՍԱՊՆԱՐԳ ԵԱ.
ԵՆ ԶԱՍ ԱՆԿԱՐԳ ԻժՂԻՆԵՐ ԳԵՂ ԳՐԵՅԻ ԵԱ,
ՋԱՐՄԱՆԱՐ ՀԻՄԱՅ ԻՅԼ ՄՆՅ ՀԱՄԵՐԵԱՆ.
ԷԻՅԼ ԼԻՆԻ ՍՅԱՊԷՆ ՈՐ ՀԱՆԳԻՊԻՄ ԳԵՂ,
ԸՆԳ ԳՐԱ ՍԱՐՐ ԵՐԻՍԻԳ յՈՅԺ ԿԱՐԱԽԻՄ ԵԱ.
ԹԱՐԻ ԻՅԼ ԻժՆԱՄԻՆ յԻՐԱՐ ձՂԵՅ ԳՄԵՂ,
ԺԱՄԱՆԱԿԱ Ե ԽԱՐԱԳ ՈՐԱՊԷՆ ԳՐԱՂ ԳԻՄԵԱ.
ԻՄ ՀԱՄԵՐԱԿ ԵՂԵՂՐ ԼՅԱՍԱՍԺ ՍԱՊՆԷ ԳԵՂ,
ԼԻՆԻ ԻՅԼ ՍԵՍԱՆԵՄ ԳՐԱ ՍԱՐՐ ԵՐԵԱ.
ԽՐԵՂԻՐԵՐ ՍԷՆԻՄ Ի ՔԷՆ ԵԻՅԼ ԿԱՆ ԵՍԵԱ,
ՅԵՐԱՅՅԱՅ ՄԵՂ ՍՅԱՐ ՈՐԱՊԷՆ ԳՐԱՂ ԳԻՄԵԱ.

2Է--ԵԷԷՐ՝ A = 797, ԻՂ. 195Բ--196 = (2. 4.
284 = 289Բ).

ԽԱՐԱՊԷՆ՝ ԽԱՐԻՆ Վ. ՎԱՐԳԱՊԵՍԷ ՍԱՅՅԵԱՅ Լ
Վ. Հ., ՈՐ... ԼՅՎԱՐ -- Ի ՄԵՂԱՐ. -- Յ ՀԵԱԵԱՐԱՐ --
11 ՀԱՄԵՐԱԿ.

- 15 Կամաւ թաւ զլժա զրեմ առաքեմ առ քեզ,
Համբըն աշխարհի պարծանքըն զաւ հաւ,
Զեւ վզ զեղեցիկ եւ վայելուչ ես,
Ղամպար ես զաւ վառեալ անշիջելի ես.
Ճամբաւս թեանց սիրոյ սեղազաւան ես,
20 Մաքսր ես եւ պայծառ օրպէս զոյս ես,
Յիսուս Բրիտանոս վկայ օր կաւ սիրեմ զքեզ,
Նման ես արծուի բարձրաթափչ ես.
Եւսրհար լցեալ ես քան զաւր Ներսէս,
Ով աւեր իմ Գրիգոր յայանի զսվեմ զքեզ,
25 Զանիմի շատ սիրելիք, զայն այլ քաջ զիտեա,
Պարաւ և մեզ սեր առնել ազալեմ զքեզ.
Զրէն անմահաւ թեան զաւ արբուցանեա,
Ռարբի բարձրագիտակ չալոց ազանց ես,
Արբոց հայրապետաց զաւ նմանեալ ես,
30 Վրդանէս մեղաւորըն կր զսվ զքեզ.
Տանս չալստաւանեաց բարունապետ ես,
Բամեայ ազանց միջի յոյժ զսվելի ես,
Յանկայի հրեշաւակաց այլ եւ մարդկան ես,
Իւստիսային երկրին օրախոս թիւն ես,
35 Փարթեմ ես զաւ հոգսով ցուա եւ մաքսր ես,
Զրիտանոս քեզ ազնական զի արժանի ես:

2.

ՆՈՐԻՆ ՎՐԱՅԷԼԻՍԻ ԸՍԵՑԵԼԸ

Այրէն մինչեւ ի քէն զսվեցի զքեզ
Այրէն մինչեւ ի քէն եղբայր մեղայ քեզ
Լճոյ զայս սակաւ բանիկըս զրեցի ես
Զիարդ կառ կենցաղոյս՝ հարցանեմ քեզ:

24 աերա, այանի — 34 հի սիսային — 36 հոգով

2Էստէրօ՝ A = 797, թշ. 196 ա — 197 ա (ա 2 • 4)

289 բ — 291 ա:

2 մեղաւ:

2. Եթէ դու գիտ հարցման արժանի առնես
 'Երբդու թեամբ փրկչին առողջ եմ եւ ես
 Երանի այս թղթին որ տեսանէ գրեց
 Երբամ որ թնթեանս մէկ բերան յիշես:

10. Ահա հետ իմ եղբայրն հաշտեցայ եւ
 Բողոք իմ անգիտի մի պահեցի եւ
 Գրեց որ վշտեցեցի դու պարծալի եւ
 Դու իմ աշտցս լոյս եւ սիրելի ես:

Եւ յառ եմ մեղացեալ իմ դու թին առնես
 2. Երբդու առաք ինձ հետ ինձ պահես
 15. Ե իմ եղբայր սիրուն զամենն առեմ քեզ
 Ընդ մեզ ան որ արար զայն այլ առեմ քեզ:

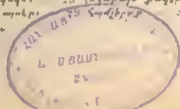
17. Ենչ ցեղ հետ ինձ առաջ մէկ այլ ցեղ հետ քեզ
 Ժամ է մեզ հաշտեցայ ի քնն խնդրեմ եւ
 Իմ բնական սիրան եղբայրն դու ես
 Լինիմ հոգ, ան ու բախ՝ առաքովորի ես:

Խանդիւրդ կատարէ յերբ յնշտան գիմես
 Թանիք իմ ակը եղբայր հաշտեցայ հետ քեզ
 Կամես եւ հաշտեցայ դայրն դու գիտես
 Հայտատանելոյ խրատիչ եւ վարդապետ ես:

2. Երբդու հեղարան քաղաքապետոյն եւ
 Դեկտար եւ Խաբար իմ եմ եւ անցանես
 Երբդու անշտցս առաւանդարան եւ
 Մարգարէից ճրման առաւանդարան եւ:

3. Ե իմ համբերակ եղբայր եւ սիրելի եւ
 Երբան եւ ազանայ յոյժ միամիտ եւ
 Երբդու առաւանդային իջանէ ի քեզ
 Որ եւ երկնաւորացն յոյժ ցանկալի եւ:

20. Հոգովս 25. Հեղարան քաղաքապետոյն —
 24. առաւանդարան 26. հոգովս 27. ազանայ
 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

1008
 375.9.2

- 2 Զրկելոյ մեղ տաղնական սրպէս սր դիտեա
 Պանդուխտ եմք եւ դարիպ ինչ ասեմ յեղ
 35 Զբոսոյ նման մայրիչ եւ այլ սրբիչ եւ
 Ռեաին եւ յազոյրահամ բղմեղ կերակրես :

- Սրբոսոյ վարդապետացոյցս հետեւ սոյ եւ
 վառն տնցեալ մեղաքն մեղոյ ասել յեղ
 50 Տեսուչ եւ առաջնորդ հովիւ կարգեալ եւ
 Բարսեւծի նապելի եւ երջանիկ ես :

Յընծա ինչ եւ պարծանչ մտղոյրդ եան եւ
 իւրովի յաղագրին քաջ դիտապետ եւ
 Փառաք եւ ճոխութիւնեմ պայծառացեալ եւ
 Զբիսառսի սղմունի բն սղմունեմ զյեղ :

- 5 Զայս Ս տունս այլ տաղիս հետ ասու :

Այրէն մինչեւ ի յէն Ասասան սղմն յեղ
 Այրէն մինչեւ ի յէն իմ սիրելին եւ
 Եւ ի յս սրբութիւնդ առաքելդի եւ
 Խընդրեմ ի Ասասանդ սր ողջ պահել զյեղ :

- 10 Աստղի բրնական սերբն դու յիւեա
 Խաղոյ հոգւով եմ տրտումդ դի կտրաւ եմ յեղ
 Եւ եւ զէմ յանդիման խոսակցի բնդ յեղ
 Ի մէջ ալլասես ից բրնակեալ եմ ես :

3.

ՈՏԵՆՈՒՍՐՍ ՆՈՐԻՆՆ ՎԵՔԵՆԸՍԻ ԱՍԵՑՈՒՆ Է

Այրէն մինչեւ ի դիւն վերջին
 մեղոյ ասեմ եւ քրիստոսին .
 Բազում բանի խրոսովութեանդ
 հետեւ եցաք ի հետ յարին :

51 հոգով :

21-42: 797, 1978-2000- 2. 4. 291-
 296-):

Խոսք-իւն՝ վարդապետ ի լոսն . (Կատար Որդոս
 Էպիս ասոյ) :

Գրիգոր եղբայրն իմ սիրելին
 որ է տեսուչ Նլով քաղաքին,
 Դու հայրապետ եւ վարդապետ
 նրման որբուցն հարդն առաջին,
 Էրանելի Տէր Ղրիգորին
 եւ երջանիկ գիտապետին,
 Զիմ համբիրակ սիրականին
 մեղայ տեսմ գարձեալ կրկին,
 Էթէ կրօնունչ բոս մարդկային
 մի խոով կաղցուք նրման շարին,
 Ընդ մեր հաշտի բոյսբովին
 յամսթ լինի մեր խրչնամին,
 Թողույ պարտիմ բոս հրամանին
 բոս կանխատաղ մերոյ ճորկչին,
 Ժրտել ապա դռննառ բարին
 որ ի Տեառնէ պարզեւեռցին,
 Ի մարդկանէ ոչ այլ պատնին
 որ ի մեղազ ոչ յողմեցին,
 Լալ մեզ պարտ է յոյժ արբամագին
 զի մի լաղոյս ի գեհնին,
 Խրոովեցայ հեա մէկ մէկի
 խաւարեցաք միջոքէի,
 Զուռայեցաք շարատրին
 ծածուկ եղաք բոյսբովին,
 Զի կուրացի մեր խրչնամին
 որ զմեզ արար հաւան կամբին,
 Հաստաւանեցույ ուրն առաջին
 հաւաւաղաք պատու իրանին,
 Զայն խոովու իմեանդ մեր լրուցին
 բազում տեղիք բամբասեցին,
 Դարիպ եւ շար տնուանեցին
 դարիպու իմիւնս մեր լաղուցին,
 Ըրջմարտու իմեան ճանապարհին
 ճրպնիլ պիտէր հարդն առաջին.

ո քաղաքին: — 11 համբիրաք: — 12 մեղու: —

23 արամայգին: 14 լաղաք: — 27 լարայութրին:

- Մարբեյ ախա միտք եւ զհոգին
 40 մտքուր պահել յաղաղ զմարմին :
 Յանկարծակի շարիչ եկին
 յանկարծ բղմեց խոսկեցուցին :
 Նախատանգը կրժեցուցին
 նոր որբերով զմեզ խցեցին :
 45 Շատ բան եւ խաղի ի քէն առին
 եւ շատ գորոյց յինչն առին :
 Որով եւ զմեզ բարկացուցին
 որ եւ յայանի կրտսեցուցին :
 Չէր պարտ լրտել մեր շարկամին
 50 չէր մեզ պատահ լրտել նոցին :
 Պարտ էր լրտել բարկամին
 պահել զհրաման Տեառն Յիսուսին :
 Զանի բղմեց գոլորեցին
 ջրի նրման պղտորեցին :
 55 Ռամիկ սմանք զմեզ յաղմեցին
 սակա եւ կեպտ անտուն գորին :
 Սրբաբերտ մեր ոչ խորհեցին
 սէրքն կենաց պատառ բռնին :
 Վասն այնորիկ մեզ յաղմեցին
 60 վալ եւ եղուկ զմեզ պատեցին :
 Տեսողքն բղմեց լոյս գիւղին :
 տիրանրման զմեզ պատառ էին :
 Բարունապետք անուանէին
 Բամից որբոց զմեզ հարկէին :
 65 Յանկանալով առ մեզ գային
 ցան եւ ցրնիր բղմեց գտին :
 Ինչ անց հոգեով բղմեց տեսին
 ի տեսային կողմ աշխարհին :
 70 Պոխով հաշտինչ մէջ վերբոսին
 փառքս ապուշտ արարողին :
 Զորիսառի անմահ գառին
 ճրչմարտ իմ եան ճանապարհին :

- 75 Վերդ տնէս անպէտ հոգի
 որ եւ տղղէ Արարնկեցի
 ի գաւառնն Լաւրաբաթի
 եւ ի գեղջէն Գիւտնեցի:
- 80 Բարուն քաջից Տէր Գրիգորի
 նամսորս զայս քեզ զբրեցի
 որ եմ կարաս քո երեսի
 քո տեսութեանցդ հրաշալի:
- 85 Գու ես նրման Լաւրաբաթի
 եւ ես նրման մթնին տեղի
 կարատաղայ քո սուրբ տեսի
 զի տրամսութիւն մեր փառաթի:
- 90 Արդ ով՝ եղբայր իմ պարնելի
 քաջ հեռեաւոր եւ հրաշալի
 յիմարեցաք մեք յաշխարհի
 զասն անիրաւ մամանայի:
- 95 Արտեալ ես գու ի Լով քաղաքի
 ես անարժանս ի Սեշովի
 սոքա զէմ շին մեզ հայրենի
 այլս ի մեր սէրն և պիտանի:
- 100 Է իմ եղբայր՝ իմ սիրելի
 ահա տեմ քեզ յատենի
 որ բանասրկան շար թընամի
 բղմեզ յիրար ձրցեց յայանի:
- 105 Սէրն պատուէրն և գրիսասին
 լրումն տւրինաց պատու իրանին
 բոլոց մեք տաղաք եղաք կրկին
 եղբայր մեզայ մեր տրաւրին:
- 110 Ինչ հաւատաւ, եղբայր բարի,
 որ ես լալով զայս զբրեցի
 քո սրբութիւնն տալեցի
 առ եւ կարգա՛ւ ով հրաշալի:

- 105 Բայց հարցանեմ ով սիրելի
 թէ դեռդ կաս կամ սրպիտի
 դի այս կենդանոս և ներհակի
 եւ հանապարդ և թրշնամի:
- 110 Արդ դուս թիւնդ Բերտուսի
 միշտ հանապարդ քեզ հովանի
 եւ թրշնամին քո կրկնակի
 վաղվադակի կարծանեայի:
- 115 Նաեւ ի՞նչ դու հեղահողի
 յիշման տանեւ դիւ արժանի
 նա գահաւ ի՞նչն արարայի
 առողջ մարմնով եմք յաշխարհի:
- 120 Զան բզբու եմ տաւրակի
 քան գհուտաւան յանապատի
 սրպէս քրննպու կ'եմ ի տանի
 կամ բեկեալ նաեւ ի մէջ ձովի:
- 125 Արդ ազաւեմ ով սիրելի
 յիշման արաւ դիւ արժանի
 յիշեաւ աղաւթքդ քո բարի
 արատաստելոյն ժամանակի:
- 130 Ինչպէս որ կայր բան մի քանի
 որ դրբեցի մէջ այս թրդիմի
 յարժամ տեսնում բղջեղ յայանի
 յայնժամ տեսմ' դինչ կու պիտի:
- 135 Հեաւ այս թրդիմի բարեւ հանի
 քո սիրելեացն ամենայնի
 քահանայից ժողովրդի
 միահամառ մեծ եւ փայլի:
- 140 Անպարհ կենայք մէջ աշխարհի
 Բերտաստ լիցի ձեզ հովանի
 ով քահանայքդ հրաւալի
 եւ ժողովարդք ի խով քողքի:

113 նայ: — 114 գհուտաւան: — 122 արայ: —

126 թրիտի: — 129 թրիտիւ: — 132 փայհամառ:

2 եր թընամին աճթ լինի
որ մեր շատ սէրն արար լեզի
մեր բարեկամքն ու բախտացի
այժմ եւ աւուրն ապագայի :

Ի թ՛վին շայտց հագար վեցին ,
Օգոստոսի քսան ու եւթնին ,
սահաւ բանիկո գայո գրբեցի
Եյսփ քաղաքն առաքեցի :

I.

ՆՈՐԻՆ ՂԵՒԵԼՈՒԹԻՒՆ

Այս սուտ կենցաղայն վերայ
եւ միայն չուսով խաբեցայ
թոզի թղկամքն առաւ ածային
բանասրկութն եւ հեռեւ եցայ :

Բայց գայո գիտացի՛ք եզրաբք
որ աշխարհն է փոփոխական
նշնապէս բընու թիւն մարմնայն
հանապազ է մեղանշական :

Գրբեմ յեզ նամակ եզրայր
Տէր Կրիկոս արհի պանծալի
վարդապետ առաւ ածարան
եւ տեսու իյսփ քաղաքի :

Դու եւ հոգովբոց պայծառ
արեղակն ի մէջաւ բէի
ջահ եւ մէջ եկեղեցւոյ
եւ յուսին ի առանու հընդի :

141 Դ՛ վեցին : 142 Ի :

21-25: 197 թշ. 200բ - 204ա (2. Կ.

36ա 100բ

2 խաբեցաւ — 6 յաշխարհաւ — 15 եկեղեցւոյ :

16 հընդի :

Ես ի յոսիբուս, եղբայր,
 յաշխարհէ յաշխարհ բնթացի
 ով բղմեց յիբար հրդեհ
 90 կորստեան որդի նա լինի:

Ջորժանամ ես ի յայո բանին
 իմ կերպդ զիբար տանցաք
 յանի որ արդալ էալ
 հանապազ զիբար սիրկալ:

Է իմ սիրելի եղբայր
 Մամնէն յաւել խորու եցալ
 թողաք զԱստուծոյ պատուէն
 անկասկած շարի զիպեցալ:

Շնդէր մէք յիմարեցալ
 10 բռնական սէրն մտաղաք
 այո սոսա աշխարհիս համար
 միմեանց յէր բաժանեցալ:

Թէ այո անցաւ որ երկրիս
 20 մեծութիւնն առնն ինչ ապին
 ոչինչ էր առնն, եղբայր,
 երբ բղմեց ի բաղ բաժնեցալ:

Ժամ է մեզ դառնալ, եղբայր,
 հերիք էր զիբար տանցաք
 աշխարհի զբոսից եղաք
 30 զիւնամին մեր խրնդ աչուցալ:

Իմ աշտըս լոյս, եղբայր,
 մեզ պարա շէր խրսով կենայաք
 թէկալա որ գրչորեցաք
 պարա էր մեզ շուտով կանգնեալ:

Կ. Լոյս հոգւոց մեր պակասեցաւ
 յանի մէք խրսով պահեցալ

դուն իմ սիրելի եղբայր
անդաման շարի գիպեց չք:

50 Խառնիմ եւ առեմ յիռաակ
Տէր Գրիգոր եղբայր պատուական
Հեա քեզ այնպէս ուէր ունի
որ գիտակ Տէրքն վերնական:

60 Ծառայր գիտէիք վազուց
ինչ առեմ, եղբայր սիրական:
Ժրոխ այն մարդուն լեզուն
որ մէջ մեզ ձեզեց շար նըշան:

70 Կամիմ Հեա քեզ հաշարի
ով եղբայր արհի պատուական
դու ինչ թողութիւն արաւ
65 եւ միայն եմ մեղանշական:

80 Հազար որ խաւար լինի
ի լուսոյն շուսով հալածի
այնպէս երբ որ մէք հաշարմէ
իմընամին փութով կործանի:

90 Զինքն արեւուն հալի
եւ պայծառ գարուն կու լինի
յորժամ մէք սիրով կենամք
մեր հոգին պայծառ կու լինի:

100 Պամբար մեր հոգուց վառի
յորժամ ուրն առ մեզ հանգիպի
բարին գրեացի լինի
շարն ի մէջ շուսով բաժանի:

110 Յար շունիմ եղբայր բարի
քան զհաշարին այլ իբր չի պիտի
իմ սիրտն ի քո շառ սիրուն
75 քան բղմամ փութով կու հալի:

Մեղաք Առաւելոյ, եղբայր,
միմեանց շատ վատ տաղաք
թէ չէք Առաւելոյ խնամքն
90 մէք վազուց կորուսեալ էաք:

Յիսուս միածին Որդին
հոգանի չոսուրբ աթոռին
որ հնու թիւն առաւելային
իջանէ չոս բնաբեալ հոսին:

10 Նաեւ հառաւատուն կենաւ
իւ աւարբք, բազմոյ ձերանաւ
այս անցաւ որիս վերայ
հանապազ դոս ուրախ կենաւ:

Շուշանի նրման փայլեա
90 եւ հառաւ անուշ գոս մրնաւ
յաշխարհի մեղաց ծովէս
որբոր թեամբ պայծառ վերանաւ:

Ով չոսջ սիրելի եղբայր
95 չեղ կարաւ եմ հանց իմանաւ
երբ որ չոս թուզ լմբն ահաւայ
չաւ լացի հանցեղ իմանաւ:

Չունիմք շատ աւարբք, եղբայր,
կամ հարիւր կամ հազար տարի
այնպէս գրնալու եմք մէք
100 գինչ ձագիկ խաւն թաւ թափի:

Պայծառ ես մայուր, եղբայր,
ունանի մէջ ամեն ազգի
իւզուսիւրդ քարաւոր հրմաւ
հոտակարգ գարմանալի:

8 Ձանամբ, յաշխարհիս զերայ
առաջի սիրուն հանդիպի
սերբն հոգեւոր առնու
Քրիստոսի այնով հեռեւիլ:

Ռ. երանի թրգլովս
որ բոցից չուսով առանկ
զայի իմ մարեալ անկինս
որ նրառեալ յայնով կու գրբէ:

Արաւմա եմ յաւտար, եղբայր.
գլխից գովելի ի մէջ առնի
11 թէ Լալա թշնամին խորեաց
միմեանց արար առնի:

Վասն քո սիրուց, եղբայր,
այս յաշխարհս շատ յաճցի
գիտէ ծածկողէան Աստուած
120 հաշտելոյ կարաս եւ էի:

Տես որ սորմած հոգին
ի վարչան չուսով անուցից.
այս շէր առնն եկել
թշնամին այլուի խոփանեց:

125 Բարուն եւ գու հրաշայի
ով եղբայր պետրոս պանծալի
ով քաջ քարաւորար Խորատար
գոհուլ առաջ ի առաւաթ:

130 Յանկայի ամեն ազգի
անուանի ի մէջ աշխարհի

1109 թիւաթո 126 պանծալի: - 127 քառ-
ասու գգար:

Ի վարչաւ (ս. վարչաւ) Լիմբերգեւ առաքելոցն էր.
յաւանի կը յիշատակուի այս լիմանին մէջ Թ. 44). Թ. 11 ր
է. այլուր:

սզ պեւեաիկոսքոյ քաջ
հովուապետ ի մէջ ելովի:

135 Իիւանդ ցաւագար Լաք
քանի որ քենով կենայոյ:
այսաւր բարով հաշտեցոյք
եւ շարին նախքէ առացոյ:

140 Թառս եւ գահաթիւն փրկչին
որ բղմեց շաւառով հաշտեցոյց
բղմեց ի շարեն փրկեաց
բարութեանցն ի բոց մերձեցոյց:

Քեզ է խիտա կարաւաւ եզրոյր:
վարդանէս եղբն եղկելի
խոցած է բազում նեախ
գահաթիւն փրկչին փրկաւորի:

145 Այս թուղթս որ Սեւով գրուի
Տի երթոյ ի Վովոն հասնի
Ի վաշտքն Համկաւաւորի
Չեան եզրաւրն իմ հարազատի:

150 Բայց երիւայ գիրս խնդայի
վաղեցով նրման փայտկի
Քանոզըն աւրհնեայ լինի
Լսաւածոյ բարուն հասանի:

155 Բայց չէ պարա այս թուղթս բացուի
Մինչեւ որ իւր աւերն հասնի
Ի մեարն վարդապետի:
Բանիրուն քաջ հեռեաւորի:

Հեա այս նախակիս եզրոյր
Ըստուծոյ բարին առ քեզ հասնի:

141

Հազար երանի թրղմիս
 Իր հետ յեղ մուտիկ կու խոտի :

Հասնի տրազ թնայլմա բարով
 Ի յազարսն շէն սր է լնով .
 Ի ձեռն եզրաւ բա տանելով
 Ի բանունսն արհի գոլով :

145

Ինայլմիս սր կարգ առ ձայնով
 Սիրարգ թնայ ջրնծայ խնդայով
 Ինայլառ մեղաւ սր եմ ես
 Ինայն թիւն արա գուս արաով :

Ծ.

ՏԱՂ ԱՋՆԻԻ ԵՒ ՊԵՂԵՑԻԿ ԵՒ ՅԵՐԵՐԵՐ

5

10

Այրէն միշէս ի յէն յեղ գահաւ թիւն, Տէր,
 Բարեաց յոց գահանամք, յաւիտենից Տէր,
 Գովեալ փառաւորեալ Նորրոցաւ թիւն, Տէր,
 Դու ես երեյս անձամբ եւ մի բուս թիւն, Տէր,
 Երկրէն միշէս յերկինս յեղ գահանամ, Տէր,
 Զի գուս ես սահպծ եր եւ տրարեր, Տէր,
 Էիցրա բարաւ թեանց գոյացաւցիւ, Տէր,
 Ընդ հանաւ տնիւարհաց գուս ապաւն, Տէր,
 Թագաւոր եւ իշխան Յիսուս Քրիստոս, Տէր,
 Ժառանգ գուս զիս տրաւ արշալոյս թեանց, Տէր,
 Իմաստուն զիս տրաւ սիրել ըզ յեղ, Տէր,
 Լուսաւորեալ մրաղյս զ յեղ տեսանել, Տէր,
 Խոտաւ լանիմ ըզ յեղ եւ հաւատամ, Տէր,

159 թիւստիս

161 յարագ թու թիւս .

165 թուստս — 169 արայ :

21-տ-իէ : Խ. 3 Տաղարան Ը. Վ. Սահակեանի,
 48 185 187 :

8 Ընթեման բ. — 10 արդատ թեան :

- Զարաւ եմ եւ ջրայգ , զիս զոգացու , Տէր ,
 15 Կենդանաբար Բրիտանո կեցա հոգւով , Տէր ,
 Հոգւովն եմ եւ հիւանդ , զիս բժշկեաւ , Տէր ,
 Զայնիւ հառաչանայ , քեզ պաշտաւմ , Տէր ,
 Ղամբար հոգւոյն վառեաւ անշիջիկ , Տէր ,
 Ծանապարհիկ կենաց հեռեւեցու , Տէր ,
 20 Մարբեալ զիս ի մեղաց եւ սուրբ արաւ , Տէր ,
 3 ամենայն ժամ զիս պատրաստ արթնուն պահեաւ ,
 Տէր ,
 Նրաւել եւ ի յառնել բզքեզ արհմեմբ , Տէր ,
 Ենթահոգ աստուածային զիս լիացու , Տէր ,
 Ու միւս եւ հանապազ բզքեզ արհմեմբ , Տէր ,
 25 Զունիմ եւ բարի գործ սր պարծենամ , Տէր ,
 Պարծանայ բզքեզ ունիմ (Բիտան Բրիտանո Տէր ,
 Զջեալ զգործն կենաց զոր գործիչի , Տէր ,
 Բաւ է քս պարզ եւ զարմանացն , Տէր ,
 Սիրարո յամբեցն բզքեզ սիրել , Տէր ,
 30 Վերստին հաստատեալ եւ մաքրացու , Տէր ,
 Տեսչի աստուածային արժանացն , Տէր ,
 Բամեայլոս գալուսեանդ զիս նսրողեալ , Տէր ,
 Եւ ժամ սրախանամ երբ զքեզ յիշեմ , Տէր ,
 Ինչեղ հոգիս քենով ասոցջացն , Տէր ,
 35 Փառլ քեզ Հայր եւ Որդի եւ սուրբ Հոգի ,
 Տէր ,
 Քեզ վայել պատիւ իշխանութիւն , Տէր ,
 Մեղաւոր Վարդանէսն ի յին խնդրել , Տէր ,
 Մի ինչուր ի հեռաց եւ մի մերժեր , Տէր ,
 Բիշեալ եւ այլ արաւ քս գալուսեանդ , Տէր ,
 40 Ընմահ արջայտութեանդ արժանացու , Տէր :

14 Զրոյցու : — 15 հոգւով : — 16 հոգւով : —
 18 հոգւով : — 9 Ծանապարհիկ : — 23 Զնթահոգ աս-
 տուածային : — 28 պարզեալ : — 31 աստուածային :
 40 արջայտութեան :

Գ.

Ի ՎԻՄԻՆԻԼՍ ՎԻՄԻՆԻՊԵՆԸ ԸՍԸՅԵՆԸ ՔԼԻՄ ԸՅՍ

Ոմն մեծատուն ունէր Բարսեղիքի՝ Լեւկեի՝ սերտաստոց
 ոսկիապատ եւ զեղեցիկ, ոչ զիտեք զիր եւ ոչ կարգաւ,
 եւ ոչ տայր մարդոյ կարգաւ որ ունէին:

Մէկ մարդ մի քրտազ վառեք
 Բարեք ի տեղ զբեր.

Մէկ մի խիտա յիմար եզեր.

Ըցծրորագն ի վայր է առեք.

Տարեք սունասուն է զբեր.

Ըջնորին լոյսն էր արգիւներ.

Վա՛յ այն մարդուն հոգւոյն.

Որ բոլորսն առեալ թագուցեր.

Մէկ մի ծովուն առնն խեղ.

Ի ծովէն մարդ արիտ հաներ.

Կուրաց լոյսն է առեք.

Բազում ցաւսն էր փարատեր.

Մարդ մ'այլ հակասակ եզեր.

Զմարդարիան առեալ թագուցեր.

Վա՛յ այն մարդուն հոգւոյն.

Որ զմարդ արիան է թագուցեր.

Մէկ մի Աստուծոյ համար

Լեռնէն աղբիւր է բերեր.

Մէկ մի արտաթիւն արեր.

Կրնացեր աղբիւրն արգիւներ.

Շատանք ծարաւած թագեր.

Կուրացուն բազում քառեր.

Վա՛յ այն մարդուն հոգւոյն եւ զբիւրոյն.

Որ արեան պարտաւոր է եզեր.

Հրտաւոյն Վառնաց Ըգաւնի 163.

էջ 264—265.

16 յէտր... է.

- 10 Մէկ մի քաղաքի միջի
 Գեղեցիկ ջրհոսք մ'էր շինէր,
 Եւ այն պաշտան ջրհոսք
 Մարդիկ էր գովացուցներ,
 Մարդ մի հակառակ եղեր,
- 20 Զջրհոսքին բերանն էր խորհեր,
 Զմարդիկ ծարաւած թողեր,
 Բազմաթիւ տներ կամեցներ,
 Զինչ մարդ որ ծարաւ մտներ,
 Ընկած տէր իւր փակուղն եղեր,
- 30 Հագած վայր անոր հոգւոյն,
 Որ բոլորն տարեալ թողուցներ,
 Մէկ մի իւր հոգւոյն համար
 Գեղեցիկ դրախտ էր արեկներ,
 Եւ այն գրախտի բոլորն
- 40 Ըննումն պարտաւ հաստատներ,
 Եւ զգուռն ամուր փակներ,
 Զբանայիքն ի գուռն էր կախներ,
 Եւ այն բանայոյն վերայ
 Զբանայուն ծարակն ուսուցներ,
- 45 Ով որ այն գրանցին անցներ,
 Զբանայոյն գիրքն կարգացներ,
 Ընդունարն շուտով բացներ
 Ի դրախտին միջին շուրջ եկներ,
 Եւ երբ ի պարագայն կերեր,
- 50 Եւ այն պարագային էր անմահացներ,
 Տարեալ նա բաղձաց բաշխներ,
 Ով կերեր էր զնա՝ անմահացներ,
 Եւ երբ սգորմիւ տներ
 Զայն գրախտին արեկուղն էր որհնէր,
- 55 Օրհնեալ եղիցի այն մարդն
 Որ գրախտիքն չէր թողուցներ,
 Մէկ մի հակառակ եղեր,
 Զայն մարդայն վարչքն խափանէր,

- Զբայեխրն առեալ պահէր,
 61 Եւ ինչքն ոչ այլ ոչ շահէր,
 Ով ոչ այն գրանովն անցեր
 Զբանասխալ պահողն անիծեր,
 Լսառուած անիծեր զայն մարդն
 Որ գրայեխրն ի առնն է պահէր:
- 62 Մէկ մարդ մի պաղլա շինէր,
 Զանապան ծաղկամբ դարդարեր,
 Ով ոչ որ պաղլան մրտեր,
 Նա ծաղկանց հառչն էր արեր:
 Մէկ մի հակառակ եղեր,
 Զպաղլային դռնն ամրացուցեր,
 Զինչքն անուշ հառչն զրկեր,
 Եւ զայլ ոչ հետ էր նա զրկեր:
- Մէկ մարդ մի լիսն էր ելեր,
 Լեռներէն ծաղիկ ժողովեր,
 Լսեալ ի մէկ տեղ բերեր,
 Զանապան ցաւոյ գեղ շիներ,
 Տարեալ ի անուխ մի գրեր,
 Հալիմի է աղբոսորդեր,
 Թեւ սվ ոչ գայ գեղ ուղե
 Մի խրնայիւր տար:
 Մարդ մի վառու թիւն տրեր
 Ըղեղեղանչն ամանովն էր առեր
 Տարեալ ի առնն իւր պահէր,
 Զհիւանդաց մահն է կամեցեր,
 Մէկ քարաւոր բռնիկ միկեր,
 Զղեղերուն անողն իմացեր,
 Զղեղանչն ի նմանէ տար,
 Լսառուծ ոչ համար էր բաշխեր,
 Լսառուած հանդ շնորհչ է առեր
 Որ գեղանչիւրն չէր պակասեր:

ՏԵ ԲԳՐԱՅԻՔՆԻ ՊԱՏՆԵՐ՝ — 61 շահէր:

Ով որ այն գեղն առեր,

Է առողջացեր:

Մէկ մեծ թագաւոր մ'եղեր,

Որ նրման նմա շէր եղեր.

95 Քաղաք մի արձակ շիներ,

Ձայն քաղաքն մարդով լցներ.

Մէկ մեծ շար վիշապ մ'եղեր,

Ընդրնոց իվեր է ելեր,

Քաղաքն ամէն շուրջ եկեր

100 Եւ զմարդիկն վերաւորեր.

Չաման ի հիւանդ ձրղեր,

Չաման մահուամբ ոտտակեր.

Քաղաքն յիբար գիւղեր,

Ըյն բանին մարակ շէր գրտեր,

105 Մէկ մի քաղաքն էլեր

Չհայրենիքն ամէն բաց թողեր,

Մերկիկ է բոկիկ եղեր

Գրնացեր լեռներն էլեր:

Մէկ բարձր լեռն մի գրտեր.

110 Որ երկնից էր հաւառարեր,

Ըյնչափ աշխատանքս աարեր

Որ լեռան գլխուին էլ էլեր.

Ի հոն շատ աարիք կացեր:

Ըրտառուսքս զԸռտուած աղաչեր.

115 Ըյնչափ աղաչանքս արեր

Որ զԸռտուած մարն է բերեր.

Ըռտուած ի նրմա հարցեր

Խ'իշ բանի խրնդիւրք ետ եկեր.

Նա էր պատառխանի առեր

120 Խէլ քաղաքին համար եմ եկեր.

Վիշապ մ'անդրնոց էլեր,

Քաղաքին շատ վրնառ արեր.

Չաման է վերաւորեր,

[illegible]

အထွေထွေနှင့် လူမှုရေးဆိုင်ရာ အကျိုးအမြတ်

Ընձարանկ ի վայր Տեառնք .

ከገረጽ ፩ ጥቅም ፩ ፊ ድረስ

Անճարաւի ճարաւի դուռն անկախ:

உணவு உட்கொள்ளுதல்

3. Եւ զԽորնդ ի ըջրն չուտող տակեր :

Վշտից արդեն մարդուն հսկողը

በፍጥነት ለሚሰሩ ሰራተኞች ምርት ማሳደግ ይቻላል።

1246 ८ १ १०००००० १००००००

Եւ մարդոցն ամէն յարողեւր .

1. በሃገር ውስጥ የተካሄደው ስልጣን

Ի ցուելն շուտով աղտաւեր .

Ռեալիզմը որ չէին լրտեսը,

Քարոզին մտիկ չէր արեւր,

ኢጣል ከእኛ ምስክር ወረዳ ሲገባ፣

16. $2m^2 + 2m + 1$ is a square for $m = 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100$.

Առաջին և ամբողջական,

ህጋዊነቱን ጥያቄው ሲያሳይ ይታወቃል፡፡

Ինչո՞ւ է՞նչ պարզեցեալ եղեր.

Արկարշիդ կամարն է ելեր.

6. Լինի մարդն որ ցարացի տրեւի,

Ահդ ու ցեղ գեղարանի, Լր դահբ.

Վարդեր Այ մեծ դ իւր կապեր,

Հայր, որդի յիշատակելով իմ սրտեր :

152: 50000 100000 150000 200000 250000 300000 350000 400000 450000 500000 550000 600000 650000 700000 750000 800000 850000 900000 950000 1000000

ከእነዚህ ግጥሞች ያለው ስሜት ለሕዝቡ ምላሽ ሰጥቶታል።

የፊት ምክር ቤት ማመልከቻ

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

(¹/₂ = 0.5) Probability of error = 0.5.

"I have no money I have no life I am very poor"

- 155 Վայ՛ այն մարդուն հոգւոյն
 Որ գոյն գիւրն առեալ թագուցեր,
 Փարբ ինչ մամանակ անգեր,
 Մէկ անգէտ մարդոյ ձեռք անկեր,
 Տարեալ ի պահեստ գրեր,
- 160 Զաշխարհի յոյսն թագուցեր,
 Եւոյ մէկ գիտուն մ'եկեր
 Զայն գրգռին համբուն և տներ,
 Եւ եւալ եւ քարոզ արեր,
 Հաստ մարդոց սգուտ և եղեր,
- 165 Եւն մարդուն անգիտացեր,
 Գրնացեր շատ մարդ մոգովեր,
 Եկեր եւ տառի տրեր
 Իւր մեր գիւրն բնակէր եւ տներ,
 Դուրս շատ խորատ արեր,
- 170 Իւր պարտ չէ գոյզ բգիւրդ պահել,
 Վայ՛ այն մարդուն հոգւոյն
 Որ բգիւրն առեալ և պահեր,

 Ով որ գիւր փակած պահէ,
 Իւր հոգւոյն կորուստ կամեցեր,
- 175 Դուրս եւն հակառակեր
 Իւր գոյզ գիւրդ քեզ շնչի թողեր,
 Պիտի որ մեր ձեռքի տառ
 Մեզ վագուց հեալ մրնացեր,
 Գեո շեմի մարդոյ ցրցուցեր,
- 180 Ու այլոց ձեռքի եմի մրտեր,
 Գարձեալ պատասխան արեր,
 Իւր բգիւրս ձեզնէ չեմ խրեր,
 Գիշ մի թոգ ինչ մտ կենայ,
 Հաստ բաներ և ինչ պէտք եղեր,
- 185 Որչափ իմ մտքոն կենայ,
 Զեր հոգւոյն շատ շահ ինչեղայ,
 Եւոս իմ և տոնոյ պահէր,

- 2 եր հոգին խաւար աի ժընայ,
 Առնն. Ինոզ անդ ժամ կենայ,
 150 Այլիկ առնէր քանի պիտենայ.
 Այլ չի կարգայ գիր, պահէ,
 Իւր հոգին կարգած լինայ:

- Զայդ բաներն որ դու առիր,
 Ժիր կայիր որ քեզ չի լինայ.
 155 Ժողովեցիր գիրք բարոյմ,
 Գործք անցու գրաներն որ ի նմա,
 Գինու քրնու մի տար գ. քեզ,
 Լճաւարհիւ սիրուն պահէ գ. քեզ,
 Խոնարհ հրնազանգ եւ հեզ,
 200 Որ անգէն լինիւ պարզերես:

Խանդութեան լեռնայ Ե.Ղ. 173—200: (1) Եկն-Բ
 12 Փրկւորի Ե.Ղ. 173—174: Ե.Ղ. 173—174: Ե.Ղ. 173—174:
 12 Ե.Ղ. 173—174: Ե.Ղ. 173—174: Ե.Ղ. 173—174:
 Ե.Ղ. 173—174: Ե.Ղ. 173—174: Ե.Ղ. 173—174:

Փառք անգէն առաւանտն թեւան
 Որ անգէնքն եւ անգէնքն,
 Լէր միւս եւ ի տանց թաւան.
 Զուրկ ապառաժըն կատարման,
 Զգեցայ գեղկին սրգուն խորան.
 Լէ. հաստաւանդ առանց հիման.
 Լէ. լուսու օրքն բարձրան
 Ընանց ուրաք միւս բնական.
 Զհրեշտակոյ յերկինքս փառաբան,
 Զմարդիկ յերկինքս գործական:
 Պատահաւ լինի տաւ շինութեան
 Որ ինչեւ մահուամբ ի հոգ ցատեան:

7.

ճաղ Վրդանէս վարդապետի ասացնալ յառաջս — ր
վկային ըրիստոսի սուրբ Պարոն Լուսին, իր տղայն ա
սակաւ նաւառակեցաւ ի քաղալն Գաֆա

Հայաստանեայց հազար թրսին
Եւ ասանալեց աւելորդին
Քաջ նահապետ մի բնորեցաւ
Ըստուածաւնն կաֆա քաղալին:

Սուրբ Պարոն Լուս աւանն նորին
Հաստիղէ Հայոց դարմին
Դասանալ թեամբ Լուսաւորչին,
Եւ քրիստոսի արեանքն գին:

Եւ իւր ծրնողքն էին բարի
10 Ըստուածաւեր եւ հոգեյի,
Ընկնեցան յայժ պիտանի
Ըստուածաւոր անուն կոչի:

Ինքն էր ամառ ասան եւ սթին
Երբ անարկնքն բռնեցին:

Ձեռնդրո թիւ 797, թղ 70բ — 73ա (2 կ — 108բ —
114բ) A.

211, թղ 213ա — 220ա B

221, թղ 91 — 95բ Էջմ. Կ. Ե. . .

223, թղ 109ա — 115բ, Էջմ. Կ. Ե. . m

Հրատարակութիւն՝ Հայոց նոր վկաներ, էջ 401 — 408 N.

Խորհրդի՝ ա. վան վարդանէս . . . կաֆայ A.
ա. պարոն Լուս նահապետ ժանկանն որ կատարեցաւ ի
յայտարհն Հոնաց ի մայրաքաղաքն կաֆա՝ ի վարդանէս
վարդապետէ ասացեալ B. ա. պ. բուն նահապետին
ասացեալ ի վ. վ N. ա. պ Լուսին ի յաստուա-
ւնն կաֆայ քաղաք նահապետեալ m:

1 Հայաստանեայց BN թղին B. — 4 անայ-
լէն A կաֆայ BN. — 9 Ժանկանքն ABN. — 10 աս-
տուածաւեր A. 13 ԺԵԻն A սթին N m:

Տարանջատ չեւ գառաւորին
Խէլ տաճկացաւ սա յեռանդին :

Դա գառաւորն բղնա հարցաւ
Խէլ ինչ կ'առեա զան յոյս բանին .
Դա տաճկացիք եւ կեղւովն
Յէր շեւ հաւնիւր մեր հաւատին :

Ասա զբկաներն յառաջ եկին ,
Կանգնան զիմաց գառաւորին
Խէլ մէջ վրկայ եմք յոյս բանին
Որ հաւատաց մեր տարկնդին :

Ետեւմ հարցան Պարսն Լուսին
Կրանելի նահապետկին ,
Պայծառացաւ զէմբրն նորին
Որպէս սրբոյն Սահփանսին :

Արիարար պատասխանեաց
10 Ընտրինաց հրապարակին
Խէլ եւ ծառայ եմ ֆրիստոսի
Դա տնայիմ եմք Լուսաւորին :

Դա տնայրկնքն կապեցան
15 Վան զար գազան 'ս յոյս աւելի .
Լա պատամուծա կրքնբակին
Ի վերայ սուրբ տնակց գառին :

Ասրր Պարսն Լուսրն գաւթացաւ
Պատասխանի առնէր նոցին .
Ոչ երկրնչէր ի նոցանէ ,
20 Վաս ետլ էր սէրն տառաւածային :

16 սայ Ա եռանդին ԱՆ : — 17 զնոց Ա : — 18 բանիս
ԲՆ : — 20 էր Նիմ օրէնքին ՆԼ : — 21 զբկայնէրն Բ :
— 22 կանգնեցան զէմք Ա : — 23 մէջ Ն : — 28 Սահ-
փաննսին ԱԼ : — 31 ֆրիստոսին Նիմ : — 33 կառաղե-
ցան Ն : — 34 'ս լի : ԲՆ յայլ Բ : — 37 լուսրս ԱԼ :
36 պատասխանին Բ :

Ենթիւ Տաճիկ ժողովեցան
 Սուրբ Պարոն Լոյսն ի մէջ առին
 Ոմանք բոցայտիւրն ծածկին
 Ոմանք՝ գերեզարդ կրօնքին:

45 Լինցն յաւնաւորի ճրագալուցին
 Սուրբ Պարոն Լոյսըն բրանեցին
 Մինչ ի մայիս ասան եւ հրնդին
 Բանդ եւ դրնդան զնա պահեցին:

Բազում անգամ զնա հարգուցին,
 50 Պէտպէս պարզ եւ խոստամային,
 Ոչ հաւանէր ամենեւին
 Զի՛նա բնակեալ էր սուրբ Հոգին:

Շատ Տաճիկներ ժողովեցան
 Գնացին ի գուարն պարունին
 55 Ասին Պարա է աստիկցընեա
 Թէ սիրելին ես Մահմաթին:

Երբ զՊարոն Լոյսն յառաջ բերին
 Դւմքն էր պայծառ գինչ արեւին,
 Կա աներկիւզ պառասխանեաց
 60 Թէ ես ծառայ եմ Վերիսասին:

Շատ դանդաղան պարզ եւ յաւն,
 Բրնաւ շարժել չբկարացին,
 Յեաղ ասնջումք՝ բոպաւնացան
 Եւ ոչ այնու զնա յապնեցին:

41 աստիկ Ա: — 42 յաւն AB: — 45 հինգն A
 հինգ N յաւնորի AN յաւնաւորին B: — 46 երբ
 զպարոն B յաւն A: — 47 հինգին N հինգին A: —
 48 բանա BN փակեցին A: — 52 Խոն B նմա Nn: —
 53 աստիկներ BIn ժողովեցին N: — 55 ասեն N
 աստիկընեա BN: — 56 սիրելի BN մահմաթին N: —
 58 գէրգ B գէւ N: — 59 նայ A: — 60 քրիստոսին N:
 — 63 ոչ mN: — 63 յայնու B: — 64 գնայ A:

Իշխանն ասաց Պարոն Լուսին.
Ի՛կ հաւանիր մեր արկնքին
Խէ չէ կու տամ բոլորեղ զահճին
Որ կու մտանէ բոլորեղ սրբին:

Սուրբ Պարոն Լոյսըն գաւառացաւ
Զի բռնակեալ էր սուրբ Հոգին
Որպէս փրկելէն մեր ասաց
Յառաջագոյն 'սուրբ կրտսերին:

Պարոնն ասաց հաճիկներուն
Խէ հարբած է ամենեւին.
Տարէր զբրէյ բանգրն ներքին
Մինչեւ ի վաղն առաւառին:

Պիղծ տնտարկնքն խորհուրդ տրին
Լսեն յըթեմէ մատ ի մուֆտին
Գնացին ասին զանուշամբին
Խէ քարքն գու. եւ այլ բանին:

Պատասխանի եւ մարտին
Խէ իմ զբոսիս ի յայդ ճամփին
Խէ չի գտանայ նա վրիտտուն
Եւ սպանանեմ ի հանգիսին:

Մի երկրնչիյ տմենեւին,
Գնացել ի բրէյ իմ առջին,
Եւ հարցանեմ պատասխանի
Մի ինչ ինչի որ հաւանի:

67 տալիս Ա: — 68 գէեղ B: — 69—72 վ. Bm:
— 73 ամենկներուն BN: — 74 էջ mN: — 76 բան-
տրն BN1: — 77 պիղծ Bm անորէն N: — 78 եր-
թանք BN մուֆթին Nm: — 79 զանիշմանք BNm:
— 80 տան B: — 81 ամպսխին Ա: — 82 ի այլ Am
ճանփին BN: — 83 չէ H նայ A սա B նա վ. N1
ի քրիտոստ BN: — 84 բազանեմ Nm: — 86 յիմ B:
87 պատասխանին Nm:

- Պնացին բերին առջեւ մուֆտան
 10) Սուրբ Պարսն Լոյսն դաւակ բարին,
 Սա խրնդ ութեամբ յառաջ երթայր
 Որպէս փետայ առաջառարին:

Պառաւելանի եւ շար մուֆտին
 Երանելի Պարսն Լուսին
 Ինչ եկ զարժիր յա հաւառացի
 Եւ հաւանիւր մեր աւրէնքին:

- Ըջտեղ պառաւմբ գինչ մեր սրգին
 Ըջտեղ յիշեմք ի յուրբաթին
 Ինչ շի հաւնիւր դա մեր բանին
 11) Ըջտեղ կու տամք ի կեր սրբին:

Երբ Պարսն Լոյսը դայս լուսն
 Ոչ վախեցաւ ամենեւին
 Զի 'նմա բնակեալ էր սուրբ Լուսին
 Տաճար կողմեալ երկնաւորին:

- 12) Սուրբ Պարսն Լոյսն զբերանն երաց
 Պառաւելանեաց ի հանդիսին
 Ինչ եւ ծառայ եմ մեր հաւանին
 Զեմ հնազանդիւր ձեր աւրէնքին:

- Յայնժամ ապաակ Լաժ մուֆտին
 13) Երեսըն սուրբ Պարսն Լուսին
 Ըյլ առաւել պայծառացաւ
 Երեսըն սուրբ Պարսն Լուսին:

89 մուֆթին Nm: — 90 լուսն Ա լուսն B լոյս N:
 — 91 նա BN: — 92 յառաջառարին BN: — 93 մուֆ-
 Թին Nm: — 94 եւ նահաւանքին B: — 95 հաւառացի
 N: — 97 պառաւմբ Ա զերդ HN զեւ 1: — 98 իհա-
 նիւ BN: — 101 յերբ BN: — 102 նայ Ա գ' ի N
 — 105 արեարար զր: BN լուսն Ա ի բաց BN:
 106 եմ քրիստոսի BN: — 110 յերեւելն BN: —
 112 յերեսըն N սուրբ նահաւանքին B:

Ըսին թէ զքեզ կրակով կ'այրենք.

Ըսաց ես տամ բոլորն փայտին.

11 Ըսին որքով կուս պանանեմք.

Ըսաց յաւժար է իմ հոգին:

Դարձեալ տարան տունըն կրնաին

Ուր սխառաներ բռնակէին.

Բարձրք ձայնիւ բոցոյնին

12 Ըղաղակաւ սրտային:

Բարի ծրնոց յրն լռեցին

Ինչ զՊարսն իւրն բռնեցին

Ըղաղակաւ գուրս վազեցին

Լալով զնացին ի յառնին:

Իայնժամ ծրնոց յրն վարեցին

Ըղբորսանեալքն հայածեցին

Մեծ արբամա թիւն եղեւ յաղքին

Որ տրտասու տաք գեանք հանին:

Դարձեալ տարան ի բանզն դրին

Մահու վրձին նրմա հաւին

Մինչ ի մայիս տանն եւ հրնդին

Ըղաւ որքով գրխառեցին:

Կատարեցաւ մեծ նահատակն

Սուրբ Պարսն իւր տրգար հոգին

Մայիս ամսոյ տանն եւ հրնդին

Յետ շաճարեման հինգ շարաթին:

113 Թէ ցո BN ըղբէզ BN կայրեմք Nm: —

114 Գրինն B գրինն N: — 116 կր Nl: — 117 գրնաին

BN: — 118 սախառանքն B սխառանքն Nl: —

121 ճնաւ գրն ABN: — 122 պարսն N յուրն A բժրանե-

ցին BN — 124 ի ալն անգին Nm: — 125 ճնաւ գրն

ABN: — 126 զգրխառանայն B: — 128 արտասուէ

l N: — 129 բանզ A բանարն BNl: — 130 հատու-

ցին B — 131 ժւլին A հինգին B առանս հրնդին N: —

133 նահատակ N: — 134 յուրն A յուր B: — 135 ժւլին A

հինգին B առանս հրնդին N: — 136 հրնգ AN:

- Սուրբ Պարոն Լւյո, քեզ երանի
 Եւ քո ծնողացդ որ են 'մարմնի
 Դու գրիտաւոր վրկայեցար
 140) Պարծտնէք եզար Հայոց ազգի:
- Քեզ երանի Կաֆա քաղաք
 Եւ նոր նըշտն քեզ երեւին
 Քո քահանայքն ժողովին
 Տաւնեն բգաւուն Պարոն Լուսին:
- 145) Սուրբ Պարոն Լւյո նոր մարտիրոս
 Եւ նոր վրկայ դու գրիտաւոր
 Երկնէք 'ւ երկիր ուրախանան
 Ըջքեզ դովն ամենեկեան:
- Վաւնդք հրեշտակաց ուրախանան
 150) Ըջքեզ յիշեն ամենեկեան
 Երկնից յերկիր վայր իջանեն
 Ըջքեզ տաւնեն եկեղեցին:
- Ուրախանող Հայրքն վերին
 Վարոն արեան քո հանդիսին
 155) Պապ հրեշտակացն ժողովին
 Ըջքեզ պատուեն ի միջ նոցին:
- Դաւարն սրբոցն ժողովին
 Ուրախանան ի միասին

137 լուս ԱԼ: — 138 Ժնողացդ Ամ Ժնողացն ԲՆ:
 — 139 վրկայ եզար Բազմ վ. երեւ ՆԼ: — 140 ազգիւ Բ
 ազգին Ն: — 141—144 լե ԳԵԵ շնք ԳԵԵ. — 163—169 Բ:
 — 142 Կաֆայ ԲՆ որ նոր Ն երեւ ի ԲՆ: — 141—
 145 Գ: — լե ԳԵԵ ՆԼ 169—172 Գ: — 146—188 Գ:
 լե ԵՄԵ Ն: — 145 լուս ԱՆ: — 146 վրկայ Ա: —
 147 Գ: Ա լե ԲՆ ուրախացան ԲՆ: — 149 ուրախա-
 ցան Ն: — 150 ամենեկեան Բ: — 151 յերկնից Բ
 երկիր Ն վայր լե Ն իջանէին Ն: — 153 ուրախանալ Ա:
 — 154 որ վաւն արեանն ի հանդիսին Ն: — 155 ժո-
 լով Բ: — 156 պատուեն Ա պատու Բ: — 157 դաւ-
 արն Բ:

150 Գայլցեն գիմաց Պարսն Լուսին
Տանին փառասգ յերկրէ յերկին:

Լյոսաւ քրնծան դաւ ըր երկնային
Լյոսաւ խրնդան ազգ մարդկային
Լւրհնեն զԼսառւած զԼայլն երկնային
Վարսն սրբոյ նոր վրկային:

Լյո մրիկացեալ մամանակի
Պաւ լոյս եղեր մէջ աշխարհի
Լուսառնացեալ ձրմերայնի
Վարդ եւ շուշան մէջ պարտեղի:

Սուրբ Պարսն Լոյս դու գովելի
Քրիստոնէից համապարմի
Պարծանք եղար դու յաշխարհի
Լուսառեկ Վաֆա յազգի:

Չգրեզ աղաշեմէ մանեկեան
Ով նոր վրկայ պայծառագին
Սուրբ Եղհաննու նրմանեցար
Վրխառեղար նրման նրմին:

Վու նմանեցար սուրբ վրկային
Նախաժրկայ Սահփանսին
Պրաակակիդ եղեր նորա
Հեղեր դարին յա վարդագին:

Ըրդ բարեխաւս բզգեզ ունիմի
Լո Տէր Լսառւած մանայնի

150 կանգնին N: — 161 Վեհնէ հրէշապաց A:
162 դասք B: — 166 մամանակիս RN: — 168 եղար
I N յաշխարհի B: — 167 ձրմես պլնի B: — 168 պար-
տիգի B պարտիգին N: — Հո լը Գնի B 141—144 ու-
շիւ: — 169 լուս AB: Տու 169—172 լը վեփեյ N:
շիւ Գլ 144—145 ասլիւս, Գուի 16: — 171 աշխարհի B:
174 յիզ N: — 174 պայծառ ալգի N: — 175 Բա-
ղանու AN: — 178 նախաժր Բաւ-Վ Լը Գուսի N Բաւ-Վ
Լիւն լուսիւ, ասլիւ Գուսի N Գլ 178—217 ասլիւ:
179 նոցին B: — 180 գարիւնք B: — 182 ասառւածն

Երբորդու թիւն երբեակ անձին
Զւարթ եւ զՈրդի եւ գործը զՀագի:

- 185 Ըղմեղ յիշեալ յաւրն տառնին
Ըյժմ եւ տաւրն տապալային
Ըստէնս փրկեւ ի փորձանայ
Ընդ ազատիլ ի գեհնաց:

- Ի՞նչ մասանար երգող բանիս
190 Ըղժքող անէն անպէտ հողին
Ըղժարդապետն Հայրդ ազգին
Զեպիսկոպոսն կաթողիս:

- Ի՞նչ սուրբ վրկայ ճեասն Երեսուր
Զյա յաջու ի թիւնդ տաւր տանի
195 Զյեղ իմ բաղկաւրս գրկեցի
Եւ գերեզմանըն հանգուցի:

- Եւ սէր երգեն զայս յառնին
Ըղմեղ յիշէ կամաւրս բարին
Ըստուած յիշէ զինքըն անախն
200 Եւ իւր ամեն բան աջակին:

Տէր եւ Ըստուած յեղ զահալ թիւն
Որ զուարթըն համբերութիւն
Ըջող սգորմեա երգող սարին
Ըյժմ եւ գրողին 'ս բնիկ երգողին

ամենայնին Եւ — 183 երբորդու թիւանն Ե անձին Ե.
184 գորդին Ե հագին Եւ — 185 յիշեալ Ա յառնին Ե
— 187 փրկեւ Եւ — 188 անպէտ փրկեւ հրդ գեհնին Ե.
— 189 մասանար Ե գերգաղ Եւ — 190 ազգ Ե
հողին ՆԼ — 191 ըղժարդապետ Ե ազգին Նմ.
192 եպիսկոպոսն Նմ կաթողին Նմ — 193 208 Ըս-
տու Նմ — 195 բաղկաւրս Եւ — 196 ի գ Եւ —
197 եւ սգ երգէ Ե ամենի Եւ — 198 մրտաւրս բարի.
Փշմն բարս — Երեւոյն — Ե Ըստուած (Ըստ) սրտի Ե.
199 զինքն ի բարին Եւ — 200 ալժմ եւ յաւսրն
ժաւրըն վերջին Եւ — 201 քրիստոս տառաւած Եւ —
202 տաւր Եւ — 203 երգեցողին Ե սարին զ. Ե.
— 204 գրողին Ա բնիկ երգողին Ե.

20

Եւ ի սիրով փախարկողին
Եւ հաւատառով բնդանողին
Յերկրէ յերկիր աւրածողին
Եւ բարեմիտ ունեկրնդ բողբին:

Քրիստոս Առաւած Տէրն երկնային
Դու բնաբեղեր քո սիրելին
Ընդ սպարմեա ամենեցուն
Ընդաշնաւք քո ծառային:

Ով պարտն Այս վրկայն յիշէ
Եւ կամ նրա ընդ առջև նորին
Քրիստոս յիշէ զինքն ի բարին
Եւ ի բամեն մեղքոն քաւին:

Ց.

ՏԱՆՔ ՆՈՐ ՆԻՇԱՆՏԵՍԵՐՆ ԺՐԻՍՏՈՍԻ

Որ Պարոն Լուսին, ի վարդանէս վարդապետ
ապացնալ:

Առաւած Հայր երկնաւոր զգլն զահաւած աւր.
որ դու պարտցուցեր բոլր ծառայն աւր
պարտն Այս նահապետին սիրեցեր աւր
որ մարտիրոսացաւ առ քեզ եկաւ աւր:

206 բնդանաղին B: 209 աւնկրնգրաւ գին B:
209 աւր Nim: — 210 գքո Nim: — 213 պարոն B: —
214 նաւր BNim: — 215 զինքն բարին Nim: — 216 բանն
BNim յաջողին B յաջող Nim: — ի խաւարէն խաւար B

Եւ բնդ նոին գաիմար գրքան
Գալուստ անուն սոս Եւ անպիտան
Եւ որ բոլոր յիշէ յաւանան
Ընդայն իման ինի յարման:

217-218: ի. 797, Բ. 797-193 (2. 4. 279-
240) A:

344. 270-726 B:

Հաւարտն զայն ծառ վաներ. էջ 396-400
(B) N:

Խաւարէն Եւ — 4 եկաւ B:

- 5 Բագու՛մ ազգ եւ ազինէր բզքեզ աւրհնեն տէր
յորժամ լըսեն զհանգէս քո ծառային տէր
խընդան 'ւ ուրախանան հոգւով զընծան տէր
զՊարոն Լոյս նոր վըկայն յորժամ յիշեն տէր:
- 9 Գովեն ազգ եւ ազինէր բզքեզ պատուեն տէր
10 զՊարոն Լոյս նոր վըկայն յորժամ յիշեն տէր
զի ութ եւ տասն տմաց նա գաւառացաւ տէր,
յազգեմաց սառանայի եւ վերացաւ տէր:
- 13 Դուսն կենաց Լուսուած Բիսուս Քրիստոս տէր
զու բնորեցեր այսաւր բզքս ծառայն տէր
տնթառամ պրտակաւ զարգարեցեր տէր
15 զՊարոն Լոյս նոր վըկայն զու կոչեցեր տէր:
- Երջանիկ պատուական եւ զովական տէր
երանեյի բնութիւն Երբորգութիւն տէր
զՊարոն Լոյս նոր վըկայն զու հայնեցեր տէր
20 տնուանի մարտիրոս զնա արարեր տէր:
- 2 Զարացաւ Պարոն Լոյսն ի յաւենի տէր.
պատասխանի տանէր Հոգւով սրբով տէր
յորժամ հարցանելին ոչ երկընչէր տէր
այլ զաւանէր զԼուսուած Բիսուս Քրիստոս տէր:
- 25 Էակից փառակից Հոր եւ Հոգւոյ տէր
զու լոյս եւ ճրջմարիտ կենդանարար տէր
զՊարոն Լոյս նոր վըկայն մեծարեցեր տէր
յերկրէ յերկինս տարար եւ պատուեցեր տէր:

7 հոգով A հոգւոց N: — 8 պարոն A:
10 պարոն A: — 11 ԺԸ A Ժ եւ Ը B նախ A:
17 Ե-ՆԻ -ԵԼ B: — 19—20 -յո- սօզնէ-ն Բ-Ի-ԵԻՆ -ՆԻ B

Երկին 'ւ Երկիր մէն զու արարեր տէր
այսաւր բզքս ետապն զարացուցեր տէր,
սուրբ պարոն լոյս վըկայն զու սիրեցեր տէր:

21 յաւենին B: — 22 հոգով A: — 23 հոգւոյ A հոր
եւ սրգոյ B: — 27 պարոն A բզպարոն B նոր Ե-ՆԻ B:

Ընտրեցեր զքս ծառայն եւ սիրեցեր աւր
 բնախր եւ անսամի զնա արարեր աւր
 եւ ի յանտօրինացն աղատեցեր աւր
 հրեշտակաց հաւատար զնա կացացեր աւր:

Թողաւոր երկնաւոր Բիսոս Բրիտան աւր
 Պարսն Լոյս նոր վրկայն քեզ բարեխաւս աւր
 բղմեզ զու աղատեա յանտօրինաց աւր
 բարեաց արժան արա եւ ոգորմա աւր:

Ժամանակի բարւոյ պատահեցաք աւր
 արախաւթ եամբ ձայնի բղքեզ արհնեմք աւր
 սուրբ Պարսն Լոյս վրկայն առ քեզ միջնորդ աւր
 զի զմեզ աղատեացեա յամեն շարկ աւր:

Ի յինն զարադաւ հաստատեցաւ աւր
 անտօրինաց յաղթեաց եւ քաջացաւ աւր
 բղմեզ արախացոյց հոգւով մրտաք աւր
 սուրբ վրկայն Պարսն Լոյս պարծանչ եղեա աւր:

Լուսաւորիչքն մեր երեւեցաւ աւր
 Պարսն Լուսին տաաց մի վախենար աւր
 Բրիտան քեզ օգնական եւ պահապան աւր
 այլ եւ բղքեզ յիւն շայրն երկնաւոր աւր:

Խաչեալ Բրիտան Ըստաւած զքէն զահանմ աւր
 որ նոր ծաղիկ բուսաւ ի քո խայլն աւր
 պայծառ եւ զեղեցիկ երեւեցաւ աւր
 նոր վրկայն Պարսն Լոյս քեզ քաղցրացաւ աւր:

Ժառայն քո պատուական զեղեցկացաւ աւր
 սրպէս զառն անարատ բնծայեցաւ աւր

29 զքս լուսնի B ըզծաւ պն B: — 31 անտօրինաց A
 յանտօրինաց B: — 35 աղատեալ անտօրինաց A: —
 36 ոգորմաւ A: — 37 բարոյ A: — 40 զի լուսնի B
 աղատեաց B: — 41 քէնն B: — 42 յանտօրինաց A
 յայացաւ A: — 43 այս օրաց լուսնի B հոգով A: —
 49 զքեզ A:

դի զվարդագոյն արիւնն եհեզ յերկիր ակր
մարտիրոս կռեցաւ եւ չեզ վրկայ ակր:

Պամասր պատարագ չեզ մատուցաւ ակր
կամաւ յաւտարաթեամբ բզքեզ սիրեաց ակր
կենդարար ձայնիդ հեանեցաւ ակր
60 կենացն յաւտեանից մառանդ եզեւ ակր:

Հաւատաց յաւտեանին բայտ սիրով ակր
հաւատանցաւ յաւտով որպէս վրկայ ակր
հայտատանեաց ազգի պարծանք եզեւ ակր
համբըն ընարեւոյցն դառեցաւ ակր:

6 Ձայնիւ աւետար զմեզ կռեցեր ակր
ձայնիդ հեանեցաւ չոսուրք ծառայն ակր
ձրմեանացեալ ժամաւ ծաղիկ բուսաւ ակր
որպէս վարդ մանուշակ երեւեցաւ ակր:

7 Պամարափայլ ջահիւ պայծառացաւ ակր
զեկաւար եւ ճարտար երեւեցաւ ակր
զեկաւար զմով աշխարհիս ցաւար անցաւ ակր
զեկաւարիդ կենաց արժանացաւ ակր:

8 Ծանապարհիդ կենաց հեանեցաւ ակր
նրչմարտիս մարտիրոս գրխատեցաւ ակր:
7 Նրչմարտաւթեան բանին սիրոզ եզեւ ակր
նրչմարտաւթեան կենաց արժանացաւ ակր:

9 Մանուկըն Պարսն Լոյս գաւ ընարեցեր ակր
մանուկ չաջ եւ յազմեզ զնա արարեր ակր
մանուկ տիտաւ պայտար զնա կռեցեր ակր
10 մանկանց առագաստի զնա դառեցեր ակր:

55 յերկիր եհեզ B: — 60) եզաւ B: — որաւ B:
— 63 եզաւ B: — 65 գթեզ B: — 66 ձայնիւ A:
— 67 ժամայն B: — 69 զամպարափայլ A: — 70 սուշ
լուսի B: — 71 ձով A ցաւար B: — 72 զեկաւարիւ A
հեանեցաւ B հոս իւրեւր B զգեալ բնդ ալլ որոց
հեա վերացաւ ակր: — 73 ծանապարհիւ A: — 74 յազ-
մաւ զգաւ B: — 80) մանկանց B:

Յախանէից Աստուած զքէն գահանամ աւր
 յախանէն յախանէից բարեաց զասանա աւր
 յախանէից յասաջ գո բնաբեցեր աւր
 յախանէից կենաց ժոռանդ արեր աւր:

Նախանէի սիրով բարբոյեցաւ աւր
 Նախանէ բարի բուսաւ առ զո ծառայն աւր
 Նրմանեցաւ սրբոյն Սահփանոսի աւր
 Նրմանեալ Արեւին չեց հաճեցաւ աւր:

Ծահաւաք իմացաւ սրիդ նա զաբաղաւ աւր
 շնորհաւ չոյս զո սրբոյս պարզեւ եցեր աւր
 շնորհաւս պայծառացոյն զեղեղկացաւ աւր
 շնորհաւ իմաստաւ իմեամբ պատասխանեաց
 աւր:

Ուրախաւ իմեամբ ձայնիւ երգարանեմի աւր
 ուրախայի զիմույս զաւարճանամի աւր
 ուրախաւ իմեամբ յիւեմի բղթա ծառայն աւր
 ուրախացան տղաւ բ զաւբլի երկնային աւր:

Չարարանաւ իւրով չեց հաճեցաւ աւր
 չարարեից եղեւ հաղորդ զբաւա աւր
 չարեաց անարինաց յաղիւհարեաց աւր
 չարեացրն համբերեաց բարեաց հասաւ աւր:

Պաւկակից եղեւ յա բնութեաց աւր
 պրտակրն անխնայամ զո շնորհեցեր աւր
 պարծամի չրիստոնէից զնա արարեր աւր
 պայծառացեղ փառաւ զնա հանգուցեր աւր:

- 81 գահանամ B: 83 յախանէից A զնա B:
 84 արարեր B: 88 յարէի B: 89 նոց A: —
 90 հոգոյց A: — 92 շնորհք A պատասխանի A: —
 93 երգարանեմի A: — 96 ուրախացոյց B ցաւ բն B:
 98 հաղորդեցաւ B: — 99 չարեաց A: 100 հասաւ A:
 104 պայծառ ահեղ B:

- 105 Զահագգեստիւք փառաւք զարգարեցեալ տէր
 Զահիւք եւ յապահերաւք զնա պատուեցեալ տէր
 Զորէն անմահաթեամբ զնա արբուցեալ տէր
 Զանիւն իւրով մեծաւ բնգունեցեալ տէր:
- 110 Ռահ կենաց Բրիտան քեզ գահաթիւն տէր
 աահիդ կենդանաթեան հեռեւեցաւ տէր
 ռամկական մարդկան սրտեցեալ տէր
 աահին կենաց երկնից արժան արեալ տէր:
- 115 Սիրով փափագանաւք քեզ ցանկացաւ տէր
 սիրով յաւատարմեամբ նա համբերեաց տէր
 սիրով զբխատեցաւ կառարեցաւ տէր
 սերսվրից նրման պայծասացաւ տէր:
- 120 Վարդանէս վարդապետն քո ծառայն տէր
 վասն Պարսն Լուսին զայս տապի տէր
 ով որ յաւատար սիրով զայս եղանակէ տէր
 ինդ մէկ բերան մեղի ազարմիս տայ տէր:
- Տո՛ւրն Հայաստանեաց մեծ տաւաթիւն է
 Լուսաւորչի ցեղի շատ խորնաթիւն է
 որ Պարսն Լայս վրկայն նահատակեալ է
 եւ ամեն սրբոց բնկեր եղեալ է:
- 125 Բամաւ սրգոց մարդկան բնախր եղեւ է
 սուրբ Պարսն Լայս վրկայն փառաւորեւ է
 վերայ գերեզմանին հանապազ լայս է
 զհոգին յերկնից խորանքն հանգուցեւ է:

106 Զանիւ B: 113 փափագանաւք B: — 114 ու
 շարշարանաց B նայ A: — 116 սերսվրից B: —
 117 ծառայ B: — 118 զայս քան ճրէ B: — 119 սրբ-
 աւի B Լուսնի տէր B: — 120 մեղի հայր B Լուս-
 ազարմի) մեղայ տաւ B Լուսնի տէր B: — 122 յաւատար-
 չին ցեղին B: — 123 նահատակեալ է B: — 126 սրգոց A
 եղեւ B: — 126 փառաւորեալ B: — 127 վասն A:
 128 երկնից B հանգուցեալ B:

Յանկան զաւրբըն երկնից սուրբ Պարոն Լուսին
 34 ջանկալի աւր մահաւանն սուրբ նահապահին
 ցրնծան եւ զաւարճանան բնաբեալքն առաջին
 ցրնծութեամբ ելանեն ի գիմաց նորին:

Իւծեալուր մաւեցան որդիւր մարգկալին
 135 ի ծեալուք ծալացան զբարին առեցին
 բայց Պարոն Լուս մանուկն յորժամ աւերին
 ուրախութեամբ զԼուսուած փառաւորեցին:

Փառք քեզ Լուս եւ Սրգի եւ սուրբ Լուսի աւր
 փառք քեզ երբեականէինք եւ միբնութիւն աւր
 փառաւոր զարգարեցեր ըզքս ծառայն աւր
 41 փառաց պրտակ աւեր Պարոն Լուսին աւր:

Քրիստոս Լուսուած Փրկիչ եւ ապաւնն աւր
 քեզ զահալիւն եւ փառք յամեն լեզուէ աւր
 աղաչանաւք որդւոյ մեզ սգորեա աւր
 յաւիտենից կենացն արժանի արա աւր:

Վարդն անուանըզ քս շարշարեցաւ աւր
 16 փառն սիրոյ քալին զբլեառեցաւ աւր
 վանեաց ըզխմբնամին եւ զաւրացաւ աւր
 վերագաւ քան զերկինս եւ զքեզ աւաւ աւր:

Ընուն մարտիրոսիս սուրբ Պարոն Լուս եւ
 21 անուն ապա առաջին Տէր Վրդանէն եւ
 յԼորարաւեան յերկրէն Վաֆան եկել է
 արդիւնաւոր բանիս զապառ առացեալ է:

129 ջանկացան զորք B յերկնից A: — 130 մահ-
 յաւան B: — 131 իւծուրք A: — 134 իւծեալուք A: —
 135 բայց Լուս B զպարոն Լ. մանուկն յ. որ ա. B: —
 136 ու. մեծաւ փ. B:

F.

ሆኑኒህ ጥላታዎች በብዙሃናቸው

ԵՒՆԸՍ ԳՊԻՐ ԹՍԻՆԹԵՏԻ

Հետ անգամ խօսուած է Երևաս տոհմ-
թեցւոյ անձին եւ գրութեանց վրայ. բայց անոր
կենսագրութիւնը կը կարծարի զեռ լուսաբանու-
թեան եւ գրական աշխատութիւնք պէտք են
խնամով ի մի ամփոփուիլ: Նոր փորձ մը կ'ու-
ղեմ փորձել:

Երևասի ծննդավայրն եղած է Եւդոկիա,
միջին դարու մէջ տօհաթ անուանուած, այն ուր
ԻԶ—ԺԸ դարերուն որրանն եղաւ կարգ մը,
երգիչներուն եւ յաճախ ներբողուեցաւ ատրա-
շիք որդիներէն կարսաալից:

Յովհաննէս կը կոչուէր իւր հայրը եւ Ղա-
նիմաթ իւր մայրը (Յիշատ., տ. 5^{*}): Նշուողն
կ'իյնայ 1510 թն. ինչպէս ինքնին կ'ակնարկէ
1565 թն. փեարուարին, իւր ասորիքը նշանակե-
լով 55 ամեայ (Յիշատ., տ. 2, հմմտ. եւ
տ. 3—4):

* Դիւրութեան համար տեղիքներն այսպէս կը
սլանակեմ. Յիշատակարանները տմս վարք է՞ 64 67
ն մի ամփոփուած:

ԻՐ կենաց առաջին երեսնամեակը անցուց հայրենիքի մէջ ի լուծեան: Նկատելով որ անիկա ինք զինք իւր առաջին աեսութեան 1544ին «դպիր-նսաար» կը ներկայացնէ մեզի (Յիշատ., Խ. 1), կազմարարութեան արուեստին հմուտ, կրնանք ենթադրել, թէ այս երեսնամեայ շրջանին կաաարեց նա Խոխաթի մէջ ուսման ընթացք մը, երբ հմաացաւ գրչութեան արուեստին եւ «արակից ճիւղերուն» մանրանկարչութեան եւ կազմարարութեան: Այս երեք արուեստներու մէջ ապա նշանաւոր հանդիսացաւ: Այս իմաստով հասկնալու է իւր յորջորջանքն՝ դպիր, ինչպէս ինքն ալ յայտնապէս կը բացատրէ համազօր նստար բառով: Յամենայն զկպս անճիշդ է երբ ժամանակակից մը զինքը իր 1551ին Օլտիսայ երկրի հայերու վրայ յօրինած Ոգրին խորագրին մէջ «Մինաս տարկաւուդ Խոխաթի» կը կոչէ: Մինաս մինչեւ խոր ծերութիւն դպիր կամ նստար մնաց:

Ամս՝ հայրենիքին շքաւորութիւնն եւ կամ կեանքի անապահովութիւնն պատճառ կ'ըլլան իրեն առոյգ հասակին 34ամեայ «աարագիր ըլլալ» հայրենի անէն (1539/40) պանդխտութեամբ օտար երկնքի աակ հայթայթելու աւուր պարէնը (Յիշատ., Խ. 2): Ընտելն անգամ կը պատահինք իրեն 1544ին կամենից, Ղհհհհհհհհ պայթականութեան մէջ, ուր Սաղմոսարան մը կը նորոգէ (Յիշատ., Խ. 1): Ա'երկայ թէ՛ ժամանակ մը վերջը անցած է ասկէ Սուլաւա (Սէլով), ուր—ինչպէս կ'ըսէ, ականատես եղած

է 1551 Օգոստոս 16ին անդռն Հայոց պէմ
յարուցուած հայտնանաց, որուն պատմութիւնն
գրած է սյրախառն (Տաղ Ը. տ 425).

Զայս պատն աղէտս ոչս արհ.

Ըյն Օյախաց փոյրիկ երկրի:

Բայց Խոխաթեղւոյ տեսկան ընակութիւնն
եղած է Լեմբերդ, ուր կը գտնենք զինքը 1563
փետր. 5էն սկսեալ: Ըյս թուին յորինած է
Հերիսայի "գովքը" ուր կը գրէ իր մասին.

Բայց այս դարիպոս Խոխաթի

Մինտո անուն մեղաց գերի.

Եկի անկայ Լոփաց երկրի,

Կարաս մնացի ես հերիսի:

Հոս ի Լեմբերդ իւր ընակութիւնն ունէր
Հաճկաասորի վանքը՝ Ննջման Ա Բատուածածնի
Եկեղեցին, որ մի եւ նոյն ժամանակ Բքլեպիս-
կոպոսարանն էր եւ Դատարանը, ուր նստարու-
թեան պաշտօնը կը վարէր, անդադար յա-
րարերութեան մէջ մոլոմբդեան հետ: Զայս
կ'անկարկէ Խ. Չ (Յիշատակարանին մէջ, իւր կը
գրէ թէ "մեր ընակութիւնս երթ եւ եկ էր
Բազմաց", իւր նստարանին արձանագրութիւն-
ները պահուած են մեր Մատենադարանի
Խ 441, 446 եւ 452 ձեռագիրներու մէջ
(անս վարը):

Գրիգոր վանեցին էր այս ատեն Լեմ-
բերդի Հայոց արքեպիսկոպոսը¹, որուն հետ

¹ Քեա ասոր մասին փոքր էջ 305:

մտերմական յարաբերութեան մէջ էր Մինաս իրրեւ քարաուղար եւ յաճախ սեղանակից։ Ըսանձին յարգանքով կը յիշէ զինքը իւր Հերիսայի գովքին մէջ (Բ. ա. 29)։

Սուրբ վարդապետ քաջ եւ արի,
Լաթուռն անուամբն Վանեցի,
Հաս հերիոսյ կերցուց մեզի,
Մէկին հազար իւրեանն առցի։

1565 թուին կ'այցելէ Լեմբերգ Հռոմայ քահանայապետին նուիրակը փրանկիսկոս Բովհաննէս¹, որուն խնդրանք կը յանձնարարուի Մինասի օրինակել Եփրեմի ծառերը, որ եւ կ'աւարակ նոյն աարւոյն փետրուար 20ին (Յիշատ. Թ. 2)։

Ինքն է նաեւ Թ. 3—4 Յիշատակարաններու (1565—1589) գրիչն Մինաս Տիւերկըցի, այս ինքն Մ. Երեւելցի, այսպէս բառախաղով ծածկած իւր ծագումն Երեւելքէն²։

1572, Եպրիլ 15ին գրած է Լեմբերգի Հայոց կողմանէ թուղթ մը առ Միքայէլ Կաթողիկոս (անս վարը)։

1 Զինքը կը յիշէ նաեւ Վառնեցի տարեգիրն (էջ 35). «Թվ. ԹԺԳ (1566) նոյն տրեւ տմեան Գ. ՈՅ ընկարդ Հռոմայ փարսլէն եկաւ ի Վառնէքս. յագագս նուիրակութեան համար. եւ էր ինքն գրասէր ունէ. կատարեալ գիտուն. եւ զՀայոց գրեանք ուր եւ որչափ գտաւ, Վառնեցուն գիտ. բարգիրն նուարեց եւ գիր կաւ. եւ էր ինքն աղահասակ ուն»։

2 Հ. Յաչեան (Յուսէկ Նոյեմբէն 22եւ ագրոց Ապրեւր. Մատենադարանի Ախեննայ. էջ 22) կ'իմանայ Քիւլէիշէ բայց ինչի հաւանականացոյն կը թուի նկատել բոլորապէս իրրեւ բարդութիւն ոչ ունեցողութիւն. եւ ինչէր բռնեմէ։

Այլ հա ծերացած է Կինաս եւ ալեւորուած. շերտայի տաղին մէջ կը ներկայացնէ ինք զինք 1563ին (Բ, ա. 93).

Եւ ծեր ալեգորո մեղատոբ,
Զգրեց կու յիբեմ սրբախի բոլոր...
Դեր ալեգոր եմ եւ ուղիաւկ,
Ընկոսյ շի կայ բերանս դարաակ:

Ընդհամարք ալ բոլորած էր նա իւր կենաց առաջին յորելեանը, երկու տարի ետքը՝ 1565ին, Քեարուարին, օրինակելով Լսիրեմի ճառերը՝ ընկերացուներէն կը ինդրէ, որ «չինկ» մեղացիք սակաւ գծիս, զի Դու տմեայ գոյով գծաւ գրեցի եւ այս իմ տմէք է որ ի դառն դարիպութեան եմ, վասն մեր դառն մեղացն տարագիր եղեալ եմ» (Ախատ, Խ. 2), Կոյնը կը կրկնէ ուրիշ Ախատակարաններու մէջ ալ (Համա, Խ. 3, գրուած 1565 Վոստոսին, ուր տարիքն կու տայ «Կ տմեայ գոյով» սակաւ պակաս, եւ Խ. 4՝ 1567էն «Կ տմեայ գոյով պայտարանքս ի յումայ թափեալ է»),

Եւյս յառաջացած տարիքին ամենէն աւելի դառն եղած է իրեն տարու թիւնը, պանդխտութիւնը. իւր աշխերն հայրենիքին ուղղուած են միշտ. նոյն իսկ (61) տմեայ հասակին հոն երթալ հանգչիլ կը փափայի, շերտայի տաղին մէջ թողունք կը գրէ (Բ, ա. 41),

Եւյս դառն աեղուն որ մէկ աեկալ...
Կառնաւք երթաւք ի մեր աեղի

այս ինչն ցանկալի Հայրենիքն, զոր ցոյց կու առ,
(Ը. 423)՝

Կո եմ դարիդ հայտաւանցի
Խոխաթ անուն քաղաք կոչի:

Ըյս երջանկութեան չի կրնար հասնիլ սակայն,
կքած տարիներու ծանրութեան առկ թի լնվաց
առնն վախճանեցաւ. Մինաս, ինչպէս կ'ըսուի
կերլայի Ս. Երրորդութիւն Եկեղեցւոյ Խ. ԽԿ
ձեռագիր ցաղարանին մէջ (հմա. մը Մասե-
նաղարանի Խ. 797, թղ. 101Բ), զոր ընդսրի-
նակած է Եսկոր երէց 1605—1629 թուին:

Մահուան տարին, այսին չէ. հիմնուած յի-
շեալ ձեռագրին վրայ՝ եկեղեցւոյ և ԺԶ, դա-
րուն վերջալուծին՝ 1605էն յառաջ, Բայց առ
այս դժուարութիւն կը հանեն մեր Մասենա-
ղարանի Խ. 441, 446 եւ 452 ձեռագիրները,
որ ամփոփուած են Խոխաթեցւոյ գրչութեամբ
Լիմերգի հայ դասարանին դասաւանական
եւ ժողովարարութեանց աւմարները: Դասաս-
անական արձանագրութիւնը կը սկսին եւ
կը շարունակուին մի եւ նոյն գրչութեամբ ա-
ռանց ընդհատութեան մինչեւ 1619 Փետր. 13
(Խ. 441, թղ. 147 ա. հմա. եւ 149 ա): Իսկ
ժողովարարութեանց աւմարը թաթարերէն է եւ
կը սկսի 1599, Մարտ 12ին եւ կը շարունակուի
մինչեւ 1618 Փետրուար 6 (Խ. 452): Հոս
ընդհատած է (թղ. 49Բ) եւ կրկին սկսած
1619 Եռնուար 9ին, զոր շարունակած է
մինչեւ նոյն տարւոյն Մարտ 18 (թղ. 53 ա):

Այստեղ դադրած է Մինասի գործանկութիւնը.
1620, Ապրիլ 13էն սկսեալ ուրիշ գրիչ մը
շարունակած է. բայց 1621 Մարտ 23էն մինչեւ
1621 Օգոստոս 13 դեռ կը տեսնուին հոն Մի-
նասի գրչին հետքերը (մինչեւ թղ. 62):

Այս զննութեամբ Մինաս նահապետական
կեանք մը ապրած կ'ըլլայ. քանի որ նա ծնած
է 1510ին՝ 1621 Օգոստոսին կը գտնուի իւր
110 տարեկան հասակի մէջ: Բայց անհաւա-
տալի պիտի երեւայ այս տարիքին համար այն
հաստատուն՝ անդողոջ գիրն, որ կը նկատուի
իւր վերջին սրինակութեանց մէջ. գրչութեան
միսրինակութիւնն երեքմասնեայ ասմարիս մէջ
ակնյայտնի է. անտարակուսելի է նաեւ առաջին
մասին Մինասի հարապատ ինքնագրութիւնն
ըլլալը. ուրեմն բնական ճամբով պիտի յան-
գինք այն եզրակացութեան թէ Մինաս Խոխա-
թեցի ապրած է 110 տարեկան հասակ մը եւ.
վախճանած է 1621/22 թուին: Այս հիմամբ
Յակոբ Երէկոս ակնարկութիւնն Մինասի մա-
հուան նկատմամբ լոկ ենթադրութիւն մըն է
յեղած անձիչ համբաւի վրայ, եւ կամ 1622էն
հայրը գրուած է այն հաստատմբ¹:

1. Կերպի Զապարանը երեք գրիչ ըստ կու տայ.
թղ. 1-427ր գրած է Յակոբ Երէկոս. բոտ յիշատակարանին
(թղ. 427ր). "Ով բնթերցողք, յարժամ որ կարգայր կամ
որինակէք, անգամ Յակոբ Երէկոսն եւ իմոցն ամենայնի եւ
ուսուողոցն իմոց Մասուն արքայի աստղէք: Արաշեմ
զնից որ չի մեղայցրէք անյարմարութեան գրի գի երբեմն
գրեցի ի թղ. ՌԻՇԻ, մարտ ԺԳ: Թղ. 4, 25-447ր
գրած է 1622ին Իւր Յակոբի որդին Մասուն ամասուն, բայցիք

Մեր Խ. 441 շեռագրին գրչութիւնն կոռւան կու ապ մեղի լուսարանելու ինդիր մ'ալ: շեռագրիս նկարագրական գիրն եւ զարդարելը մեծ՝ մանաւանդ թէ ճշգրիտ նմանութիւն ունին մեր Խ. 344 բնախր Տաղարանին ա. մասին (թղ. 1ա—204բ) գրչութեան հետ, որուն ոչ գրիչն ծանօթ է եւ ոչ գրութեան մասմանակր: Հիմնուած այս նմանութեան վրայ կրնանք Տաղարանիս գրիչն ալ համարիլ Մինաս Խոխաթեցին:

Այս աեղ ի մի կ'ամբօրհեմ Մինաս Խոխաթեցւոյ գրչէն ինձի ծանօթ Գիշատակարաններ:

1. Կրկին նորոգեցաւ Սաղմոսարանս եւ կադմիցաւ: Լեւոսմբ յոգնամեղ գրչի ճճ ԺԺ ՄՄ ՕՕ ՌՌ ԺԺ զպրի: Ի քաղալս կամենից, թղին ՔՂԳ, մարտի Ի աւարակեցաւ: Եւ Գրիստոսի մարդասիրին փառք յաւիտեանս. ամէն:

Աննետիկի Խիթմարեանց Խ. 4() շեռագիրք: Հմմա. Սարգիսեան՝ Բուցակ, էջ 225, Նոյն հրա. նաեւ. կամենից, էջ 162:

2. Գարաւայ կրկին կ'աղաչեմ զգաղափարոգսդ, որ չի նէք մեղսդիր ստկաւ գծիս, գի ՆԵԼ ամեայ Գոյով գծագրեցի եւ այս ԵԼ ամ է որ ի դառն զարիպութեան եմ, վասն մեր դառն մեղացն աւարագիր եղեալ եմք: յայս ունիմ

որ թղ. 440բ կը յիշատակագրէ. Գրեցաւ այս առաջ թղ. ՌԷԸ շեռագրի Լուսու աեաաաւր գրչի որդւոյ աւր Ստեփանի, յորմամ որ երգէր նաեւ գիտ է ձեր առջւոյն յիշեցէք: Թղ 440էն սկսեալ երբորդ գրչի մըն է:

առ Աստուած որ զեղնն ի բարին արասցէ: Չեղ
յիշողացդ եւ մեզ յիշեցեւոցս առ հասարակ
ողորմացի, առաջնոց, միջնոց եւ վերջնոց. ամեն:

Դարձեալ կ'աղաչեմ որ մեղադիր չլինիք
աղաչանացս, զէրոյ թուխտս խալապի էր. եւ
ոչ դժբաղդի, եւ ոչ էր կոկեւծ. եւ մեր ընա-
կութիւնս երթեւեկ էր բազմաց. զթերին լցա-
ցէք. եւ պակասութեանն ներեցէք. եւ զմեզ
առանց պարտաւանաց թողէք:

Գրեցաւ ձեռամբ Մինասի ձարոսող նո-
սարիս. թվ. ՌԺԴ յամսեանն Փետրվարի, ի 15-
րդայի:

Դարձեալ կազմեցաւ ձեռամբ Մինասի ա-
նարսեօս գրչի եւ ծաղկեցաւ ըստ կարի մերում:

(Թ. 183 թ.) Արդ գրեցաւ սուրբ վարդա-
պետութիւնս Սարգիս Լաւրն երանելոյն Եփրեմի,
ի աստուածաշէն քաղաքն ի Էջմ, ընդ հովա-
նեաւ սուրբ Աստուածածնին ննջման. ի թագաւո-
րութեան Զիզմունա Ակոսասոսին. հայրապետու-
թեան անառն աէր Սանփանոս կաթողիկոսին
Ասրնջեցոյ եւ առաջնորդութեան մերում նա-
հանգի պարոն աէր Գրիգորի արհիեպիսկոպոսին,
ի խնդրոյ նուիրակին Հռոմայ բարային Զգան-
ցիսրոս Եսհանիսին. թվ. ՌԺԴ Փետր. Ի.:

Ճառք Ս. Եփրեմի յEscorial Գաանեա-
նադարանին Մարտիի. հրա. F. Macler ի թեր-
թին Revue des Etudes Arméniennes I
(1920), էջ 110—111:

3. *Արդ գրեցաւ Պարզասումարս ի լաւ
եւ յընտիր օրինակէ. ի յաշխարհս իշխաց.

ի քաղաքս Լոփ, ի թագաւորութեանն զլուլ
Ժիկմանդ Լկոսասոսին ի կաթողիկոսութեանն Ս Էջ-
միածնի աւեր Ստեփանոսի Առնճեցոյ, ի յար-
հիւսկիսկոպոսութեան այս աշխարհիս աւեր Կրի-
գոր վարդապետի վանեցոյ, ի թվականութեան
հայկազեան սոմարի ՌԺԻ (1565) ամի, յամ.
սեանն (1) ցոսասոսի եղև, զրա մագաղաթ պար-
պատմարի, ձեռամբ թերաւարժ գրչի Սիմոն
նստարի Տիւերկրցոյ, ձերացեալ ալեւոր գծա-
գրեցի, Կամեայ գոլով, սակաւ պակաս, . . .
(Տաշեան՝ Եռց. Կայս. Մատ. Վիեննայ, Թ. 25,
էջ 38)

Վ. * Ընդհին ճեռոն սկսաք եւ ողորմու-
թեամբ նորին կաաարեցաւ քնարս աստուածա-
հորն մարգարէին Դաւիթի, ի յաշխարհս Լւախաց
ի քաղաքս Լոփ, ընդ հովանեաւ Ս. Աստուածած-
նին, թվին ՌԺԶ, Յունվար ամսուն աւարտեցաւ
ի լաւ եւ յընտիր օրինակէ, ձեռամբ թերա-
ւարժ գրչի Տիւերկրցոյ՝ զոր անուամբ շեմ
յիշելոյ, Երես անկեալ կ'աղաչեմ զգաղափա-
րոցդ որ մեղադիր չինիր գրիս, ձերացեալ
ալեւոր գրեցի, Կամեայ գոլով, զգալարանդս ի
յուժոյ թափել է, Կաւ ասաւել՝ մագաղաթս
կոկ շէր, խիստ դժարանօք գրեցի, Բայց գրեցաւ
աւ ի թագաւորութեան այսմ աշխարհիս զլուլ
Ժիկմանդ Լկոսասոսին, Եւ ի կաթողիկոսութեան
Ս. Էջմիածնի աւեր Ստեփանոսի Առնճեցոյ, . . . Եւ
եղև, զրաւ Սաղմոսարանիս, Երես անկեալ կ'ա-
ղաչեմ զգաղափարողդ որ զճիւերկրցի ձամբը ո-
ւորս՝ անպարսաւ թողուք յընթեռնու ըն ձերս, . . .

(Տաշեան՝ Յուդ. Կայս. Մաս Վիենն., ք. 15.
էջ 22, ահա եւ յիշատակարանին Բ. մասն՝
անգ. 1589 թուէն.)

5. «Արդ ո՞վ մանկունք նոր Սիֆնի,
Ուր հանգիպիր այսր՝ առի,
Յիման առնէր գիտարժանի,
Ըզմեղապարս յամենայնի՝
ԶՄինաս անուն՝ մեղաց գերի,
Տրբույ ծառայ ամենայնի,
Եւ ի եւ ծնողաց իմաց բարի,
Յովհան անուն եւ Ղանիմաթի,
Որ դատած եալս մեղք գերի,
Երբեմն դատեց պարմելի...»

Գրեցաւ ի յաշխարհս Ելիսայ. ի քաղաքս
Լոմ. թվին Հայոց ՌԺԶ., յուլիս Ե. աստուծո-
ցաւ (1567). (Մաշտոց մէր Մաս., Խ. 68
Տաշեան՝ Յուդ. 310 Կամելից, 163.)

Նկատագիր. Մինաս Խախտեցի իւր
կենսագրական գծերու մէջ կր ներկայանայ
ծերունի մը, որ ունեցած է արդիւնաւոր կեանք
մը նուիրուած հասարակական գործերու. Հմուտ
գրչութեան արուեստին՝ գործած է աղգային
հաստատութեանց մէջ իրրեւ նստաբ-դպիր,
ի ձեռին ունենալով պաշտօնական արձանա-
գրութիւններն եւ թղթակցութիւնները. Եղատ
ժամերուն պարապած է ձեռագիրներու ընդ-
սրինակութեան, մանրանկարչութեան եւ կաղ-
մարարութեան. Իւր գրչութիւնն գեղեցիկ բո-
յրագիր է եւ կանոնաւոր՝ եկեղեցական-պաշտա-
ման գրքերու ընդսրինակութեանդ մէջ. արձա-

նազըութեանց եւ. բնաանեկան գրուածոց մէջ (Տաղարան) անցման բոլորգիր ուղղուն վերջաւորութիւններով :

Զգայուն հայրենասէր մ'եղած է՝ հայրենեաց կարօտով մաշած, ազգին ցաւերուն ցաւակից. յախաց երկրի հայերու հալածանաց վրայ գրած Ողբին մէջ արատգեղուած է իւր զգայուն սիրաբը՝ Բայց ապրած է նաեւ զուարթ օրեր. Հերկապի գովքը զաւելչական արարուած մըն է իւր կեանքէն :

Իւր գրիչը հաաու է Ողբին մէջ՝ հարուածելու հայ ազգին թշնամիները, ճարտարախօս լեզուն՝ բացատրելու ազգին ցաւերը եւ բողոքելու, թէ եւ չի՛ մը կրկնարան, նաեւ զաւելչատարանելու ճաշակն չի պակսիր իրեն, լեզուն գրարարախառն է աւելի գրարարին միտող, Բայց խառն աշխարհարարի տարրներով, շուտօք է նաեւ թաթարերէնի, զոր կը սիրէ կիրարկել, ոչ միայն դասաստանական արձանագրութեանց, այլ եւ տաղերու մէջ :

ԿՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ :

1. Ողբ ի վերայ Օղախաց երկրին հայերուն: — յախաց երկրին է այժմեան վալախիան կամ Մուսաւիան (Սուամախ), ուր սկսեալ Ժ.Գ. դարէն գաղթած էին բաղմաթի հայեր այլ եւ այլ ուղղութեամբ. Սուլաա (Սեւով) բերդաբաղարն էր Հայերու գլխաւոր կենդրոնը, ուր ունէին Ժ.Զ. դարուն Նկեղեցի մը եւ վանք մը՝ Հաճկասար: Ընդորրութեան մէջ

կը յառաջանար հայ գաղթականութիւնը, նոր յանելուածներ բնդունելով Արեւելքէն: Հոս էր Ժ. Գարու աստիճին կէսին վրթանէս Սոնկեցի: Յանկարծական միտիկ մը կը վրդովէ հայ գաղութը: Սահմանոս Ռարէշ է (1551—1552) Ռումանացոյ պատմութեան մէջ իրրեւ մեծ բանաւոր ճանչցուած իշխանը 1551ին բովանդակ երկրին մէջ հրաատարակեց որ իւր բոլոր հպատակները որթողոքս հաւաքն ընդունին. եւ ով որ սւրիշ հաւաք ունի՝ իրրեւ հերեաթկոս պիտի հալածուի: Նաեւ զՀայերը, սր ասն ժամանակ հերեաթկոս համարուեցան, ու զեց ամեն հնարքով որթողոքս դարձնել. եւ երբ Հայք ընդդիմացան, հրաման առաւ 1551, (1) գոսաոս 16ին՝ Վերափոխման անին, Սուլաւայի, Պլովուշանի, Ռումանի, Հալի եւ ուրիշ կողմանց Հայոց եկեղեցիները կողոպտել, ասեղի կամ փակել, սուրբ տնօթներն ու սպասները յափշտակել, եկեղեցական մասեաններն այրել, եւ Սուլաւա նսաող հայ եպիսկոպոսն ու քահանաները բռնել: Պաւանափոխութեան այս փորձը նպատակ ուներ աւելի հարուստ Հայերու դրամը կորզել¹, Հայաժանըրս, որ շատ աղիաարեւ եղաւ, Հայ գաղթականութեան, կարճապէս եղաւ բարեբախաւար. իշխանը յաջորդ ասրին սպանուեցաւ զաւաճանութեամբ: Եւս հայաժանաց յիշատակութիւնն կ'ընէ նաեւ կոմենիցի ասրեգիրն

1 Գ. Քան. Բրեւելեան Հայքի Պատմութեան, Վիեննա 1801. էջ 20—21:

Դ. ԹՎԻՆ Ս. Օլախի երկրին Շտեֆան պարունն՝
Օլախի երկրին զՀայերն եհան ի հաւատէ, եւ
զեկեղեցիաւան քակեց զամեն լոպանդակ¹։

Վ. հա այս դիպաց ողբախառն պատմու-
թիւնն կը հիսէ Մինաս իրեն. տկանաւես,
զգայուն տալերով։ Իր ողբին ծանօթ կ'երեւայ
Երեմիա Չէլէպի (հմմտ. Կամենից, էջ 18, ծան.)։

Ողբիս լաւ ծանօթ մը՝ կը նկատէ զայն
«կենդանի, վառ փուն ու ազդու, եւ թէպէտ
կրկնումներ շատ կան մէջը, եւ ոտքերուն չափին
մէջ ալ իրիստ ազատութիւն շնորհած է ինչն
իրեն, բայց մէկալ կողմանէ ոճը շատ բնական,
պարզ, ընթացիկ ու հաճոյական է։ Լեզուն
աղաւաղեալ է, եւ կը ցուցնէ գրաբար լեզուին՝
աշխարհաբարին տնցումը» (Հ. Դ. Դավրիճեան,
Հանդ. Ամս. 1888, էջ 39)։

Խորագիրն եւ սկզբնաւորութիւնն է.

«Ողբ ի վերայ Օլախաց երկրին հայերուն
ի Խոխաթցի Մինաս սարկուապէ տապեալ»։

Գուշեմ տա ձեզ ողբերգական,

հառաչելով յոյժ լոպական,

Վահանայր եւ աշխարհական

ծանրոր գրեւէր մեռելքեան։»

Չնուազիրք։ 1. Կերլայի Տաղարանը.
Թղ. 304բ — 316բ — A¹, Ասկէ ծագած
եւ՝ 2. Մեր Խ. 797, Թղ. 313ա — 322բ
(հմմտ. Թղ. 206բ — 207ա) — A¹, եւ 3. Պաս.

¹ Ելիւն Կամենից. էջ 18.

մատենանի օրինակը = B (աղճատուած)։ —
 4. Օրինակ վեհեանիկի Մխիթ. Մատենադարանի
 — V, — 5. Պարսի Վզդային Մատենադարանի
 Խ. 185 (= Ancien Fonds arm. 101).
 Թշ. 3ա (Հմմտ. Macier, Catalogue, p. 103)
 — P, — 6. Էջմիածնի Գեորգ. ցույց Խ. 144
 (յամլ 1595) — E.

Հրատարակութիւնք։ 1. Բ. Պատկա-
 նեան՝ Նշխարք մատենագրութեան Հայոց. Ս. Պե-
 տերք. 1884, էջ 53—58. Հմմտ. Երջր.
 III—VIII — P, բնագիրն P, — 2. Կ. Ռ.
 Պատմաճեան՝ Ողբ ի վերայ Ուլախաց երկրի
 Հայերուն, Մասիս 1886, Խ. 3832—3837

B, ծագած Աէն։ — 3. Հ. Գ. Գովթիկեան՝
 Որինաս Խոխաթեցի, Հանդ. Ամս. Բ (1888),
 էջ 37—40, 62—63 — II, բնագիրն A.
 Հմմտ. անդ 1889, էջ 43 — Ջարրերութիւնյ.
 Օրինակին Պր. Պատմաճեանի, — 4. Հ. Ղ.
 Արիշան՝ Կամենից, 2) — 27 — K, բնագիրն V,
 — 5. Պետրոս ԲՇ. Մամիկոնեան՝ Ուսմանա-
 Հայոց ներկայն եւ ապագայն, Կայաց 1895,
 էջ 52—70 — M, ծագած AVէն, Ստորեւ
 կը հրատարակեմ Ողբս Համեմատութեամբ
 A (A¹) V (K) P (P¹) օրինակներու, որոնք կրկին
 խմբի կը բաժնուին, VP կը միաբանին իրարու
 հակասակ Aի կ'երեւայ թէ Խոխաթեցի սկզբնա-
 գիրն (VP) ապա նոր խմբագրութեան ենթար-
 կած է (A)։ Մեզի բնագիրը կ'ընտրենք A (A¹).
 Միւս օրինակներու, յատկապէս ապագիրներու
 կարեւոր ընթերցումներն միայն կը նշանակուին

ծանոթութեանց մէջ. կամայական փոփոխութիւններ չառ մուծուած են հրաաւարակիչներէն:

Թարգմանութիւնը եւ քննութիւնը:

1. Die Verfolgung der Armenier in der Moldau vom Jahre 1551, beschrieben vom Diakon Minas aus Tocat, ins Deutsche übertragen und erklärt von Demeter Dan, Czernowitz [1894], 8°, 48 S. 18. — 2. Cânt de Jălire asupra Armenilor din țara Vlahilor de diaconul Minas Tokatji, traducere din limba armeană, ou o introducere de Grigore M. Buinoliu. București 1895, 8°, p. 44 (արաաւ. ի թերթէն Convorbiri Literare, 1895), էջ 3—30 շերած., 31—44 թրգմ. շերածութիւնն հայերէն թարգմանութեամբ հմմտ. Գ. Մ. ՊԵՋԵՐԻԿԻԱՆ՝ Մինաս Խոխաթեցւոյ ողբ ի վերայ Հայոց աշխարհին Սւլտանաց, Հանդ. Ըմ. 1895, էջ 97—103, 131—137: — 3. Խոխաթեցւոյ վրայ ընդհանրապէս հմմտ. Յովհ. Գազանճեան՝ Մինաս սարկաւազ Խոխաթեցի. ի թերթին "Իրիս", 1, 1, դոկիա 1912, էջ 85—86:

2. Գովառանք Հերիտի: — Զաւեշա մըն է, ուր կը փաստաբանուի Հերիտան, քաղցրահամե եւ քողորհահաղ հայկական ճաշակին՝ Նաե. հեռաւոր գողթականութեանց մէջ, Զայս երգած է Մինաս 1563, գեարուար 5ին, Բարեկենդանի օրերուն, երբ "կիսահիւանդ" կը գանուէր անկողին: Իւր հիւանդութիւնն Հերիտայի կարօտէն էր. ուստի եւ միակ դարմանն՝ անոր

վայելքը: Կաշանիքս կը հասնի Գրիգոր ար-
քեպիսկոպոսին ականջը: Մինչդեռ տակաւին
հիւանդութեան անկողին կը գտնուէր՝

Յանկարծակի զգուսըն բաղին,
Զմահրած նամակն ի յիս արւին,
Ապին կարգադու տառնէին
Զքոթը զլժին զպատառխանին:

Գրիգոր արքեպիսկոպոս Արապի օրը՝ Բուն
բարեկենդանին Հերիսայ ուսելու կը հրաւիրէր
զինքը: Անակնկալ մ'իրեն: Այոպէս կը բացա-
ւարէ իւր զգածումները.

Հիւանդ մարմինն ի գող ելու:
Յանկարծ շուտով առողջացաւ,
Հոգով մարմնով ուրախացաւ,
Իբր հերիսի խապար հասաւ:

Արապի արամազըութեան մէջ է այլ եւս.
անկողնէն դուրս կը նետէ ինք զինք. եւ հերի-
սայ ուսելու պատրաստութիւն կը տեսնէ.

Ով խոխախցի Մինաս գրպիր,
Ի հերիսի փէշըն կրպիր,
Խոսչուր զգառիզ եւ կըշտացիր,
Փափաքանացրդ քո հասիր:

Այնուհետեւ կը հիսէ Հերիսայի գովքը:
Հերիսան Ս. Լուսաւորչին յարինած կերակուրն
է. կերակուրներուն թագաւորը, որուն համին
հետ շաքար կամ մեղր չեն կրնար համեմա-
տուիլ: Անոր հոռն «մեռած հոգիքն ուրախա-
նան», իսկ կենդանիքն կը ցնծան. մանաւանդ թէ

Եմն մարդիկ զէմ յեզ զողան.
Եւ առ աւել ես անարժան:

Հերիսան ամեն կողմ գոյուած է միաբերան.

Յերուսաղէմ 'ւ ամեն աեզի
Եւ առնց յեզի մատաղ շէնի:

Եւ յաջորդեն ազգագրական պատկերներ
եւ. սովորութիւններ Հերիոայի շուրջը, որոնց
որչափ ծանօթ պատկերներ են, այնչափ հետա-
յարբրական իրենց անփոփոխ հնութեամբ:

Իբրեւ զաւելա կամ ինչպէս հեղինակն կը
նկատէ՝ Թարեկենդանի ուրախութիւն, յաջող
է աաղո եւ ուրախ արամադրութիւններով. ոչ
աղքատ նաեւ պատկերներու մէջ: Ընդուն ալ
հոռ աւելի ժողովրդական է՝ խառն ռամկերէն
առաջուածքներով:

Տաղս ձեռագիրներու մէջ շատ անգամ
յապաւութեանով պահպանուած է. նոյնպէս ալ
ապագրուած է: Եւ կարոտի ցնական վերա-
կազմութեան եւ նոր հրատարակութեան, զոր
մատչիւր եմ կատարել տարեւ:

Տաղին հարազատ խորագիրն եւ ոկչունա-
ւորութիւնն է.

"Տաղ եւ գոյտոանք հերիոի ի Խախաթցի
Մինաս զպրէ առաջեալ (որ ի լեզուց տունն
փոխճանեցաւ):

Ի հոգոյ հաւատար անձնէ:

Եւ անարժան ձեր ծառայէ:

Ի Խախաթցի Մինաս զբարէ:

Հառ կարօտով բարեւ հաջէ...

Ձևագիրք: Մեր Մասենադարանի
թ. 797, 104բ (= 2. 4 155ա), — 160,
201բ, — 343, 213ա (ե առն), — 493,
թղ 68բ եւ 499, 3ա (սկսեալ ժԳ. առն),

Հրատարակութիւնք: Երեւ. Մամուլ
1886, 18—19, — Սիւն, 1874, 132—135,
— Կոստանեանց՝ Նոր ժող. Բ. 50—56 (ժԳ.
առն), Հանդ. Բմ. 1921, էջ 159—162,
Մեր մասենադարանի թ. 343 կը սկսի.

“Յանկարծակի զգուսն բացին” (= ե առն):

Կոստանեանցի օրինակը (— մեր թ. 493
եւ 499).

Բարեկենդան է մի մեղ-դրէր” (= ժԳ. առն):

Եւնի ծանօթ լռելի օրինակները պակաս
աւելոր են, բայց փոփոխակի կը լրացնեն զիրար,
Բնագրին հիմ ընաբուած է թ. 797, որուն
պակաս առիւթը լրացուած են թ. 343ի վրայէն,
որ յէականս նոյն բնագիրը կ’ընծայէ: Ուրի

Տ) օրինակը նոր խմբագրութիւն մըն է
խոստածեցւոյ առիւթն, զերջին ժամանակներէ,
ընդարձակ յաւելումներով եւ կամայական
փոփոխութիւններով. աւելորդ համարեցանք
զան համեմատութեան առնուլ: Համեմատու-
թեանց մէջ չենք նշանական նաեւ Մ եւ Կ,
նոյնպէս DCE օրինակներու անշանակ աւարե-
րութիւնները, որոնք լոկ կամայականութեան
արդիւնք են:

3. Գովասանք ի Դրիգոր վարդապետն: — Եռաջին հրատարակին Սրուանձանց սր եւ իցէ խաբ չէ ըսած այն ձեռագրի թուականին վրայ, ուսկից հանած է առաջալու միայն կրնայինք կոռւան ունենալ մեզի ստուգելու թէ մի և Գովասանն Մինաս, եւ մի Գրիգոր վարդապետ, առ որ կ'ուղղուին զսովորիւնք: Վայրկեան մի կրնայ կարծուիլ թէ Գրիգոր կեսարացին ըլլայ, եւ Մինասն՝ Էրզրումցի Մինաս վարդապետն, որ սերտ բարեկամ էր Կեսարացւոյ: Բայց աւելի հաւանական կը թուի ինձ ընծայել առաջ Մինաս Խոխաթեցւոյ, որ նուիրած է զայն Գրիգոր վարդապետ վանեցւոյ՝ Լեմբերգի արքեպիսկոպոսին: Հերիսայի վրայ գրած առդին մէջ զԳրիգոր կ'անուանէր (թ. 797, 105ա).

Հոգեւոր Տէր եւ քի ծառայ...

Սուրբ վարդապետ քաջ եւ արի,

Երթուն անուամբըն վանեցի:

Այս ձեռով ըսուած է հստալ՝

Ենունդ Երթուն թիւն կուի Գրիգոր
գումարի պետական:

Ամբողջ առջեւ երգուած է Գր. Աղթա-
մարցւոյ առդերուն ազգեցութեան ապ:

Ցաղին սկզբնաւորութիւնն է.

«Պայծառ արեգակն եւ գո:

Ի գարնան որերն ի նրման.

Շահաւիդք ի ծագկունք խճունն,

ու ծագի լոյսըն գանազան:

Վերջ՝

Ըս ձեզ պաշտամանյ՝ յոնկնիմ
 իմ եղբորդ Տոգեւորական,
 Քերտն մոգորմիս տուէր
 Մինասիս մեղոյ պարտական։

Հրատարակութիւն՝ Գ. Վ. Սրուանձ-
 աեանց՝ Լրեւելեան Մամուլ, 1885, էջ 123.

4. Տաղ սիրոյ, կամ ըստ Քրիտանական
 Մուսէսնի օրինակին՝ «տաղ գեղեցիկ ի ժամ ու-
 րախոս թեան երկու լեզուէ», Շտանթէ է ինձի
 այս խորագրով տաղ մը՝ հայերէն եւ աս-
 կերէն աղեքսով, որուն հեղինակն է Մինաս
 ոմե, զոր ես կը համարիմ Մինաս Խոխոթեցին.
 ինձի կ'երեւայ թէ տաղս ողջուած է Գրիգոր
 Վանեցւոյ (Վարդեցւոյ) Լեմբերգի տրեպիս-
 կոպոսին։ Ակզնատւորութիւնն է.

Եւ յոս սիրուն չեմ գիմանար,
 ետբակ իմ իմս իմ աշուր եանար.
 Սուրբ Պրիգոր գիտ մի մոտանար,
 պէնի առջտատն ունու թմաւ . . .

Վերջ՝

Մինասն տապց դայս բանս յիւրմէ,
 տուշտի փէյտաւ էլլատինէ.
 Կենա զՄինասն յիւել սրն է,
 Միսկին Մինասն տապց հէմի,
 չինաի դարիպիւրուն յեանի.
 Ցեռ գտտառատնն ինչպէս լինի . . .

Զնուագիրք։ Մեր Մատենադարանի,
 №. 797, թղ. 280ր (= 2. 4. 430ր). —

343, թշ. 207ա. — 643, թշ. 9բ. —
British Museum, Թ. 110, 51ա. — ԱՃ.
սեան՝ 8ուց. Թաւրիզի, էջ 63բ.

Հրատարակութիւն: Գիրք Գպրութեան
եւ Տաղարան, Կ. Պոլիս 1714, էջ 209—211.
Գրքուէս սր կոչի Տաղարան, Կ. Պոլիս 1740,
էջ 310—312 (խորագրաւ՝ Տաղ կարօտով
առ սորք Լուսաւորի):

5. Տաղ զղջական: — Նորայր Բիւզան-
դացի իւր Միջնագործան հայ հեղինակներու
ձեռագիր ցուցակին մէջ կը յիշէ յանուն Մի-
նասի 18 տունով տաղ մը սկզբնաւորութեամբս.

Ես գիւտի թէ Լաշիարհն էր ինձ Քալս:

Ըյսպիսի սկզբնաւորութեամբ տաղ ինձի ծա-
նօթ չէ. հետեւաբար չեմ կրնար բռնի թէ
կարելի է վերագրել Թախաթեցւոյ, կայ տաղ
մը Պլըր համարէն ննջեցեւոյ, որ կը սկսի.

Ես գիւտի զաշիարհն ինձ մայր էր առան . . .

Բայց առանց անուան հեղինակի, որ շատ յա-
ճախ կը ածանսի ձեռագիր Մաշտոցներու մէջ
(հրատարակուած Նաեւ ԲԶՄ. 1853, էջ 212)
եւ ուելի հին կ'երեւայ քան Թախաթեցւոյ ժա-
մանակը:

6. Տաղ ի վերայ ընդունայնութեան
աշխարհի: — Ընխորագիր է տաղս, որ կ'աղ-
բայ երգիչն աշիարհի անցաւորութեան վրայ.
Ըսեալս կը գծէ մահսան պատկերը: Զայս սրի-
նակած է Միսա ինքնագիր՝ Գրսրէնի սկիզբը.

առանց նշանակելու թէ ի՞նչ հեղինակութիւնն է
թէ լոկ արտագրութիւն մը հնադոյն ազգի, որ
իւնի աւելի հաւանական կ'երեւայ: Ակզբնաւոր
ութիւնն է:

Տեսէք դու, գարմայ, բազում,
թէ քանի մարդ է հոգ գարձեր,
Մահն բաժանեաց գող,
կորուսար գոր ինչն մօզովեր:

Համարա աւրաց եմք մեք,
արարչին գոր ինչ եմք գործեր,
Եւ զայ գանաշառ առեանն,
ա գահեզ բարբառն լսել...

Զնոսագիր: Մեր Մատենադարանի
Խ. 441, թշ. 4 ա:

7 Դրօրէնք Լեմբերգի Հայոց Դատարանի: — Մինաս Թովթաթեցի իբրեւ "նօտար",
Լեմբերգի Հայ Դատարանին բռնած է դատաւ-
անական ասմարն, սկսեալ 1572էն, գրելով
բոլոր ամուսնական կապազգրական եւ այլ դաշ-
նադրութեանց պատճեններն թաթարերէն մէկ
մատենի մէջ: Եւս նօտարութիւնն շարունակած
է մինչեւ 1619 փետրուար 13 (Խ. 441,
թշ. 149 ա): Տօմարս, որուն մէջ ամփոփուած
են "Գրսրէնքն եւ Տիաթիկն", կը գտնուի մեր
Մատենադարանի Խ. 441 սկզբնագիր ձեռա-
գրին մէջ:

Եւս մասնն սկիզբն (Խ. 441, թշ. 3 բ)
կայ ոտանաւոր յառաջարան-մուտք մը 1572
Յունուար 1 թուակիր, որ կը յայտնէ թէ

կազմած է մասեանս հրամանաւ Լեմբերգի գա-
տաւորին * վասն ամբռնեան դատաստանի,¹
Յառաջ կը բերեմ հոս յառաջաբանն ամբող-
ջա թեամբ.

Ի յայս աշխարհս Իյախի,
Լսվ կռեցեալ այոմ քաղաքի,
Բարեթանկան առհմէ ցեղի,
Բնակեալ կան Հայոց ազգի:
Թագաւորաց հրամանաւ,
գազդս դատեն դատաստանաւ.
Կաշառ շատնուն նայա բընաւ,
սը երեսպաշա կամ սուան իրաւ:
Եւ թէ բարձաւ թագս օրու ի ին
Հայոց ազգի իշխանութիւն
Սակաւ հայ կայ ի մէջ Լսվուն,
են իմաստուն եւ քաջ գիտուն:
ԶՀայոց ազգն գործ գաւանն,
սիսա եւ գաշինք կու հաստատան
Զապրոտամբեայն իրաւան
գկարգ եւ գոահմանյն կու պընդեն:
Երկոտտան գատաւորք են,
գծուն եւ գշիաակն գործ քննեն:
Զմեկտպարան վիրաւորեն,
եւ գղուգիգոն ազաւան
Հին գատաւորյն առ ոչին,
Իսկ քաղաքի Հայոց ազգին
Շաւրաներ կայր սր փղի շարին,
Ին հոգեւոր թէ մարմնային:
Լաւրիշ Զէրն երկնի՝ երկրի
ազորմեցաւ Հայոց ազգի:
Որ ի յայժմաւ ս ժամանակի,
եւ գատաւորք իմաստիւք ի ին
Զամենայն բան գատաստանի,
յիտակեցին իրր գհայելի:

Ասհմանեցին անդ բոլորի,
 դամենայն բանն արժատարի,
 Գրորենցի Տիարժիկի,
 ասհմանեցին միասեղի.
 Ավառ բանիս հակառակի,
 մեծ տախտակ լինի յերկրի,
 Երգու մե տարած երկատառան
 եւ երկու մեծ երեսփոխան
 Արցա անուանին վերոգրեցան,
 նոցա բանին պոռոց եցան,
 Ի յեա գոցա ով որ որ դան,
 երգու մե տարած ի գատառաւան
 Լայնակաւ ասնեն գինջ որ տեսան,
 չի պակասեն ոչ մէկիկ բան,
 Եւ տառաւել գրորենցին
 եւ անցեւոց ախարժիկին,
 Եւայն արժատարի մէջն որ շարուն,
 տանեն ին ոչ հաստատին.
 Առաւ առջինքն եւ եւ միջին,
 յեա մեզ գալոցն եւ եւ վերջին,
 Ջմեր Տիարժիկն բանագին,
 տարայն ին եւ ին ին բաժին,
 Գոյն բանցն որ մեք ասհմանեցայ,
 փունճ մանուշակ ձեռ վրա եղաք.
 Լամենեյեան դուք հաստատայք,
 եւ մեր հոգուն ոգորմիս տայք,
 Ուրեւ Լայոց թվին,
 ՌԷԼԻ Էր փռանկին,
 Եւնովար ամայ մի համարին
 գոյն արժատար ասհմանեցին,
 Միմաս անուն մեզոք ի լի,
 որ գոյն գրիկո գրեցի.
 Վեշտառան անով յաւարաւանի,
 հրամանաւ Լայոց գատառարի.
 Վառն ամբոյ ին եւն գատառաւանի,
 ամեն ամեն եւ եղիցի:

Բացի այս սաանաւորէն գրած է Սինաս նոյն գրոց սկիզբը թաթարերէն լեզուաւ ընծայական մուտք մը, զարդարուն մեծաատ գրերով, ուր արձանագրած է Լեմբերգի Հայոց 14 երեսփոխաններու անունները. վերջաւորութեան կան հետեւեալ առիւթը (Խ. 441. թղ. 3ա)

«Գրեցաւ սակաւ գլխագիր յիշատակաւ. րանս ձեռամբ թերաւարժ գրչի՝ Սինասի Թոխաթցւոյ.

Ի թփականութեանս յարեթական առամարի. Ի յորեւնի. եւ Ի Ա. աւելի. Ի յունվար ամսի. Ի քաղարս Լոպի, յաշխարհս Իլախի, վասն Հայոց ազգի, որ կան յայսմ երկրի. վասն գրարէնքի եւ ախթիկի, որ անշարժ մնասցի. Ի միաւեղի. սովաւ ամրասցի, կարգ Հայոց ազգի եւ խռովութիւն չլինի. Այս ժամանակի եւ Ի միջոցի. վերջին գայոցի. փառք վերաորեսցի անմահ արարչի. ապենիացի. երկնի եւ երկրի. Ամէն եղիցի».

Դարձեալ թղ. 4բ.

«Ով ընթերցոյք. քան զմեզ յառաջ եղած գրորէնր եւ զճիւթիկ՝ յայս ախթաարիս մէջն շմառցար. ում որ Ի պէտր լինի. զայն Ի խաղնան թող բընառեն. եւ զմեզ չպարսաւեն կաղաչեմք».

Հայոց թվին. ՌԻԱ. են Ի վեր Ի հօս թող նային. Բաւ է:

Հայոց թվին ՌԻԱ. (1572)

Լատինացոց թվին ՌԷՀԲ.

Յուզմար ամայ. Բ. ի Լով քաղաքի, Ընդ
Հովանեաւ սուրբ Լսասածածնին, Չեռամբ՝
ՃՃ. ԺԺ. ՄՄ. Ը Ը. ՌՌ. ԺԺ. թերաժարժ գրչի.

Երածկագրութիւնս կը կարդացուի Մի-
նասի. համեմատէ սուր հեա Վերլ Խ 1 Կի-
շասակարանին ծածկագիրը:

7. Տօմար Ժողովարարութեանց: —
Բացի Գրսրէնքէ բռնած է Սինաս Նաեւ Լեմ-
բերգի թեմին մէջ կաաարուած ժողովարարու-
թեանց առարր (սկզբնագիրն պահուած մեր
Մասենադարանի Խ 446 եւ 452 ձեռագիր-
ներու մէջ), թաթարերէն լեզուաւ: Բ. մասն
կը սկսի 1566էն եւ կը հասնի 1608. իսկ
Բ. մասը Ռիւլ (1599) Մարա 12էն մինչեւ
1618 փետր. 6, ապա ընդհանութիւններով՝
1619 Յունուար 9էն մինչեւ Մարա 18: Բ. յետ-
հեաեւ շարունակած են ուրիշները (հմտ. ճա-
շեան, Կուցակ. էջ 922—923):

8. Թուղթ Հայոց Լովայ սո՞ Միրայել
Կաթողիկոս Էջմիածնի (15 Եպրիլ 1572).
— Սինաս իրրեւ Նոսար Լեմբերգի դասարանին՝
բնդունած է յանձնարարութիւնն գրել թուղթս
1572 Եպրիլ 15ին, երբ Գրիգոր Վանեցի հե-
ռացուած էր Լեմբերգէն, Հոս կը յայանեն Լեմ-
բերգի Հայք թէ կաթողիկոսական Նաիրակն՝
Տէր Մարտիրոս Բագեցի եկած է իրենց եւ սի-
րով հիւրասիրատւած, ապա կը խնդրեն մերձաւոր
խնամութեան թոյլատուութիւն՝ ազգայնաց սա-
կաութեան պատճառաւ:

Վայելուչ յորինուածով գրած է Սինաս
թուղթս, մէջ բնդ մէջ խառնելով նաեւ ոտա-
նաւոր տողեր:

Սկզբնաւորութիւնն եւ վերջնաւորու-
թիւնն է.

«Հուր մտքութեան եւ տեղի հանգստեան,
լռութատարած բուրաստան եւ այգի ցանկապատ՝
լրամար բոլորեալ...»

Վերջ՝ «Գրեցաւ քարաէզս ի յաշխարհս
Իլախաց ի քաղաքս Իլնվ, ըստ ի մեզ մարդե-
ղութեանն Գրիստոսի՝ ՌԷՀԲ ամի, եւ ի մերում
յարեթական տումարի Ի. յորելինի եւ ԻԸ.
աւելի, յամսեանն տպրիլի Հոովմայեցոց ամսի,
Ժն համարի յորն, Ձեռամբ թերաժարժ գրչի
Ի. Բ. Դ. Ժ. Ի. Բ.¹» (Հրատարակուած Կա-
մնից, էջ 228—231.)

9. Թաթարերէն թարգմանութիւն
Մխիթար Գօշի Դատաստանագրոց: —
Հաւանսրէն ինքն է թարգմանիչն Մխիթար Գօշի
Դատաստանագրոց այն թաթարերէն թարգմա-
նութեան, որ լոյս տեսաւ Ժ.Յ. դարու կէսին
ի Լեմբերգ: Թէեւ այս մասին կը պակսի բա-
ցայայտ վկայութիւն, բայց այն պարագան, որ
Սինաս Խոխաթեցի իբրեւ նստար Լեմբերգի
Դատարանին իւր ուսոց վրայ ունէր բոլոր
գրաւոր աշխատութիւնները, հաւանական կ'ե-
րեւցնէ այս ենթադրութիւնը:

¹ Եւսեփայրութիւն կը կարգւի «Միւստի»:

վառն մեղացըն մեր յայանի,
Զոր գործեցաք ի յաշեւհի:

Հիստիսական կողմ աշխարհի,
Փայրիկ երկիր կայ Օլտի,
Բազում Հայք կայ իւրեանց միջի,
Լաւ քրիստոնայի եւ անուանի:

Նրիցանիրն առանձն էին,
Ժամանակաւ պայծառ էին,
Խիստ փառասօր Հայեր կային,
Յանկարծ փորձանք եկաւ նոցին:

Օլտի ազգին մեծ վոյվոսան,
Ընտամբ կոչէր ինքն Շահնիւն,
Ընտանկ տիպար ամբարտաւան,
Բազում շարիք արար ժողովան:

Նա հաւատաւն էր Հոռոմի,
Գաւանութ եամբ քաղկեդոնի,
Նոր շար գործեաց Հայոց ազգի,
Զոր ոչ բռնաւ եղեւ երկրի:

Չոր թագաւորքն առաջին,
Ըյապուկ շարիւր ոչ արբին,
Զոր գա գործեաց Հայոց ազգին,
Լաւասարի փայրիկ հաւան:

Ընտանածածնին աւրն փոխման,
Օլտի ազգի շար վոյվոսան,
Իւր պարանայքն միարան,
Սեւով քաղաքի բերգըն մրտան:

Եղիակուպուր իւրեանց ազգին,
Ընտգ երկցք ի միասին:

12 գործեացն ԱԿ: — 17 առանձն Կ: — 18 ժա-
մայանգաք Ա: — 22 բշարն ԱԿ: — 37 իւրոյ Կ:
— 38 աւարկընք Ա:

- Նորասան ի հաց ի սեղանին,
 61 Ուրախանալ ի միասին:
- Խորհուրդ արին իւրեանց միջին,
 Չարիք բազումք սերմանեցին,
 Հատոց ոխ կայր իւրեանց սրբան,
 Սուրբ հաւատոց լուսաւորէին:
- 62 Ի լուսանալ աւր կերակի,
 Հաեֆան պարունն ձիաւորի:
 Կայ մրտանէ եկեղեցի,
 Ըստուածածնի Հայոց ազգի:
- Ելաւ ռախօյն ի խորանին,
 74 Չխորհուրդն առաւ ի իւր ձեռին,
 Յանկարծակի դարկ ի գետին,
 Եւ շար ռախօյ կոխան արին:
- Ըզտարք մեռունն իջմիածնին,
 Չայն ալ վախեց վերայ գետինն,
 75 Հունք եւ մարդիկ կոխան արին,
 Եւ աղիք մեր խառնաւին:
- Զինչ որ գիւրջ կայր եկեղեցին,
 Եւ զմեծ պատկերքն խորանին,
 Խաչեր ' ըսկի մաղրդմանին,
 60 Ոսկէջրած եւ մեծագին:
- Ժողովեցին ի միասին,
 Տարին գրին ի վիտահոին,
 Ըզվարդ ապեան է՝ զարեղանին,
 Չեռն կապած բանդ արդելին:
- 66 Սեշով քաղցին Հայոց ազգին,
 Ջեկեղեցիքն փակեցին:

Զգրբունքն ամենքն ժհրեցին,
Որ չի հանեն սուրբ անաթինն:

Ի յուսունալ միւս աւերին,
70 Եկաւ պարոնն ի վիտաւոյն,
Առաւ զըրկեց Հոյսոյ ազգին,
Բանալ ետուր զեկեղեցին:

Զինչ անաթ կայր ի բեանց միջին,
Խաչեր, բոկիւր եւ շուրջառնին,
75 Ուկէջրբաժ եւ մեծագին,
Բաժկամաններն եւ բարձրանին:

Արծաթապատ աւետարան,
Հարակնոցեր եւ սաղմոսարան,
Այսրմատուրք եւ տարկիւր,
80 Գանձաւար, մուշտոց եւ այլ զրբեան:

Զինչ անաթ կայր եկեղեցին,
Զամենեան ժողովեցին,
ԶԱռաւօտոյ առնն կողպակցին,
Ջարան զրբին ի վիտաւոյն:

Վարդապետին 'ւ արեղային,
Հատ շարշարանչոյ նոցա տունն,
Եղկ մարդիկ ի ձի միւսին,
Հապար անոյ՛ ազատեցին:

Չար հրաման տարար կրկին,
90 Բերել ետուր զմեփեր բերդին,
Ուշով քաղքին զեկեղեցին,
Եւ՛ մեծ թափով աւերեցին:

60 Ածայգին Ա: — 62 վետաւոյն K: — 63 քա-
րեղին K: — 64 աւշով Ա: — 69 փոք K: —
70 վիտաւոյն Ա վետաւոյն K այդտեւն — 71 Խրկեց H: — 73 միջին H: — 74 Խ. շարձիւր K: —
75 Ածայգին Ա: — 76 բաժկամաններն Ա: — 80 Ե.
Մ. H: — 87 մարդիկ Ա:

Վարսն մեղաց մեր անբռնին,
 Փարձանք եկաւ Հայոց ազգին,
 Ընտարհականք 'ւ իրիցանին,
 Ըմենեքեան փախուսաւ առին:

Շատ ոք փախան մարին մրտան,
 Ոմանք: բաղերքն պահուեցան,
 Մերկ եւ բոկիկ ի շուրջ եկան,
 Եւ լայագին մոխրական:

Հարց: ի սրգոց բաժանեցան,
 Իր տյո շարիս հանդիպեցան,
 Բուն սիրելիքըն քականցան,
 Վայ եւ եղուկ միտերեան:

Ի լուսանայ շորեքշարթին,
 Պարանն եկաւ ի վիսահոին,
 Եւ գինջ Օյախ կայր Ուշափին,
 Ժողովեցան ի միտսին:

Եւ Ուշար հրաման տար կրկին,
 Զինջ որ գրեանք կայր վիսահոին,
 Զարծաթապատ աւ հաւարնին,
 Զանգին գրեանք: Հայոց ազգին:

Հանին ի գոսն ի վիսահոին,
 Եւ փայտի պէս կրաղեցին:
 Եւ յն անտարէն պեղծ Օյախնին,
 Զամէն գրեանքըն տրեցին:

Շահինան պարանն ի վիսահոն էր,
 Ի բարձր տեղիքըն նրոսեյ էր,
 ԶՀայոց տարէնքըն բամբասէր,
 Վհրսուս հայէր եւ ծիծաղէր:

Սեւ-վ յազարի գեկեղեցին,
Եւ բղձաներն շայոց ազգին,
Զորն այրեցին 'ւ աւերեցին,
Մինչեւ ի հիմքն հասուցին:

127 Զամեն գանկափն եւ պառկերբին,
Տարան իւրեանց եկեղեցին,
Ասին. Արժան չէ այս հային,
Դարա վայել են մեր ազգին:

128 Եհազի հրաման եհան կրկին,
Ասաց. Բերէ՛ք զհայ երեցնին,
Զվոյթ տանուաւորքն եւ պառկաբնին,
Զկանայք 'ւ ազնկունքն ի միասին:

129 Բազում առամաչեր սրփաւ եցան,
Քաղաքին տրեւերն եւ մարտասան,
130 Զձայոց ազգքն զորս որ զբառն,
Թէ յահանայ թ' աշխարհահան:

Զամանյա փռելն ի գարս հանին,
Շապր ի մերին զբառն բերին,
Կանայք բազումք եւ ազնիկնին,
131 Նորահարսներ 'ւ երեցակին:

Զամանց բզնեւորն կապեցին,
Եւ շապր մաղկն ի յարչ բերին.
Բերին ի գարսն վիստահին,
Անտանելի շարշարեցին:

132 Այն վոյվառան պեղծ Շահֆան,
Որ ինքն եղեւ զիւսաց զաբան,
Ասաց. ձայեր զաւր միաբան,
Ականջ զբերէ՛ք ամենեւեման:

127 տան K: — 129 44-: K: — 130 իրեցնին H
— 132 ազնկունքն A: — 136 թէ —. AK: — 138 հա-
լէ -ի-ի P: մերին P: — 139 ազնիկնին A — զնրանին
KP: — 140 իրեցակին P: — 143 վիստաբին P:

Եւ յդ ինչ հաւատաւ որ կ'ըն պաշտէր :

11) Եւ մէն ազգէ գոյք ի գոյքու էր :

Եկէլէր ամենչոյ (Օյախ եղէր :

Ի մեր հաւատան մերկրտեցէր :

Ես եւն շաշերքն միարան :

Լոռն պարսն մեր Շանֆան :

12) Քրիստոսնեայ եմք ամենեքեան :

Եւ մերկրտած ի յաւագան :

Պեղծ վնջվստան (Օյախ ազգի :

Պատասխանեաց շաշոց գոսի :

Եկէլէր միակէր հաւատաւ շոս մի :

13) Հաւա մեծ ու թիւն տամ ես ձեզի :

Ի Սեշովայ ջրեղերին :

Չաթանէաւան սահմանեցին :

Եւ ի վերայ հաւա ձեզ լրցին :

Փռչրիկ գրանակ իւրեն թողին :

Կրկին տաաց շաշոց ազգին :

Խն շրմրանդլին հաւատաւ շոս մին :

Լոռն ուժ բզեկ յոս տան միջին :

Ի ի հոսրն այրեմք գամենեան :

Քահանայք եւ աշխարհական :

14) Կանայք 'ւ աղջկանք ամենեքեան :

Բոյսր որբախ յաւմարեցան :

Խն հոսրն այրինք մեր միարան :

Եւն անիծած 'ւ ամբարտաւան :

(Օյախ ազգի շար վնջվստան :

148 ունկրն ԿԻ՝ — 149 պրա Ա հաւատաւ ԿՐ
է շաշին ԿՐ՝ — 151—152 որ գոյք ամենեքեայ մար
էր : եկէլէր ի մեր հաւատան միակէր ԿԻ՝ — 153 աղցին ԿՐ՝

155 մեր քրիստոսնեայ եմք միարան ԿՐ՝ — 158 ազգի
Կ՝ — 164 իւրեն Կ՝ — 166 թէ աղ շմանէ ԿՐ՝

169 եւ Ա՝ — 172 ի հոսրն այրեին միարան ԿՐ՝ —
173 եւ Ա՝

- 175 Եւ եւ Լայոց ազգքն լըման,
Որ այրմանն ոչ վախեցան:

- Չար հրբաման եհան կրկին,
Ձևայոց ազգքն ժողովեցին,
Ըզվոյթ, պրահար, զերիցանին,
180 Ձկանալը՝ և ազլկանքն ի միասին:

Պեպե անիծած չար (Ո)ւխնին,
Ձնոքա ճարով մերկացուցին,
Հոռ մի հաւառ դաւանցուցին,
Եւ ակամայ մերկբանցին:

- 185 Պարունն առաց. Եւ իշխան եմ,
Եւ շարաշար բզմեղ ամենմ,
Չեւս իդ կրտեմ գաշարդ հանեմ,
Գարձեալ կրկին բզմեղ կրնքեմ:

- Չմանց մարտքն կրտեցին,
190 Չմանց մազերն մերկբանեցին,
Ընամանի շարշարեցին,
Յեւոյ կրկին մերկբանեցին:

- Չարեղաներն եւ զերիցնին,
Ըզկուլակներն անիւնցին,
195 Հոռ մի հաւառ մերկբանեցին,
Ըշխարհակնի կերպ հաղուցին:

- Չեպիկ-կուսարն բրունեցին,
Չմազն եւ գմբուքն անիւնցին,
Եւ հաւառաց զինքն հանին,
200 Եւ մեծ փողպառ վիզն հաղուցին:

178 ազգ = P: — 180 եւ A: — 184 յակամայ A:
— 187 ձեւ վիւ... աշխ = A: — 189 մարտքն A:
անիւնցին KP: 190 կրտեցին KP: — 191 անամանի A:
— 194 զրկաներն K զրկաներն P: — 196 ազցուցին A:
ազուցին P հաղուցին H: — 200 զինքն A:

Ահանայր լուրժ տանէն հանին,
 Բրանու թեամբ տանան կտցուցին,
 Զամենեան մերբրտեցին,
 Հասմի հաւառ գաւանցուցին:

205 Զգրխորնուն հազուսան առին,
 Եւ գանձներուն շապիկքն հանին,
 Եւ Օլախի կերպ հազուցին,
 'Ի ի գրխորներն տուպանդ գրբին:

210 Զհանրն տապանքրն քակեցին,
 Զհանգրտատեղն տւերեցին,
 Օլախի պէս սահմանեցին,
 Զասունն եւ զհանգիստ շայոց ազգին:

215 Օլախ երիցներ շուրջ եկին,
 Եւ զշայերուն ասունն տւրհնեցին,
 Ըշտմաններն եւ զգաւթներին,
 Բւրհնած ջրբով լուանալ տրին:

220 Ով է տեսել այսպէս խեղճ բան,
 Որ այս երկիրս գործեցան,
 Վայ եւ եղակ միաբերան,
 Որ այս շտրխս հանգիպեցան:

Եսասում եկաւ շայոց ազգին,
 Բայ Օլախաց երկրի միջին,
 Զեկեղեցիքն տւերեցին,
 Եւ գործր գրեհանքն այրեցին:

202 եւ զազգիներն զազգիներն P) ի փոսին KP.
 — 205 զգրխորներուն KP. — 206 շապիկք A բզու-
 պանին KP. — 207 եւ ի KP ազուցին KP. —
 208 եւ A ու K լւնի P գրխորն K տապանաւ K
 տապանդ P: 209 տապանքն P քակեցին K քան-
 դեցին P: — 212 եւ զհազուստ P. — 215 տանաւանդ
 եւ զգաւթներն K գաւանտաներն եւ զգաւթներն P:
 216 տրբին A: — 224 զուրբ լւնի KP:

225 Այսպէս շարար պեղծրն վաղէս,
Բուշխանսս, Հագեփեռնէս,
Մարկիանէ եւ Հերովդէս,
Իւ փարաւան 'ւ Ագեքոանդրէս:

Բազում շարիյր որ գործեցաւ,
230 Իւ արինաց ի դուրս ելաւ,
Իւ աղաւթից մեք իսնձրացաւ,
Զոյորմու թիւն աւելն ուրացաւ:

ԶԱստուած սրբաւ ոչ սիրեցաւ,
Եջհայր եւ զմայր ոչ պատուեցաւ,
235 Ընկերատեաց մեք խիտս ելաւ,
Իւ զհիւրն ի տուն ոչ բնկալաւ:

Ոխապահ եւ խրսով կողաւ,
Ընհաշտութեամբ դուր անդուցաւ,
Բամբասանաց անդի արւաւ,
240 Որ այս շարիս հանդիպեցաւ:

Լալով առեմ թէ Տէր մեղայ,
Դու արարի: մեզ ոգորմնայ,
Ի այսողգեաց զմեզ ապաստայ,
Ի այս ցաւէս զու կողգ ուրեայ:

245 Դարձեալ կրկին հրաման հանեց,
Ըմն քաղաւր տամալ զբրկեղ,
Զգրլուխ հայերն ամեն բրոնեց,
Զեկեղեցիքն ամեն մահրեց:

Զերիցանին զվշիթրն ձենեց,
250 Իւ ակամայ գիւրեանց կրնչեղ:

226 հոգեփեռնէս Ա: — 228 ագեքոանդրէս Ա:
— 232 մուսցաք K: — 239 անգի արւաք բամբասանաց P: — 244 դու } ըստ P փարասեաւ KP: —
246 յարմալ A արմալ P խրկեց HP: — 247 ցամէն KP:
— 249 զերիցանին Ա: — 250 յակամայ A:

Լսո՛ւ սաւարչին հաւառն հանեց,
Մեծ հրամանաւ ապրուստեց:

Թե՛ դինչ հայ կայ թաղ մրկբրաին,
Կանայք՝ աղջկանց ի միասին,
Թող հայ շկենայ ի մեր երկրին,
Ըմենն հասմի հաւասարին:

Եկեղեցի դինչ կայր հայի,
Խոթին, Սերախ, Կաշպաղաբի,
Վասլափ, Պատան, Սասմանի,
Ըմենեքեան հիմն յարկի:

Սասաիկ հրաման եհան կրկին,
Չկեկեղեցին աւերեցին,
Չինչ աւաւթ կայր կողոպտեցին,
Չհայոց զբրեանքն այրեցին:

Պատան քաղքին եկեղեցին,
Ոսկով պատկերէր զբրած միջին,
Հաւ մայ խորճած վերայ նսրին,
Երչատակ էր քրիստոսաւրին:

Վշիվսաւորն աղաւեցին,
Հաղար կարմիր տանք յեղ տաին,
Ըսկիք, խաշեր եւ դանաւթնին,
Մի աւերել զեկեղեցին:

Պեղծ վշիվսաւան նոցա տապ,
Չխրնդիւրն նոցա ոչ կատարեաց,
Ընդամանս յակել տապ,
Թե՛ շէ զբխոցդ էր դուք զբրկած:

254 հ. Ա. — 255 թ. յիմ K. — 257 եկեղեցիք KP. — 258 սերախ A յապաղաբի KP. — 259 վաղափ A վաղա P պոչան P. — 260 հիմն KP. — 263 հ. զինչ K հ. քանակէր կողոպտեցին P. — 264 հ. զհայոց P. — 264 պոչան KP. — 266 սովափ A. — 270 տոցին KP. — 271 աւերեր KP.

Քաղաք մի կայր Ուսումանի,
Ինչո՞րն փոքրիկ բարավ ի ի,
Շատ հայ ազգ կայր ի յայն աեզի.
250 Խիստ առկաթ զորք եւ անուանի:

Երկը մի կայր ի բեանց միջի,
Եւ շատ զանազան բարեաւք ի ի,
Հեղ եւ հանդարտ ամենայնի,
Հիւրամեծար էր ազգասաի:

255 Տարին յառեան դեռ կացուցին,
Ընցին թէ ի մուտ հաւաք հոռմին,
Ինչէ՞ն ասանջենք անհրնարին,
Բանգ եւ ի մահ աղջամբղին:

Տէր խաչատուր քաջ եւ արին,
260 Պատասխանեաց ի դէմ նոցին,
Չեմ որանայ զհաւաքոհին,
Զգաւ անուիժին Լուսաւ որչին:

Ի Մինթանաց երկրէն ելայ,
Հաւախ համար պանդրխեցայ,
265 Ըղիմ հաւաքն ոչ որացայ,
Ի այս երկիրս բռնակեցայ:

Եւ այլ բաղում բաներ առաղ,
Ինչէ՞ն հաւաքն ու գալ կորած,
Լսէն ազգէ աշիղ ելած,
270 (Երեսաց ազգ հաւած նեխած:

Պատասխանեաց շար վոյժուան.
Մոյ հայ երկը ամբարտաւան:

277 կայր լւսնի P: — 280 առկաթ զորք K: —
282 բարավ KP: — 285 զինչն P: — 286 առաջին A:
— 288 աղջամբղին K: — 293 փնթանայ P: —
299 աշիղ A: — 300 պախաց հաւածն KP եղած P:
— 301 պեղծ P: — 302 եւ P առ K էրէց A:

Դարձիւր տարեկն յազգեցանեան,
 Ար չի տանջեմք զքեզ յախեան:

305 Դարձեալ հրաման ետ ձինկանին,
 ԶՏէր Խաչատուրն տանջեցին,
 Ըջձեան եւ զոտըն կապեցին,
 Եւ զերկու աչքըն փորեցին:

310 Արեկին առց թէ Արապիւր,
 ԶԱստաւորն հաւատն բնախր,
 Խէ չէ զգլխիւ խոզ կորուսիւր,
 Զդուստր եւ զորդիւր խեղճ տրիւր:

315 Ըամալնեբուն առաց. Կնացեց,
 Զդուստր եւ զորդիւրն ջարդեցեց,
 Ըցտուն եւ զտեղըն թալնեցեց,
 Եւ առ զերկըն կրնչեցեց:

320 Երբոր եկան պեղծ տամալնին,
 Աին եւ արգալսըն ձիւր բարձին,
 Էտուղ տնկան յոտրս ծնողին,
 Ըգաւ: Ետուղ կողկողացին:

Ըրա թղկեմք թագաւորին,
 Եւ միկորախի հաւատ չաւմն,
 Խէ չէ տնմեզ գտին յոտրն,
 Արդ ծառակ տուեր գտնին:

325 Դրնոցապան գու թն յարժեցաւ,
 Եւ իւր տրդոցն ոգորմեցաւ,
 Եւ տկամայ միկորաեցաւ,
 Եւ Օլախի հաւատ մրտաւ:

303 արի եղիւ KP յազգեցանեան Ա: 304 ար
 շաւնջեմ (տանջեմ K) զքեզ ի յաւան KP: —
 305 ծխնեանին KP: — 307 ձեւ զին եւ զոտըն KP:
 — 309 երկու աչքունքըն KP 316 զերեցն Ա:
 — 315 եւ 316 եւտնուտն զնեւ P: — 319 յոտրս
 տնկան K: — 320 կողկողացին Ա: — 324 տրախ K:
 — 327 յախեմայ Ա:

Եւ այս վերջին մամանակի,
 330 Հայոց ազգըս կայ վրասանդի,
 Եւ տարագիր ի աշխարհի,
 Եւս Օլախոց փոքրիկ երկրի:

Այս եւ եղաւ հաղար բերան
 Հառաչեցէր ամենեքեան,
 335 Եւս Օլախի Հայերս սր կան,
 Ի հաւատացրն զսրկեցան:

Եկեղեցիքն յակաւեցան,
 Եւսն սուրբ տաճարքն անաւա եղան,
 Լճնի, գրբեանքն հարն ալբեցան,
 340 Չայնիս պաշտամանքն վերացան:

Եւստ զ եղեցիկ անաւթի կային,
 Իւսչ. եւ բակի եւ շաբժատնին,
 Լճէկ մարդկաց յիշատակնին,
 Բամին եղաւ Օլախ ազգին:

Եւսն յաջ աւամբ երիցանին,
 345 Վաղցրարարբառ տարկաւագնին,
 Խաղաւարքն եւ զալէլուսնին,
 Եւսն արծակի խափանեցին:

Եւսն հրաշայի գիշերմամբին,
 350 Եկեղեցեաց ուխտի նսրին,
 Զայն հանդիսաւ սր մատաղնին,
 Զնրնջեցելոց մեծ թաղաւթին:

Սեծի ծնունդեան ջրաւ հնէին,
 Եւս աջաւոր եւ մեծ պատին,

329 կան KP: — 330 տարագիր A: — 335 ու-
 խաց KP: — 338 տ. ալբեցան KP: — 340 ի ժամա-
 տեղին (տեղքն P) ոչինչ դարձան KP: — 345 խի-
 ցանին A: — 347 զալէլուսնին HP: — 350 զեկե-
 ղեցեաց ուխտ ի յորին K զեկեղեցեաց ուխտի օրին P:
 — 351 ցան A հանդիսի պատապնին KP: — 353 ջրա-
 հնեացն օրին KP: — 354 առաջաւորս սուրբ մեծ պա-

Տեառներնդ առաջ քառ անորդին,
Եւ աւեաման սրբոցդ կուսին:

Արմաւ երեւոց ծագկաղարդին,
Մեծահանգ Լա գաւկի աւրին,
(Յինանց վրձար համբարձմանին,
Եւ Հագոյ գայրուեան աւրին:

Աղարդավառին աւր կիրակին,
Ըստառածածնի ննջման աւրին,
Խաշվեբացի սրբոցդ ախտին,
Եւ այլ սրբոցդ որ աւանելին:

Այն հրաշալի մեծ աղաւթ՝ յինին,
Որ կարգացուէր ժամաւեղին,
Զատանին սրբոցդ խիտա պատաւէին,
Եւ զանբունի աւր կիրակին:

Ամենեքեան ոչինչ դարձան,
Ժամ՝ եւ աղաւթ՝ յին խափանեցան,
Իրիցանիւն կարգէն անկան,
Եւ ժողովուրդքն մոլորեցան:

Յերկրոց երկիր շատույն անկան,
Քահանայք եւ աշխարհական,
Բազում եղբարք թաժանեցան,
Վարկույն թիւն վրաարեցան:

Այք ի կանանց խիտա հեռացան,
Ի այլ քաղաք թրնակեցան,
Ով և ահուկ այսպէս խեղճ բան,
Այլ եւ եղաւ հազար թերան:

սին K առաջաւորի սուրբ պատին P: — 365 քառան-
նորին KP: — 366 հոգոյ A յորին P: — 363 եւ սուրբ
խաչի մեծի անին KI: — 365 աղաւթին KP:
167 քան KP: — 373 շատանք KP շատ սք H:
175 եղբարք AP: — 377 սք K:

Ով անիրաւ չար թագաւոր,
Խեղ զաւ լինիս գրաւիս ի կոր,
Քո մեծ ու թիւնդ լինի իստար,
Որ Հայոց ազգն արիւր մայր:

383 Բրնաւ զաւ շէտ մեղադրելի,
Ով արբանեակ ոտամանայի,
Ըստաւած երկրի մի բարկացի,
Չար թագաւոր յայանի լինի:

Ի մեր անբաւ գործոց չարեաց,
385 Զառու մեկաւոր Հայոց ազգաց,
Իւր սուրբ մարմինն ոչ խրնայեաց,
Իս արկանել ներքոյ ոտաց:

Զառ աջն իւր սուրբ առնին մամեաց,
Ըղսուրբ մեռնն յերկիր զբռնեաց,
390 Զիւր սուրբ գրեանքն հրոյժ պրեաց,
Զկեկեցեցոյ հիմն չբռնեաց:

Կեկեցեցին յար եւ կիր է,
Լի իւր անաթիւն ի ալլ նիւթ է,
Լի սուրբ գրեանքն առնցի է,
400 Խաչ եւ բակիր ի արծաթ է:

Բերան շունին որ բամբասեն,
Ոչ ձեռն եւ սաք որ մեղանշեն,
Վատրն մեղազ մարդկան որ են,
Յոյցրո մարդկան պատիւ կրեն:

405 ԶՀայոց ազգին դատրն մամեաց,
Ի ձեռն արանդ բռնաւորաց,
Ի հաւատաց զիւրեանք գրեաց,
Ճրտոր եւ նախաաթնչո գրայեաց:

384 արեւ K: 396' գեկեցեցի հիմն KP:
399 պէտպէս նիւթ KP: — 400 Եւ — — — — —
Բեւի P: — 407 գիւրեանք KP: — 408 Զարդ եւ արար
չ. KP:

Եւստուած փրբկէ ի այլ շարէ ,
 410 Եւ այլ մեծ մեծ պատահասէ ,
 Ի յաշխարհիս թէ շարշարէ ,
 Ընանց կենացն անահա շահնէ :

Յայս ունիմք առ Տէրն ամենի ,
 Ըր սղարմի Հայոց ազգի ,
 41 Ըվ որ շարկամ ելաւ մեղի ,
 Ընդ ահագին տահանն դասի :

Քահանայք եւ աշխարհական ,
 Իրնդրեմք ձեզնէ հառաշական ,
 Դարձիք մեղաց աղահղական ,
 42 Լայսվ ասէք բոցՏէր մեղան :

Իս անարժան մեղաց գերի ,
 Խինաս անուն պարտահլի ,
 Իս եմ դարիւզ հայաստանի ,
 Թոխաթ անուն յապարկոշի :

Զայս դառն ազլաս աշաւք տեսի ,
 Ըյն Օլտիաց փրբրիկ երկրի .
 Փորձանք եկաւ Հայոց ազգի ,
 43 Քահանայից եւ ժողովրդի :

Յանդէա մրապոս յառաջ եկի ,
 44 Իս ստկաւ իկ սղրս ասացի .
 Զձեզ ազաւ եմ յոյժ աննշալի ,
 Զիս յիշել առնէք արժանի :

Մեղաւ յրա յի եմ անարժան ,
 Ըթից ձերոց յինամ կոխան :

410 եւ ըսին ԿՐ մեծամեծ ԿՐ : — 413 անդ
 անդ Ք : — 415 եղեր ԿՐ : — 417 եւ ըսին ԿՐ : —
 418 խնդրեմք ԿՐ : — 421 հայաստանի Կ : — 426 պոս
 ԿՐ : — 428 եւ ըսին ԿՐ : — 429 եկան ԿՐ : —
 430 եւ ստկաւ սղրս դրեցան ԿՐ : — 431 ա. դամե-
 նեան ԿՐ : — 432 գիս յիշելոյ արէք արժան ԿՐ :
 433 եմ եւ Ի : — 434 յիշեմք ԿՐ :

Զորպէսքն ձեր հարցանելով,
 ի կենդանոյս սրունելով
 առաջէ կենայլս յերկար ամով,
 թէ ի դամայս եւ թէ ի ծով:

10 Երաժանորս մեղաց զերի,
 Թուղժ գրեցի հերիտայի,
 շաւաթ առ ձեզ աւարկեցի,
 միթէ բարի խաղար հասնի:

15 Կամ եւ նայիմ ես զեղերած
 անձամբ գրծուծ, մբաւայս կորած
 եւ աշաւաներս մբրափած,
 կիսահիւանդ էի պտակած:

20 Եանկարծակի զգաւորս բացին,
 զմահրած նամակն ի յիս արին
 ասցին կարդա զս. առ անձին
 25 բոլորս թրղնին պտտափանին:

Հիւանդ մարմինս ի զոգ ելաւ
 յանկարծ շատով առ սղջացաւ
 հոգսով մարմնով աւրախացաւ
 երբ հերիսի խաղար հասաւ:

30 Հոգ եւոր աւեր ես յի ծառայ
 յեզ անասակ որդի եղալ
 ես զայանցայ իբրեւ զնյաւ
 թէ արժան չեմ դապալ տրաւ:

6 կ. ձեր M. — 7 կեանք երկար M. — 9 մբաւայս
 մարտ A. — 10 թուիտ A. — 11 յոս քարկեցի B. —
 15 եւ լսնի B. ալքընեբրս A. ալքընեբրս եմ BM. —
 16 կիսայիւանդ A. եմ եւ B. — 1. հոս 12 - 13 D.
 — 10 ասցին լսնի M. կարդալ AD. դոս գոս M.
 20 գարայդ D. գարայդ M. թրխան A. թխան D. թղնի M.
 22 յանկարծ լսնի BM. 2. փակով BM.
 23 սիրարս հ. BM. հոգով A. մարմնով լսնի BM.
 24 հերիսի DM. խաղար M. — 25 քոս B. յեզ M.
 — 27 եւ զաւանդ B. եւայ ABDM. — 28 թէ M.
 արայ AD.

30) Եւ զարդապետ յաջ եւ արի
Ըրթուն անուամբն Վանեցի,
Հաս հերիսայ կերցայ մեզի,
Մէկին հազար իւրեանն տաղի:

Եւ իւրեալ որ եմ իւրեալ մեզաւ որ
Հիւանդ հոգով, ձեր աշխարհ,
Ի ձեր առջեւն եմ գրիւթկոր
Գապայ տրէ՛ք որբախ յորդոր:

Բուն բարկենդանն մաւտեցաւ
Ուրախութեան մամբն հառաւ
Բարեգտիւնդն բարեբաւ
60) Ժորթ էլ թոթ ուն անհետ եղաւ:

Եւ յառաւ տեղն որ մի տեղաւ
ամեն բանէ մահրում ելայ
Հոգեւորն զբրկեւեցայ
Եկայ մարմնայ ձառայ եղայ:

61) Եղյո ունիմ առ Տէրն ամենի
որ մեզ շուտով նա ողորմի
միտէ փութով մահ շի կամի
Կոռնումք երիտմէ ի մեր տեղի:

Բարկենդան է մի մեղադրէ՛ք
70) Գինէ որ առեմ ի վեր շառնէ՛ք

31 ինչի B ինչի M. — 32 իւրեանց D իւրն BM.
— 33 եւ եմ M. — 34 հոգով AD. — 35 զյու թիկոր D.
— 36 որբախ D. — 37 բարկենդանն BDM. —
39 հարեղայթողն D հարեղայթողն M. — 40 ժորթ է
թոթով A թորթով D. — 41 յայտ BM առ իւ
լէն A. — 42 եղանք M. — 43 հոգեւորն B զբրկեւ
ցանք M. — 44 եկայք A եկանք... եղանք M. —
46 փիթէ շ. BM նայ A ինչ BM. — 47 նաեւ փ. BM
չրBM. — 49 ձառ իւր CEK բարկենդան BCDEKM
մեղադրէ՛ք A. — 50 զոր ինչ BCKK ի միտ առէ՛ք BC
մի անաղէք EK:

բղհերիսին թապարն արեք
եւ կանրիկեկ աւանցաղէք:

Ով Խոթաթցի Ռինաա զբարբ
ի հերիսին փէշն կրար
6 թաւոսբ զգաւորի եւ կըշտացի
փափաւամացրդ զս հասիր:

Այ հերիսայ իմ սիրելի
ամենեցուն ես ցանկալի
յնբոսողեմ 'ւ ամեն տեղի
60 տանց յեղ մատաղ յրկնի:

Այ հերիսայ իմ զավական
ոչ որ շրկայ ի յեղ նրման
ամեն մարդիկ զեմ յեղ զդան
եւս առաւել ես անարժան:

65 Այ հերիսայ դա թաղաւոր
քաշկակըն յեղ է սպասաւոր
խորվան է յեղ մեծ զինաւոր
փխլաւըն յեղ նրմանաւոր:

70 Այ հերիսայ բնաւոր զավան
ապուրհեբան մէջն ես արհման
մեռեալքն ի յեղ ապաւորան
քննով փրկին յամեն մեղաց:

51 զհերիսային BDM թապարն B թէպարն EK
թապարն C թապարն M: — 52 կանրիկեկ A EK կա-
նա խիկեկ C կանրիկեկ M: — 53—56 ոչս անց 92Ե
եւս 12 Եւս ԵԱ B C E K Եւս M: — 57—60 ոչ 92Ե
Եւս Եւս M: — 58 դա B C դա Ե: — 59 Ե A
ու K: — 60 շի ինի C: — 61—64 Եւս C: —
65 ոչ արեք կոյ M քեղ DE քեղ K: — 66 զեմ
քեղ առթեղ E K: — 67 քեղիկեկ B C E կեղիկեկ K
է քեղ D K: — 67 խորվան C զորաւոր E K: —
68 փխլան CD է քեղ C: — 69 ապուր արհման E K:
— 70 զավան E K: — 71 մեռեալք D մեռեալք K
զքեղ B C E K ապաւորան K: — 72 Ի քեւ K:

- Ով զիւր մեռեալուն կուսիբէ
 պատարագ աւ բղնա յիշէ
 75 զիշերն ի բուն բղբեղ եփէ
 եւ վաղարնէն առ առ բաշխէ :
- Վմէն մարդոյ հեշտ ուտելի
 եւս առ աւել ծերոց գասի .
 առանց ծամել ի կույ տանի
 80 եւ իւր հոգին փառաւորի :
- Վմէ հերիւոյ իմ գովելի
 բազում բարեաց եւ արեւանի
 շախարն եւ մեղքն ի դէմ գեղի
 բրնաւ ի գեղ ոչ նրժանի :
- Վմէ հերիւոյ ապուր գոված
 85 ամենեցուն եւ դու պատուած
 իմէ կենդանեաց եւ իմէ մեռած
 զեղիմափ եւ դու փարու յաղցած :
- Վմէ հերիւոյ իմ գովելի
 90 արեւան լինիս դու իմ բերնի
 կակուղ լաւ շով ի կույ տալի
 կարմիր գինով զգեց իմ աղէի :
- Ես ծեր ալեաւ յբոս մեղաւոր
 զգեց կուսիբեմ որբախ բոլոր
 95 զինչ կերակուր կայ խիտա ապուր
 ամենեցուն դու իմ աղաւոր :

73 մեռելն A : 74 բղնայ A1 : — 76 գաղփե-
 յէն A գաղփելն BDEK գաղնիւն C : — 77 մարդու A :
 — 83 շիքերն K շախար . . . մեղք M : — 84 շի HCE
 շեն K : — 85-89 — . ԵՅԻՆ յ—ւլ —ւն M : —
 86 որհնած BDEK : — 86 յամենեցուն BM : — 87 է .
 յ—ւն B մեռելաց BC մեռաց K : — 88 զեղու իմափ K
 դու յ—ւն K փարպն M բորու C : — 91 լեղով A լու-
 շով C : — 92 ԳԼ — . 92-93 իշ զիշէն BDEK
 — . 93-96 : — 93 ալեաւորն A եմ մ . 1 : — 94 կր A
 որապս K սիրափ D բոլոր յ—ւն D : — 95 գ . որ աղաւ

105 Քաւել թէ ինչ անգէտ մարդ է
 որ դքս հարկիրքն չի դիտել
 կամ դքեց սիրով չբանձարել
 կամ առանց լսել մատաղ առնել:

106 Քահանայից դասին երամով
 յորժամ բնփրխ լրտեն չենով
 գլխուն ծախեն յոյժ խնդալով
 ի՞նչ հերիտայ կ'առանձն յոյժ:

107 Երբժամ որ անաստա լինայ
 յեկեղեցին փաթան նշու
 այլ ոչ աղափճ միայրն կու գայ
 թէ հերիտան յերբ պիտի գայ:

110 Զերդ որ բղհերիտան բերին
 բոպաստարքն յառաջ եկին
 բղիւզն անդլ ըղորդ եղին
 եւ բուրժառով խոնկարկեցին:

111 Քահանայից դասին ջրնծացին
 սարկատաղաց ջուկարն բերկրին
 եւ մայրձուրդքն խոնդացին
 եւ բղպաստան ըղորդ եղին:

120 Երբ դհերիտան բազմեցուցին
 յառջեւ յահանայից եղին
 ախկ մի գինի այլ հեռ բերին
 եւ մատրասակն ի հեռ նորին:

կայ M աղգութ AD: — 97 յաթեր BC միմէ K վաշ
 թէ M ինչպէս KM — 98 հարկիրքն EKM չդիտել KM:
 — 99 քեզ D չի D: — 101—120 — չէր չանի M:
 102 բնդիրք D բնդիր BC — 103 գլուխ ընձեռն K:
 — 104 չէր K: — 105 միայրն BEK: — 106 երբ BEK:
 — 107 — 108 — 109 երբ BC յերբ K: — 110 —
 140 չանի A քանի իմն չէ — 111 դի. դանուշն
 BC բղիւզ անասուն D բղիւզ անասուն K զորդեցին B
 զորդեցին CK: — 113 ջրնծային D: — 116 զմայր
 ձուրդքն K: — 118 զորդեցին B զորդեցին CK: —
 117 յերբ K հերիտան K: — 118 բերին B: — 120 չանի

Այ՛ հերթայ զիս խեղճ արիւր
 որ յայտ երկիրս և արդեցիւր
 աւարին անգամ շեռ հանգիպիւր
 որ զքեզ ինձիկ ի կեր աւայիւր :

125 Ամ խիստ անշոյ՛ ես հերթայ
 երբ արդար եզըն շատ լինայ
 կռկռ զ հացիկն բնկերանայ
 ով որ ուտէ ու բախանայ :

126) Այլ ինչ զ ովանք ասնք հերթի
 երնէկ անոր որ հանգիպի
 կամ ես եւ զ ուն մէն պիտէի
 ի որբախ մէջ անգըն աւայի :

Զինչ ազգ որ կան ի յաշտարհի
 քեզ զ ովանք ասն ի հեռ ինձի .
 127 եւ փափագին ի զէմ քեզի
 որպէս մեղս ի զէմ ծագկի :

Ոչարդ ապեաաց զ առք ամենայն
 կրասնաւ որքըն միարան
 յորմամ լըսեն բզհերթան
 128 ամենեքեան զվանքն ու բանան :

Իրիցականքն ամենեքեան
 զերիցկընօջն բղթարկըն ասն :

— 122 որ ի 12 հաց երկիրս Է. K. —
 123 ու. մի B ու. փ D. — 124 ընծի B բնծի C թնծի
 KM կիւր M. — 125 այ BCM անուշ ԷԴK. — 126 հզգ
 KM. — 128 հո իւ Երեւն C. — 129 զինչ M ասմ
 BM ասմք D հերթի B հերթին DM. — 131 եւ ես
 ու B զ ու DM մէկ B փնակ լինէի D. Հո իւ Կ-Կիւ D.
 — 132 ի յայտ M մէջն BM անգի B քեզ անգ M.
 — 133 զի B. — 134 զ ովանք B ի յայտ BM բնծի
 B թնծի M. — 138 եւ ք. M. — 139 անանուն M. —
 140 հո իւ Կիւ A . . ըն ու բանան Բ-Երեւն. —
 141 երիցականքն HKM ամենայն K. 142 զերեց-
 փնքն M թարկն K.

դամեն աւսուցիքն մեռանան
վազեն ' Երթան ի հերթան :

- 145 Ըզգատայ եւ կոյրէ որ կու մարան
ծ երբ եւ արդայք կին պատուական
ամենեքեան համանդամայն
վազեն ' Երթան ի հերթան :

- 150 Մահմատականքն ամենեքեան
թողան զփխլուն եւ բզկարտան
բզկախլուան եւ բզկարվան
եւ զան ուտեն բզհերթան :

- 155 Կերակրոց մէջն եւ զու զավոծ
Լա սաւորիչն զյեզ յաւրինեաց
արար բզյեզ եւ հառատահաց
եւ կերակուր մեզ պատրաստաց :

- 160 Ըղնիւ ծաղկանց զու նրման եւ
համառփիւն ի վարդ ի ի երթ եւ
յոր տեղ որ է եփեն բզյեզ
անմահու ի եւն հարն բարեւ :

Սրպէս գոսկի տնայական
եւ տեղին քար պատուական
մեռ տն հաղիւն ուրախանան
եւ կենդանիքն յեւ յրնծան :

- 143 աւսուցիչն BKM. — 146 պատգամն A. —
147 համանդամայն A. — 149 աւսուցիչն պարսկէն մահ-
մատական M. — 150 բզկարտան BK. — 151 բզկարնան M.
153—166 աւսուցիչն լաւի M. — 158 մէջ K որհեւ B.
— 164 յաւսուցիչն K յարինեց A որինեաց K. —
158 համառփիւն ի վ. A համառփիւն եւ (B եւ լաւի)
վ. BKM տեղեւ եւ B. — 169 ուր K որ M. —
160 հաւ կուր. BM հաւց K. — 161 ուր K.
162 քան զտեղին M տեղ եւ B տեղ K եւ պ. BKM
պատգամն A. — 163 քեւ (քեզ K) յնծան BK.
164 ուրախանան BK.

- 165 Հարց եւ եղբարք իմ պառսպան
մարեր քուերե ամենեքեան
խընդրեմ ձեզնէ յայտական
որ չի մանար ըզհերթան:

- Երբ որ եփէք զհերթան
170 ինձ դարեպիս կեր ապա արժան
ի յԱստուծոյ դարձցի փոխան
արքայս թիւնն անանցական:

- Մեռածքն ամեն ի հոգ ապան
յարմամ յոսնն ըզհերթան
175 ցրնծան հոգիքն եւ դուարձանան
եւ արարին մերոյ փառք աան:

- Ի թուականիս հազար ամի
եւ ասան՝ երկու թիւ աւելի
եւ ի յամենանն փեարբուարի
180 արն էր արբամ հինգ համարի:

Բոլոր այս դարեպիս Խախթի
Մինաս անուն մեղաց զերի
եկի անկոյ 1, 2, 3 երկրի
կարաւա մեացի եւ հերթի:

- 185 Երբ ալեալս եմ եւ բոլորապ
ակոյ չի կոյ բերանս դարապ

166 մարեր քուերե Մ. — 167 ի ձեռք K յայտական BK յարժան Մ. — 168 մանայք B. — 170 ապր Մ. — 171 դարձի A ասցի Մ. — 172 դարքայս թիւնն A արքայս թիւնն K. — 173—176 ասցի Մ. — 173 աս կայքն BK. — 175 հոգապ BK. — 176 մերոյ չունի BK գոհուն B փառս K. — 177 թվականիս AKM. — 178 եւ ժր A ի չունի BM. — 179 եւ չունի M յամենան B. — 181 այս] եւ K թախթիքի B. — 183 1, 2, 3 B 1, 2 K քարե BK. — 181 եւ չունի B հերթայի B. — 185 եւ չունի BK. — 186 չկոյ K.

սր հերիսան լինեայ տաք տաք
կեկեզ գլխաւոյ սեր ու կարագ :

190 Երգբո գրած է Մինասի
անմիտ յիմար եւ սիանաքի
ձեզ արմազան բնծալեցի
բզմեզ յիշէք սիրով որբաի :

191 Եր տաւ մեզ ողորմի
բիւրացաւակի ի բենն տաքի
արժան լինի ինչո հերիսի
եւ մատուցման պատարագի :

192 Հայր մեր յերկինս սփ սր տաւ
ուզիք որբաով բզգիտ յիշէ
ինչորն գեկայր ձայնբն լրաւ
յաջակողման պան անցանէ :

3.

ԳՈՎԵՐՆԵՐ Ի ԴՐԻՔՈՐ ՎԵՐԴԱՊԵՏ

Պայծառ արեգակն ես գու
ի գարնան օրերն ի նրման,
Հասաւ իոյք ի ծագկանքն իջնուն,
ու ծագի յոյսն գանազան:
Ըս իւծու նման ես գու
որ անմիտն է ի իսանական:
Ըստու ան սգնական լինի
՝ յեզ տխրան տերունական:

187 լինի ԲԿ: — 188 պիտեայ Կ մեզ Կ կարայ
ԱԿ: — 192 բզիտ ԲՄ յիշէցէք Մ բարի Մ: —
194 200 չուի Մ: — 191 իւրեանն Կ: — 195 ինչ
չուի ԲԿ հերիսայի ԲԿ: — 198 սիրով Բ գիտ Կ:
199 գեկայր օրհնեայ ԲԿ:

Հ:—————ՅԼԷ. Ըրձ. Ստմո: 1, 1895, էջ 123:

- 5 Գո աւրն իմ որտե՞ս մէջին
 և պատրուս, ծագեցեալ զանազան,
 Դու ես վարդ անշուշ հասով
 ու կանանչ գինչ բզմանու շտկն,
 Դու ես պայտսան հասով
 եւ բուրմամբ հոգւոյն որբութեան,
 Շքնորհքն որ ի քէն բղխէ,
 նա խնդան հոգիք բանական,
 Գարագ ես չոգւոյն Արբոյ
 եւ խրախոյս տա արդիւ մարդկան,
 10 չամեց ու քաղցրիկ խաթոս,
 որ դառնան տատաւած սիրտ թեան,
 Մալբեկոյ խրատ ես
 եւ դարձուցիչ խիտաւ անբղղամաց,
 Լշո ես դու ի չոգւոյն Արբոյ,
 քեւ ցնեան հոգիքն ի կայանու,
 Դու ես նսնու փար ծագիկ
 որ բուսնի անհուն գետերն այն,
 Խիտա ես գեղեցիկ ցունով,
 որ խնդան մարդիկն ի վրան,
 15 չիբիկ, կինաման, շուշան
 եւ նարգոս, ծագիկ մեռանի,
 Եղէ զնախունկ ես հասով,
 որ ծրխեն ի սուրբ սեղանի,
 Գրբուսմ եւ դրմուս, հայուէ
 եւ բաւաշխ, զազրէ շնդ կական,
 Մարդիկն որ վաճառ գրնան
 ու գրնեն, խնդութեամբ դառնան,
 Ընունդ Ըրթնութիւն կոչի
 Գրիգոր զուարթ պետական,
 20 Ըստուտե զասակից տանէ
 զքեզ զնդին տաւրեյական,
 Ըս ձեզ պաղատանք յրնկնիմ
 իմ եղբարք հոգ եւրական,
 Բերան մ'ողորմիտ տաւր
 Սինաթո մեղայ պարտական,

4.

ՏԵՂ Ի ՎԵՐԱՅ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Տեւէ՛ք, դուք զարմացք բազում,
թէ քանի մարդ ի հոգ զարեւեր.

• Խա՛հն բաժանեալց զմեզ,

կորուսեալ զոր ինչ մոզովեր.

Համարս տալոց եմք մեյ,

տրաքշին զոր ինչ եմք գործեր.

Լա՛յ վայ զանաշտ տառանն,

ու զա՛հեց բարբառն յսել.

Ե

Քանի Լ՛գամայ որդիք

են ծնել յայս կեանքս ու մեռել

|| զերգ զանառուն անբան,

կենդանիյս տառն մալորել.

Բայց որ խնայուածքն են լել,

նա՛ զայս կեանս ունայն համարել.

'Ի յանդէնն իւրեանց տուն շինել,

միամիտ ի ներս զնացեր.

Առա՛ւ ալ այս կենացս փասք,

'Ի աշխարհի վայելքս տմենայն.

10

Դու ի՞նչ զայս երազ տալոց,

Ապրումն ունայնի ունայն.

Ետայի ծագիկ տսել.

եւ տառեր որ միշտ բնթանան.

Երբ տակաւակաց կուշէ.

ի յերկրի զկեանք որոց մարդ կան.

Նոր թիւն կենաց յուրի.

ու մահու սրերն մտել.

Ո՛ր, սակի՛ւ արծաթն աւղնէ.

'Ի ո՛չ հեծելն թէ անհաշիւ է.

15

Բայց տրդարս թիւերն մեն.

որ փրկէ զմարդն ի մահու տնէ.

Չեւ-ա՛նի՛ւ՝ Ա տ. 10. 441, թգ. 4.

Խուր-ա՛նի՛ւ՝ Նուէ՛ Ա.

Որպէս արքային եղեւ ,
որ ասեմ իւրն Եղեկիւ :

Է մարդ իմադիր զայս կեանքս ,
դու գիտեա որ չէ մնացական ,
Զմահն մտապետ ես դուն ,
ամենիս նա ասպրնջական

Զոր ինչ յԱղամայ ի վեր
են ծնեալ ամեն կու գրնան ,
Զանայ ու բարի գործէ ,
որ յանդէնն չի ինիս փոշիման :

Մեռաւ նախահայրն Էդամ ,
ու ծնեալ յին ամեն ի նմանէ
Հոգի էր եւ ի հոգի գարձաւ ,
գոր եւ ճերն էաւ ի յերկրէ :
Մենք որ մնացինք յեառ ,
կարծեցինք մեզ մահ սը ախրէ :
Հանցեց զնայսց եմք մեք ,
գերդ գտաւ որ հոգմէ հալէ :

Է Մարգարէ ինչքն յայսմ լինի ,
նա բնաւ ինքն չի հանգչի :
Ոչ անուշ ի քունն լինի ,
'Ի ոչ յերեկ ինքն զաղարի :
Զերդ զնա ի մէջ ծովին ,
հանապազ ինքն աստուանի ,
Մինչ մահու հրաւերն զայ ,
բմբռնէ զնայ յանկարծակի :

Իսկ ոչ խրատին մարդիկ ,
թէ մահու որն զայսոց է ,

Մոռանան գահադիրն ասանջանքն ,
գրագու մնանգրբ ժողովէ
Զինչ որ ասա գործեալ լինին ,
անդ մէկին հազար փճաբէ
Զանայ դքեղ ի գտա պահէ ,
ի մեղաց եւ ի շար գործէ :

4.

ՍՏԵՓԸՆՈՍ ԹՈԽԸԹԵՅԻ

Ս Տ Ե Փ Ը Ն Ո Ս Թ Ո Ի Ը Թ Ե Յ Ի

Եւ դռկիա կամ Խոխաթ ժ.Ջ դարու երկրորդ կէսին Փոքր Ասիոյ ամենափարթեամբ եւ վաճառաշահ յաղաքներէն մին էր, վայելուչ զրից մէջ՝ Բնիկներէն մին՝ Յակոբ Խոխաթեցի, սաար երկնքի տակ հայրենիքին կարօտով՝ այսպէս կ'երգէր անոր գեղեցկութիւնը (Հայաստանում, Գ. էջ 317—318)։

Եւ դռկիա գու գովական,
 նման երկրին Պաղեստինեան
 Բաղուամ բարեռք եւ գանազան,
 Ի յեզ բնակել շատ ոք ջանկան...
 Ալ լայելուող եզ է նկար յային,
 Ի մէջ երկու ձորամիջին,
 Խիկունք արեւայ ես գու գարին,
 եւ կու հայիս յերես գաշտին,
 Ի յէն բղիւն ջուր աղբերաց
 Ի շորտ անկիւն յո տարածեաց,
 Ընուշահամ ի ծարաւեաց,
 տառաջանող անդառառեաց...
 Այդ ի գրախա եւ բարաստան
 շատ կար ի յեզ 'ւ էր աննրման,
 Պատուք նոցա անուշահամ,
 եւ բուսանէր վարդ եւ շուշան։

Այսպիսի վայելութեան մէջ կուշա կուշաի կ'ապրէին անդորրութեան մէջ հայ, հոռոմ եւ աաճիկ ժողովուրդները: Առանձին կերպով բարգաւաճած էր հայ ժողովուրդը անաեսապէս՝ նուիրուած ըլլալով վաճառականութեան, եւ կ'ապրէր բարեկեցիկ կեանք մը: Ղոթն Խոխաթցի բանաստեղծը կը պատկերացնէ այս անդորրութեան օրերը հետեւեալ խօսքերով (Հայաստանում, էջ 318).

Ղաեւ բնակիչքդ ամեներեան
 եւ քահանայք քո սրբազան
 Աբք եւ կանայք միանգամայն
 ի բարութիւն քո զուարճանան:
 Քո տղամեծիկներն եւ խոճանին
 փարիմամ եւ անուանիչք էին:
 Մեծահամբաւ պաղիբկեանին
 խրոխատով գորանային...

Արաի եւ մասց կրթութիւնն ալ նոյն շափով առաւելած էր: Սակեմնոս Խոխաթեցւոյ վկայութեամբ այս մասին մեծապէս արդիւնատր եղած է Ասկուր Զէյթունցի, որ ԺԶ դարուն վերջերը կը վարէր Խոխաթի առաջնորդութիւնն, առանձին կերպով հսկելով մատուոր զարգացման վրայ: Սակեմնոս կը գրէ (Հայաստանում, Գ. էջ 313).

Ի շահունիւ եւ ի իւր քաղի
 (Յիւր անուն իւրեք-չորսի,
 Որ քաղաքաւ էր Զէյթունցի
 եւ առաջնորդ Խոխաթ քաղաքի,
 Տէր իւրեք-չորսի իւր քաղաքի,
 եպիսկոպոս, հարեղանի,

Սարկաւազունք եւ գրպրբնի,
չաս մամակույլի եւ մըլակնի,
Երբ կանգնէին ի Ժամանդի,
գոռայր աւանարն նրման ամպի,
Երգչի, Ինչպէս որբի՝ Լիւլիւքնի,
Գանձեւ, Զաղեւ եւ Սեպեղի:

Խաղաղութիւնն այս շրջանը երկար չվայել-
իցց Խոխաթի, 1599—1602ի ապստամբական
շարժումն ի փոքր Եսիա՝ առաջնորդութեամբ
Եւդոկիմ Տալիմ Գարա Եաղրճի (Սեւ գրիչ) կո-
չուած աւաղակապեալն, որ Առմանեան բանակի
Եւրոպական ռազմադաշակն փախստական զի-
նուորենբու գլուխը անցած կ'ապստամկէր Փոքր
Եսիան, — մեծապէս յալըրայեց Սոհա, Սե-
բաստիա եւ ուրիշ կենդրոններ այն ինչ սկիզբն
առած բարգաւաճումը: — 1600, Եպրիլ 25ին
երբ օսմանեան բանակն Հալի Իբրահիմի ա-
ռաջնորդութեամբ՝ պարտուեցաւ Կեսաբիայի
քով՝ Գարա Եաղրճի իւր 30,000 հրոսա-
կախմբով աւել եղաւ թովանդակ Փոքր Եսիայ:
Սեւ Եաղրճիի մահու ընէն ետքը (1600) ահաւոր
բանակին գլուխն անցած անոր եղբայրն Պէլլի
Հիւսէին՝ ապստամկեց Խոխաթի շրջակայքը, եւ
ինչոյնին Խոխաթի, ուր կը գանուէր վէճեր Հա-
սան, ամառը մը պաշտօրումն ետքը աւար եղաւ
Պէլլի Հասանի (1602 Մայիս 29), որ հրով եւ
սրով մաշեց թովանդակ յաղթելու: Եւնուհեանեւ
բանակն հրոսակախու մըերու բաժնուած՝ ապստ-
ամակ սիփոնց թովանդակ Փոքր Եսիա՝ Ժամա-

1 Hammer, Geschichte des Germanischen Reiches II, S. 64-65.

Նակակից յիշատակագիրները՝ «Ճէլալներու
ապոստամբութիւն», կ'անուանեն այս շարժումը
և մանրամասն կը պատմեն անոնց աւերածու-
թիւնները: Խոխաթ Դաղարի առման մասին
մանրապատում է մանաւանդ Ստեփանոս Խո-
խաթեցի իւր ընդարձակ Եիշատակարանին եւ
Ողբին մէջ: Ըսանքին ոգրեր յորինած են նաեւ
Բակոր եւ Ղաղար Խոխաթեցիները:

Խոխաթի ընակիչներէն որոնք որ ապա-
ստան գաան լեռներու վրայ, կրցան ազատիլ մա-
հուան սրհռուէն: Սոքն որ Գիշ Եեաղ Եաղոր-
պեց, աւելի դառնացուց մնացածներու կեանքը,
որոնք սախառած թուղուցին հայրենի հողն եւ
ստարութեան դիմեցին: Սարոսիի որերուս կար-
ճառսա նկարագիրն է հեանեւալը՝ Ստեփա-
նոս Խոխաթեցիոյ գրչէն (Հայաստանում, Գ.
էջ 315).

Երբ շարն եկաւ յանկարծակի,
Սեւ Եագրճին ի Խոխաթի
Երբվեց զամենրն ոնց փռչի,
Զրդեց զամենն մի մի աւղի:
Ոմանք զնային յՆստամուտի,
Սմն ի Պարսայ, յՆարանայի,
Շապր զբնային յՈրոսմլի,
Գրոտնկայ աուն, Պարսաւն, Լեհհի:

Ըստ փոխառակամներու թուին մէջ էին
նաեւ Ստեփանոս, Ղաղար եւ Բակոր Խոխաթե-
ցիները, որոնք ստարութեան մէջ ապրեցան
ալեւուհեան եւ անուանի հանպիսացան իրենց
գրական արտայայտութիւններով: Ա՛ռւղեմ այս

երեք հայրենակիցներու կենսագրութիւնն առ
հազհաէ՝ համառօտ տկնարկով մը անոնց
գրական գործունէութեան վրայ:

Ստեփանոս ծնած է 1558 (Ռէ) թուին,
Օգոստոս 15ին խոխաթ քաղաքը (Յիշատ.,
Թ. 2 -.), Լորդ անունն էր Սարգիս, եւ մօրը՝
Ճանիաշա (Յիշատ., Թ. 2 շ. եւ Հայաստա-
տում, էջ 316), ունէր երկու քոյր՝ Յու-
տեանէ եւ Էմին (Յիշատ., Թ. 2 շ.) եւ կրասեր
եղբայր մը՝ Տէր Եակոբ, որ միաժամանակ աշա-
կերած է իրեն եւ վաղամեակէ կըստ 1601ին
ի խոխաթ (Յիշատ., Թ. 2 շ.), եղբօր մահ
ողբացած է ապա նաեւ, տառնձին սղարով մը
(տե՛ս վարը):

Իւր բնակութիւնն ունեցած է Ստեփանոս
խոխաթի Պապարճուի թաղին մէջ (Յիշատ.,
տե՛ս վարը), ուր կը գտնուէր քաղաքին աւագ
եկեղեցին եւ անշուշտ նաեւ, զպրտաունը, ուր
ինչոր կ'ուսանէր: Խոխաթի Սղարին մէջ կը հրա-
ւիրէ ընթերցողները (Հայաստատում, էջ 313):

Երբիւնք ի թաղ Պապարճուիին,

որ է աւագ եկեղեցին.

Ի՞նչ է անուն Ս. Սարգսին,

արուղահատ զարականին

Շատ քրիստոնեայք կայր յոյն թաղին,

ամենքն ճոխ ասնու տէրնի,

Կարգացողներ հասկըղողնի,

տառաւանդն խոճանի:

Ասուցիչն եղած է Պետրոս վարդա-
պետ ունինք գրուածք մը՝ կ'երեւայ 1590էն,

որուն խորագիրն է՝ «Խուզմ գովասանութեան
ի Ստեփանոս Խոխաթեցւոյ առ ուսուցիչն իւր
Պետրոս արքեպիսկոպոս» (անս վարր)։ Յակոբ
Զէյթունցի հասանարէն իւր աշակերտաց թուին
մէջ ունեցած չէ գինրր։

1677 (ՌԻԶ) թուին կ'ամուսնանայ Ստե-
փանոս Ռուսթանէի հետ (Յիշատ., Թ. 2-., շ.),
ուսիցի կ'ունենայ իսայի¹ եւ Հովսիսմէ անուն
ղաւկնեւր։ Ստեփանոս որ եկեղեցական վիճակի
հետամուտ էր՝ քիչ ետքը՝ 1580 (ՌԻԹ) թուին
կը ձեռնադրուի երէց (Յիշատ., Թ. 2-.)՝
հասանարէն վերոյիշեալ Պետրոս արքեպիսկո-
պոսէն (կարկառեցին)։

1589 (ՌԻԸ) թուին ուխտագնացութեամբ
այցելած է Երուսաղէմ, ուր եւ «մղաւսի» եղած
է ընտանեցւոր (Յիշատ., Թ. 2-.)։

1602ին՝ Խոխաթի պաշարման ժամանակ
հոն կը գտնուէր Ստեփանոս եւ կրած է Սե-
նադրճիներու անագորունութիւնն սեպհական
կաշառն վրայ։ Իւր գլխէն անցածներու մանրա-
մասն նկարագրութիւնն առած է այն Ըարու-
կնոցին վերջը, զոր իւր եղբայրն՝ Տէր Յակոբ
սկսած էր գրել եւ վաղահաս մահուամբն ընդ-
հատելով՝ շարունակած էր Ստեփանոս եւ աւար-
տած։ Այն աղետաբշտ ուղերէն յառաջ կը բե-
րեմ՝ հոս միայն հետեւեալ պարբերութիւնը

¹ Իսայի կ'ամուսնանայ Խոսովիքի հետ եւ կը հե-
տեւի Էկեղեցական կոչման. 1623ին կ'ամուսնանի առ «մղաւսի»
սէր իսայի (Յիշատ., Թ. 2-.)։

*... Եւ զիս զանարժան զՍտեփանոս Լրէցս
բռնեցին Է Տոգի եւ շոքեցուցին եւ հանեալ
զչալախ թուրն կամին քիշտել զշինյս. եւ մի
ոմն ի նոցանէ ասէ. Եկայր թուֆանքով նշան
ղնենյ. եւ այլքն սկսան չալախ թրի յեաւեով
ծեծել թէ մեզ մանչ եւ բռնակ ջըցուր. եւ
յեառ տարեալ ի դաւոն մի եւ կապեցին զձեան
ի յեաւես եւ կախեցին արսպէս որ թեւերս
չիտկեցաւ եւ ասեալ Բ Տոգի հասա բուր այն-
չափ հարին որ ձայնս հատաւ եւ շուտն կտրե-
ցաւ. եւ անկայ ի բարձրութենէն ի վայր եւ
իւրեքս անցեր էր. եւ նոյա թողեսլ քնացեր
են թէ քաշիչն մեղաւ. եւ կատարեցաւ բանն
դաւթի մարգարէին թէ քահանայր նոցա ան-
կան ի սուր. Եւ այլ զինչ ասացից զի ոչ թփին
չարչարանք եւ ամենայն ժամանակիս¹ :

Այսպիսի սրհասական արհաւիրքէն ազա-
տելով փախած է Ստեփանոս (հաւանօրէն ըն-
տանեայր) սորոսափի քաղաքէն իւր ապաստանա-
րանն փնտռելով Կ. Պոլիս 1603 (1678) թուին
կը գտնուէր նա Կ Պոլիս "ի դաւոն Ս. Նիկո-
ղոսի", ուր անդորրութեան մէջ կը շարու-
նակէ եւ կ'աւարտէ իւր երգեր՝ Տէր Բակորի
կիսաա ձգած Շարահնոցը (Եիշատ., տես Ընդմ.,
անդ) :

Ի՞նչ տպաւորութիւն ձգած է իւր վրայ
(Սոյնմաներու քաղաքը իւր վայելչութեամբն
եւ հոգս լինամբը. վերոյիշեալ Եիշատակարտ-

նին մէջ դրաշմած է աղերս. «Եւ էր Ստամպուլ
 քաղաք իրրեւ զերկինս եւ կամ զժամանակս
 Կոստանդիանոսի եւ Թարգմանչացն, Բաղը
 կ'երեւայ թէ Կ Պոլիս իւր բալոր հրապոյրովն
 հանդերձ չէ կրցած երկար գոհացնել զինքը.
 1604/5ին կը գտնենք զինքը Ղրիմ (Կաֆա,
 Թէսզոսիա)։ Իսկաթի նոյնիւր Ողորն մէջ յի-
 շեղէն ետրք՝ (մէ շաաերն դիմեցին օտարութեան՝
 կ'աւելցնէ (Հայտարարում, էջ 315).

Որպէս եւ ես իսկ Սահփանոս
 սահալ անկայ ի մէջ Կաֆայի,
 Տրնանկ, պաշտօնաւոր, Երչգեհ զարիպ,
 կամ իրրեւ դնաւ ի մէջ ծովի.

Կաֆայի մէջ իւր բնակութիւնն գտած է
 Ս. Լուսաւորչի եկեղեցին. ուր եւ յտրինած է
 այլ եւ այլ ստանաւոր գրութիւններ. աեղ մը
 կը գրէ (Հայտարարում, էջ 316).

Չողոս առաջի Իսկաթի քաղաքի,
 Ի Կաֆայու եկեղեցի,
 Ըն սաւ սուրբ Լուսաւորչի.

Նոյնպէս կ'արտայայտուի «Գափասանու-
 թիւն Կաֆայու քահանայից վերայ, առշին մէջ
 (Եզդար, Հանդ, Խ. էջ 72)

Տէր Սահփանոսը Իսկաթի,
 Եկի հանդեպ ձեր քաղաքի,
 Ըն սաւ սուրբ Լուսաւորչի,
 Կոստանդնուք սուրբ տաճարի.

Եւսուր կ'անուանէ ինքզինքը «սպասաւոր
 սուրբ Լուսաւորչին եւ Ընտան սուրբ Ճգնաւոր»

րին, և Հոս կը պատահինք իրեն արդէն 1606ին.
երբ կ'ընդօրինակէ Տաղարան մը (այժմ վե-
նետիկ, Միխիմարեանց քով. հմմա. ԲԶՄ.
1907. էջ 401):

Բացի այս Տաղարանէն, որ "իրբ 600 էջ.
է՛ հաւաքածոյ այլ եւ այլ տաղերու, և Պո-
տուրեանի ծանօթ է Ստեփանոսի գրչէն ուրիշ
տաղերու "Ճոխ հաւաքածոյ, մ'ալ (ԲԶՄ. անդ),
անյայտ թուականէ. ասոնք բլլալու են վենե-
տիկի Միխիմ. Մատենադարանի թ. 1330 Տա-
ղարանն, որուն 484—675 էջերը գրուած են
"1604ին ի կաթայ (Պոտուրեան՝ Լոտայել
Սիւնեցի, էջ ԺԸ եւ թ. 1683, գրուած
նոյնպէս ի կաթայ, թաւականը անյայտ (անդ,
էջ ԻԵ):

1608ին (ՍԻՆԷ) սրինակած է հոս նաեւ
Սեբաստիոյ Ս. Դնանի վանաց թ. ՏԶ ձեռա-
գրին մէկ մասը (Գուշակեան՝ անդ):

1614ին կր հանդիպինք իրեն Ղլիմի
Ս. Խաչի վանքը, ուր յօրինած է իւր "Գան-
դաան ի ձեռաց լուոց,.

Թոռին հազար եւ վաթսուներ

եւ երեք թիւ այլ աւելի.

Եկի սուրբ Խաչն ի Ղլիմի

եւ գոռառակայ բաներս տաի:

Կ'երեւայ թէ հոս ԲԱՍՏՈՂԸՈՒԹԵԱՄԻ կը
պարապէր Ստեփանոս. վասն զի նոյն տաղի մէջ
կ'ըլլայ ակնարկութիւն "աշակերտներու, վրայ,
որոնք իր խնամոց տակն են

Ճանճեր բազու մ է յայս անդիս,
 աւ կու կենան ի յայս պատահրոս,
 Կ'անհանգրսանն զաշակերաներս
 եւ կու նեղեն զգրադիրներս:

Իւր աշակերաններէն կը յիշուի յանուանէ
 մին միայն՝ Յովսէփ սարկաւազ (Աիշաա, Թ. 2 Է.):

Քացի ու սուցչական գործունէութենէ՝ Սահ-
 փանոս պարապած է նաեւ գրչութեան ա-
 րուեստի: Տեսանլ՝ վերը իւր գրչէն Շարակնոց
 մը, երկու ճաշարան. «Գովասանութիւն Կա-
 ֆայի քահանայից վրայ, առդին մէջ կ'անարկէ
 թէ սրինակած է նաեւ: Յայսմաւորը մը, խաղն
 ուղղելով Պարխուար Սերասաացւոյ՝ կ'ըսէ
 (Եզգագր. Հանդ. Թ. Էջ 72).

Զձեր Այսմաւորըն եապլ բնձի,
 որ գորինակըն գրեցի:

1608—1621 շրջանին աւ կ'որինակէ
 Պատարագի Մեկնութիւն մը: Անշուշտ ունեցած
 է ուրիշ ընդորինակութիւններ ալ, որոնք չեն
 հասած իմ ծանօթութեանս:

Թէ երբ եւ ո՞ր վախճանած է, չենք գի-
 տեր: Այսչափ ծանօթ է միայն, որ նա 1621
 (Ռ. Հ) թուին, Յունիս 25ին կը գանուէր Խո-
 խաթ, ուր կը շարունակէր Պատարագի Մեկնու-
 թեան ընդորինակութիւնը (Աիշաա, Թ. 2 Է.),
 Այս պարագայէն կրնանք թերեւս հետեւցնել,
 թէ նա 63ամեայ հասակին պանդխաութեան
 2(1)րդ տարին թաթափեց զարիպութեան ցուպն
 եւ վերադարձաւ Խոխաթ, հոն հայրենեաց

Թարմ օդով եւ զով ջրով կազդուրելու իր ծերոյ թեան սրերը, եւ այլ եւս չհեռացաւ անկէ։ Բախաւոր պիտի համարուի ինքը այս անսակէտով, որ այս ցանկալի օրուան հասաւ, որուն այնչափ կարօտաւից կը փափարէին համիլ իւր միւս հայրենակիցներն՝ Խինաս, Ղազար եւ Յակոբ Խոխամեղիներն եւ շատան եւ կնքեցին իրենց մահկանացուն ստարութեան մէջ։ Սաեփանոս այնուհետեւ հաւանօրէն երկար չապրեցաւ եւ հապիւ թէ շօշափեց 30ական իմուականը։

Նկարագիր։ Նրջանիկ շրջանի մը մէջ ծնած՝ անսաւ գառնութեան օրեր. բախալ իւր դժպէտի խաղերն հենգնօրէն խաղաց անոր հետ։ Բայց նա աէր լայն սրտի՝ ծիծաղեցաւ բախալն փոփոխականութեան վրայ։ Կենաց մէկ երրորդը ապրեցաւ ստարութեան մէջ, անձնատուր իւր կողման գործերուն հովուեց ժողովուրդը, վարդապետեց, պարապեցաւ գրչութեան արուեստի. ունեցաւ աշակերտութիւն։ Զուարթ, կրակոտ բնութեամբ՝ օժտուած՝ սիրեց ազգային երգերն (ինչպէս բնդսրինական աաղարաններէն յայանի է) եւ ինքնին երգեց։ Խէպէտ իւր սեպհական արատդրութեանց ամբողջականութիւնն կ'անպիտանամ, բայց մտաշելի հատուածներն բաւական են համոզելու համար, թէ Սաեփանոսի շէր պակսեր բանաստեղծելու աւիւն։ Ինչի ծանօթ բոլոր աաղերր գրուած են ստարութեան մէջ 1603էն վերջը. ասոնց մէջ անշուշտ ամենէն քնքուշն էր իւր վաղամեօրիկ "քաղցրիկ եւ

անշլ. և զորս վրայ գրած ողբն, որ ինչի անմաս-
 չելի է: Ասոր համանման ըլլալու են այն Մխի-
 թարական խօսքերն, զոր գրած է «ի տէր պա-
 պան վասն տարածամ գասերն իւրոյ մահուան»,
 իր ամենէն ընդարձակ գրութիւնն է՝ Ողբն ի
 վերայ Աւդոկիա մեծ քաղաքին, որ պատմական
 գիպաց զգայան նկարագրութիւն մը կը պար-
 զուի մեր առջեւ, կապուած գասն յիշատակնե-
 րու հետ, որոնք անբաժին ընկերն եղած են իր
 կենաց: Իրրեւ ականաւան և ականջայուր
 կ'ողբայ հոռ Սահփանու 1600—1603 շրջանի
 Սեւ Կաղըճիներու աւերածութիւնները եւ ան-
 գթութիւնները, որոնց նշաւակ եղան Աւդոկիայի
 եւ առ հոռարակ փոքր Աւիոյ քրիստոնեայ բնակ-
 չութիւնք: Բոլորովին ուրիշ խառնուածքի արատ-
 դրութիւններ են իւր միւս գրուածքները, որոնք
 աւելի զաւելջախ նկարագրի ունին եւ ծնունդ են
 իւր զուարթ ժամերուն. Գանդաւուն ի ճնոսաց
 լուսոց կը ցոլացնէ անոր զուարճախոս ընտրու-
 թիւնն. այս ախէն է նաեւ Գովասանու-
 թիւնն Կաֆայի քանոնայից վերայ, որ
 Սահփանու ի վեր կը հանէ եւ կը հենգնէ ժա-
 մանակակից եկեղեցականաց ինքնատիպ բար-
 քերը՝ զաւելջաւորան լեզուով. ծիծաղիլ եւ ծի-
 ծաղցնել է միշտ իւր նպատակը, ոչ երբեք
 վիրաւորել: Խէ այս գրուածքն եւ թէ Ողբն
 կարեւոր վաւերագիրներ են Աւֆա քաղաքի եւ
 ժամանակակից պատմութեան համար: Ահա
 շատ անգամ է, որ ամբողջն ի նկարագրով. բայց
 հաճելի:

Յիշատակարաններ Ստեփանոս Թոխաթեցոյ կենսագրութեան վերաբերեալ:

1. "Կրեցաւ աղնիւ եւ պատուական եւ ընտիր աաղերս ի յասուածաշէն յաղայն ի պափա, ի դառն ժամանակիս որ զովմանախան ճայալիքն երեցին եւ աւերեցին, եւ Ղզըրաշէն Սափարն ի դիհաց մի. անտի եկայք փախըստական. միթէ ի հոս հանգչինք. նա վասն մեր բազում մեղացն ի հոս մեծ սով եղեւ որ ընտմարդ աեսեալ չէր. դի մէկ կապիճ ցորեանն Դկարմիր ելաւ. եւ Բ. կարմիրն ԴՃ եւ Շր բստակ զոր ճէր Բ.ստուած գրարին եւ զողորմութիւնն տայ ամենայն աշխարհի, մանաւանդ պափա յաղային, բարեխօսութեամբ սրբոց երկնաւորաց եւ երկրաւորաց ամեն:

Բարաեցաւ սա թվին ՌԵՆԷ (1606) յունվարի Բ ձեռամբ անարժան եւ անպիտան Սահեփանոս Խոխաթցի իրիցուն ի դրունս սուրբ Լուսաորէին: Ուր բան ինչ օգտիք՝ յիշեցէր եւ ասէր "Հայր մեր որ յերկինս" (Յիշատակարան վեհեա Խ 133) ճապարանին. հրա ԲՅԽ. 1907, էջ 401):

2. — ճէր Ստեփանոսն ծնս թվին ՌԷ. Օգոստոսի ԺԷ. թվին ՌԷԶ. կարդեցին. թվին ՌԷԻ երէց եղօ. ՌԷԶ. յերոսաղէմ գնաց:

Ք. Կրեցաւ պատճէն տումարացս Հայոց եւ Հոգմալիցոց եւ այլ իրաաներս եւ միաբանութիւնս ի լաւ եւ յընտել աւրինակէ որ ի յԱ. միթ ի վարդապետաց եւ վարպետաց ընտրեալ. զոր ես Խոխաթցի Ստեփանոս Էրէցս սրինակեցի

ի կափան, թժվին Ռ՛ՆԻԷ. ողբ բան ինչ օկախք ի սմանէ յիշեցէք զնօսորոշ սորայ եւ ասասջիք Հայր մեր... (էջ 486):

Է Գրեցաւ թժվին ՌԿԷ. Սեպա Ի. (էջ 530):

Դ. Ով Հանդիպողքս զհոգս եւ զփռչիս ուրիշ ձերոց զԱսեփանոս էրէցս Թոխաթցի յիշեցէք... (էջ 555):

Ե Ողորմի Գրիստոս Աստուած սաացօղի եւ գրօղի Ս. Զառիս Եսափի միղսաներկ սարկաւագի... մանասանդ վարպետին իմոյ Ստեփաննոս իրիցուն եւ ի րայնոցն. ամեն (էջ 587):

Զ. Գրեցաւ Մեկնիչս Ս. Պատարագին թժականին Հայոց Ռ. Հ. Եսնիս ամնոյ Ի. Է ձեռամբ ու մեմն անարժան եւ անյիշելի լոկ եւ սոսկ Սահփանոս շերիցու. ի քաղաքս Թոխաթ, որ է միջոց Սերասախոյ, ուր Ս. Քառասուներկ Կաթարեցան, եւ Կոմանոյ, ուր Սկիւրերան ապաշխարութեան վարդապետն Եովհաննէս յետ աշտորանայն ասա եկեալ վախճանեցաւ. եւ այլ րազմահաւայս սրբոցն, ի թաղս Ս. Քառասուներկ, ոյցս կարդայցս կամ որինակէր, կամ ի վեր անդ ասէր, յիշեցէք զհոգս եւ զփռչիս եւ զբարի ծնողս իմ զմղանսի Սարգիսն եւ զմղանսի Ճանփաշան եւ զակր Եակոբ վաղամեռիկ սիրեցեալ եղբայրս եւ զբուրջս Պատարանէն եւ զԷմինն եւ զկենակիցն իմ զմղանսի Աստուանէն եւ զորդեակն իմ զտէր մղանսի Նսային եւ զիւր ցաւակիցն զԿասմիլիւն եւ զդուսար իմ զՀոսիփիմն եւ զայնոսիկ ողբ աշխատանքս եւ զհրախախչ ունին ի վերայ մեր. Աստուած ողորմի եւ Հայր մեր որ յերկինս ասէր

և ձեզ եւ մեզ եղիցի (էջ 154)։ Հմմտ. Թոր-
դոմ՝ եպիսկոպոս Գուշակեան՝ Եռցակ նայե-
րէն Զեաւարաց Ս. Նշանի փանոց ի Սե-
բաստիա, Թ. 82 (անտիպ)։

ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Ողբ եւ ոտանաւոր տաղ ի վերայ
Եւդակիա մեծ քաղաքին որ այժմ Թախաթ
տաի, զոր անօրէն եւ անհաւատ Տէլու Հա-
սան Ղարայ Եազրեին զալի եւ ճէլալի
յայանեցաւ, եւ զերկիրս Հայոց եւ Հոռոմոց
յնորնայոց մինչ ի յմահուստսն՝ ծովեզե-
րօր եւ քոյրօրն նանդերձ Լրեց եւ տերեց,
Թարանեց եւ զերեց, զքաղաքս տարանեց եւ
զշատս փախաց. զոր եւ Ստեփանոս Թո-
խաթցի երէցս՝ զորն սչօր տեսի եւ զորն
սկրնջօր լուայ, եւ զտակս բանս տաացի
սնյարմար գորմ։

Վեց հազար է ու թմ հարիւր թրոն

եւ երկու թիւ աւելորդին

Յեռ ելանելոյ հար մեր նախնին

ի գրբախաւն մինչ յայտ վայրին։

Ի ծերնդ ենէն Տեառն Յիսուսի

հազար եւ վեց հարիւր ամի։

Չորս թիւ ալլ հեան յարարարդի

մինչեւ յայտ սրբս համարի։

12. Մեր թրոն Հայոց ազգի

հազար է յիսուս մէկ աւելի (= 1612 Մայիս 2⁹)

Սայիտ ամսոյ յարսան է իննի

օրն շարաթ շորբորդ մամի

1240։ Նաղի եւ Ճէլալի։

Տէլու Հասան Կեւ Եազրեի . . .

Վերջ՝

Տաղիս երդող Սանփանոսի,
 եղբարն իմոյ Տէր Յակոբի
 Հորս Սարգսի, մորս Ճանփաշի,
 Հայր մեր յերկինս սուրբ եղիցի:

2-եռ. Ս եր. Կաթնադարանի 797. թղ
 183 ա (2. Կ. 268 ա):

Հրա. Հայաստանում՝ Կ. § 393, էջ
 307—316 եւ § 381, էջ 252—253 (ապ. ի
 Կափաշ, որ այս առաջին վերջին մասն է. հմմտ.
 անդ. էջ 315—316):

Հ. Երեւան՝ ԲԶԽ. 1865, էջ 187 ձև.
 (— Թաւրիկ Բ. 341) ապիս գրութեան մա-
 մանակն կը նշանակէ 1596. որ բնականաբար
 անճիշդ է. Հեղինակն որոշ թուական չէ նշա-
 նակած. բայց ժամանակակից սուլթան Տաճկաց
 զԱՀՄԵ Կոչոյ աթէն (1603—1617) կրնայ
 հետեւյալի թէ գրած ըլլայ այս բնդ մէջ
 1604—1617 տարիներու:

1-ր. Տաղ ի Կափաշ: Այս խորագրով
 առանձին հրատարակուած է Հայաստանում,
 Կ. էջ 252—253, վերջիչեալ Ողբին (§ 1)
 վերջին մասը, այսպիսի սկզբնաւորութեամբ:

Կափաշ յաղալոյ նրման գրտաւի.
 'Ա Երեսնադէմ՝ սուրբ յաղաբի:

2. Ողբ ի վերայ վաղամուսիկ կորստի
 իւրոյ Յակոբ քունմուսի Լուսինացոյ
 գրեւէ յամին 1604:

Ի թվականին հազար ' յիսնի:

Դանօթ է ինչի միայն Նորայրի ցուցակէն, իւր Յակօր եղբօր վրայ ընդարձակ գրած է Ստեփանոս վերոյիշեալ Շարակնոցի Յիշատակարանին մէջ զնելով նաեւ անոր բերանն Յիշատակարանին սկիզբը՝ այսպէս.

«Գրեցաւ եղանակաւոր ասոս որ կոչի Շարակունք ձեռամբ Յակօր երիցու ի քաղաքն Խոխաթ ի թաղն Պազարճուխ... ապա կը յաւելու՝ Եւ այս Յակօր երէցս յայսմ ամի վախճանեցաւ որ էր թրվին Հայոց Ռէտ եւ Շարակնոցս գրեալ էր մինչեւ ի Հոփսիմեանց հարցն։ Վայ ինչ հազար բերան Ստեփանոս եղբորդ քո՝ քաղցրիկ եւ անուշ եղբայր եւ աշակերտ իմ եւ ամենայն շնորհիւ ի լի եւ անթերի տէր Յակօր քաջ եւ իմաստուն քահանայ։ Եւ ես Ստեփանոս երէցս Խոխաթցի, եղբայր Յակօր սուրբ եւ ընտրեալ քահանայի, առեալ զմնացեալ պակասն գրեցի եւ թմնեցի... յիշեալիք... եւ մանաւանդ զվազամեոյիկ եղբայրն իմ զաւեր Յակօր շնորհաց քահանայն... (Յոյս. 1870, էջ 126—127)։ Յիշատակարանս գրած է Ստեփանոս Կ.Պոլիս Ռէտ (1603) թուին. ուստի առդս ալ նոյն ապաստութեան առկ երգած ըլլալու է նոյնպէս Կ.Պոլիս՝ յաջորդ տարին։

3. Գովաստանք Կաթայու Քահանայից վերայ։

Տէր Խաչատուր եպիսկոպոսն

որպէս Ընտոն Խեբայիկի։

Պահող հրեկոց ճրգնաւորի,

սուրբ ձերունի մաքուր հագի...։

Վերջ՝

Եւ մեղաւորս եւ եղկելի,
յոկ Սահփանոս Թոխաթեցի,
Հպարտ եւ լիբր եւ փառասէր,
այլ ամենայն ալպով ի ի:

Հրա. Եւ Շահադէղեան՝ Ըզրագր. Հան-
դես. Թ. (1902), էջ 71—72:

Վ Դամուստ ի ճեռաց լուոց եւ հան-
ճից սասցեսալ ի Ստեփանոս Թոխաթեցու
(1614):

Երբ որ ամառն մահեցաւ,
յու երն ամեն նոր ջրկնեցաւ.
Խրցերն ամեն յուով լեցաւ աւ,
Եւ եկեղեցիներն ճապրեցաւ . . .

Վերջ՝

Խուին հազար եւ վաթսուի
եւ երեք թիւ այլ աւելի (— 1614,
Եկի սուրբ Խաչն ի Ղարթմի
եւ դառաւպել բաներս առի,
Դուք կարդացողք լռողք բանի,
սրախ կենայք ի սեզանի,
Տէր Սահփանոս ձեր ծառայի
Հայր մեր երկինք սուրբ եղիցի:

Զեռ. Սեր Մաանադարանի Թ. 160,
թղ. 206ր. Սրբիչ մը՝ անթիւ. — Տաղարան
1682 թուէ սեպհականութիւն և, Կոստանեան-
ցի, վերնագիրն հա՛ Տաղ ի վերայ լվերուն եւ
Ճանճերուն ի Թոխաթցի Տէր Սահփանոսի ասա-
ցեսալ (նոր ժող. Գ. էջ 2):

Այս առղը կ'երեւայ թէ այլ եւ այլ խմբագրութեամբ լոյս ահսած է. կոստանեանց՝ Դոր Ժող. Գ. զ. արդէն միա դրած է որ այս առղին եւ իւր հրատարակած "ի վերայ Ճանճի-տաղին մէջ" աներ եւ առղեր կան, որ նման են մեր հրատարակութեանը, թէ եւ ամբողջութեան մէջ բաւական տարբերութիւն կայ, ինչի ծանօթ է երրորդ խմբագրութիւն մ'ալ մեր Ի. 343 էն, թէ եւ Բ. եւ Գ. խմբագրութիւնյւ անանուն են, բայց շեմ տարակուսիք թէ անոնք ալ Թոխաթեցւոյ ձեռքէն ելած են, եւ կը թուեմ հոս.

4ա. Տալ ի վերայ Ըսննի:

Արժամ մրտանք Թաւմազ ամիս
Ճանճին չապցաւ ի գրչութիւն.
Երբ զհոան առին գիւննէլիս՝
Նա թափեցան վերանիս . . .

2եռ. 8ադարան 1695 թուէն՝ կոստանեանցի:

Հրա. կոսա.՝ Դոր Ժողովածո. Ը. էջ 62—64:

4բ. Դանգաւո լուոց եւ Ըսննից.

Երբ ոգոտաոտ ամիս մրտալ,
Ի լուանուն խիսա նեղացալ

2եռ. մեր Սաաենադարանի Ի. 343. թղ. 95 ա. եւ 248 բ:

5. Թաղթ զովաւանութեան ի Ստեփանոս Թախաթեցի երկցուէ առ տառգիւն

խոր Պետրոս սարեպիսկոպոս: Խորագիրն բառական յառաջ չէ բերում ցացակարգէն. սկզբնաւորութիւնն է. «Ի շնչին եւ ի նուասակ, ի մեղսամած եւ ի յեղեոնագործէ...»¹ Կեց ունի առաջ մը որ կը սկսի՝

Տեսան քրկին մերոյ Յիսուսի
միշտ արշնու թիւն անբռնիկ...

առնեալ սկզբնագիր առաւել կը կապեն՝ Տէր Սահաւանոս, եւ գրում է 1590 թուին:

244. Finck, Verzeichnis der armenischen Handschriften der königlichen Universitätsbibliothek zu Tübingen (Tübingen 1907), Ma XIII. 102, թշ 90 — 92 = (42 165):

6. Բանք եւ մխիթարանք Ստեփանոս Թոխաթեցի երիցունս ի տէր սրապան փանն տարածամ՝ դատերն իւրոյ մանուսին. «Ի նուասս եւ անարժան ծասայէս Ըստածոյ եւ սպասաւորէ սուրբ Լուսաւորչին եւ Ընառնի սուրբ Տգնաւորին... (ի կափա) Լսեցէք թէ զինչ ասէ գիրն...»:

245. «Խորգում եպ Գուշակեան՝ Յուլ. հայ 22. Ս. Նշանու վանուց Սերասախոյ [ան-

¹ Նշեն սկզբնաւորութեամբ գրումն ուրիշ թաղթ մ'ալ կը յիշուի նշեն 22-ագրին մէջ. քերթաւորութիւնն առգաղտփեալ իմջ. Կէր-ԿՅԲԻ. որուն խորագիրն բացասա-նափագրին է՝ Թուշի Սուրբ-Սուրբի սուրբ-Սուրբ Լուսաւոր իւր յաւաւանին. սկիզբն է՝ «Ի շնչին եւ ի նուաս-ակն ի մեղսամած եւ յեղեոնագործէ ի չորոյ չաւասարոյ եւ ի կրկնամս անձէ...»:

տիւյ]. Խ. 82 (Մեկն. Պատարագի եւն, 1621էն), էջ 489—511 (հեղ. գրչէն)։

7. Պատմական Յիշատակարան Շաբանոցին գրելոյ յամի 1603, ուր կը պատմէ Գարա Կաղծիներու ասպառակութիւնք ի Փոքր Ըսիա եւ առումն խոխաթի (1602, Մայ. 29)։

Հրա. "Յոյս" ամսագիր (Արմաշ), Դ (1870), էջ 126—127։

Չեմ կրնար ստուգութեամբ ըսել. թէ այս Սահփանոսի գրչէն է նաեւ հաւեւեւը։

8. Բարոզ յատուր տօնի Ս. Ստեփանոսի նախավկային շաւարեալ ի մի ի Ստեփանոս լիաշնորհ վարդապետէ Եւդո. կեացոյ. "Ձի համանուամբ ճոխացաւ Ս. Սահփանոս . . . ։

Չեմ. Finck, անդ. Ma. XIII, 103, 18p—23p (էջ 177)։

ገ.

ፆኒካበቶ ቴሶኒያ ጦበኦኒጦኔያኮ

1573—1680

Գ.

ՕՇԿՈՐ ԵՐԷՑ ԹՈՒՆԹԵՍԻ

1573—1680

Հայ մատենագրութեան լաւ ծանօթներէն
 Ժն՝ Հ. Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Գ.
 էջ 317, հրատարակելով Յակոբ Թովմաթեցոյ
 Ողբն, կը գրէր ծանօթութեան մէջ. Պարիշ
 գրուածի մէջ չեմ գտած այս ողբացոյցիս յի-
 շառակը, նաեւ ուրիշ հեղինակներու ան-
 ծանօթ մնացած է երգչիս անունը, Բայց անիկա
 մեր գրականութեան նոր շրջանի ամենէն ար-
 դիւնաւոր ղէմներէն Ժն եղած է, թէ իբրեւ
 երգիչ եւ թէ իբրեւ թարգմանիչ, Վամենիցի,
 հմուտ հրատարակին խոստովանութիւնն որչափ
 ալ անկեղծ է, բայց կը մնայ անարդարանալի,
 վասն զի Յակոբ չի կրնար նկատուիլ այն մատե-
 նագիրներու թուին մէջ, որոնք իբրեւ գիտաւոր
 աստղներ երեւցան հայ մատենագրութեան հա-
 մատեցալ թեան վրայ եւ անհնադան, այլ
 թողոյց անիկա իւր յիշատակն բազմութիւն յի-
 շառակարաններու մէջ, որոնք քաջ ծանօթ էին
 Հ. Ղ. Ալիշանի, հրատարակուած մեծաւ մա-
 սամբ, Վամենիցի էջերու մէջ, եւ որոնց վրայ

յեցած հետաւոր էր նոյն իսկ երեւոյն բերել անոր կենսագրութիւնն կարեւոր գծերով։

Հետագայ տողերուս նպատակն է ծանօթացնել այս անծանօթ երգիչն հայ բանասիրութեան եւ յատկացնել անոր ուրոյն տեղ մը հայ մատենագրութեան պատմութեան մէջ։

Յակոբ ծնած է Խոխաթ 1573ին (տեւ վարը) կը սերէր «ի Բաթուկենց թոռանց» (II դր)։ «Մեծ պապին» անունն էր Աստուածատուր։ հայրը կը կոչուէր Ալթուն եւ մայրը՝ Աննա, որոնք «ի միջակ տիս հասակի» վախճանած են (Յիշատակարան, Խ. 2 եւ II տղմոսարան)։

Ամուսնացած երէց էր Յակոբ։ Իրիցկնոջ անունն է Նադուդ, ուսկից ունեցած է չորս տղու եւ երեք աղջիկ զաւակ, զորոնք կը յիշէ 1617ին գրած Առյաժառուրթի յիշատակարանին մէջ այսպէս։ «II դորմի Քրիստոս Աստուած (ստացողի) գրոցս Յակոբ քահանային եւ հօրն Ալթունին եւ մօրն Աննային, եւ Նադուդ իրիցկնոջն եւ զաւակացն Գրիգորին եւ Ատեփանոսին, Յովհաննէսին եւ Աստուածատուրին, Աննային եւ II տրիտմին եւ Շուշանին» (Յիշատ., Խ. 4)։

Նախնեաց անունէն առեալ կը յորջորջուի Յակոբ «Խոխաթի Բաթուկի տէր Յակոբ, կամ պարգապէս «Բադուկ Յակոբ երէց» (Խ. 797, թղ. 228ր, 230տ) այսպէս կ'անուանէ ինք զինքը նաեւ իւր Խոխաթի II դրին մէջ (Հայագ., Գ. էջ 322)։

“Չիտ որ արքայ եմ ամենի,
 ՉՅակոր երկցրն Թոխաթցի
 Ի Բաթուկենց Թուանցն էի:”

Թոխաթի մէջ աշակերտած է Յակոր հա-
 մանուն ԼՆՎաթենց աէր Յակոր վարժապետն,
 որուն հանդէպ մեծ սէր տածած է նաեւ ապա-
 ստարութեան մէջ. երբ Լեհաստան պանդուխտ
 եւ նժդեհ կը դեղերէր Յակոր՝ իւր վարժա-
 պետն կ'ուղղէր հեռեւեալ աղերք, որուն
 խորագրին մէջ կ'ըսուի. “Սանաւորս ի դէմս՝
 վարժապետն իւրոյ Յակոր քահանային որ ասի
 ԼՆՎաթենց, (Խ. 797, ԹՂ. 229բ).

“Սիրով քո կարօտուդ սիրտս կու վառի
 Որ եմ նրդեհ եղեալ ի տար աշխարհի.
 Չունիմ հրնար տեսնույ զգէկրդ բաղձ-
 ցի ծովն Ովկիանոս ի մէջ մեր ծրփի:”

Թէպէտ անկէ հեռու ապրած, բաւց ան-
 դադար յարարերութեան մէջ եղած է անոր
 հեա թղթակցութեամբ. նոյն առիթն մէջ կ'ըսէ

“Սիրա իմ քո նամակուդ յոյժ մխիթարի:”

Յակոր ԼՆՎաթենց սովորաբար “վարժա-
 պետ” եւ “քահանայ” կը յորջորջուի Թոխա-
 թեցիէն՝, իսկ ԼՆՎաթենց աէր Յակոր ալ սա-
 ի-

1. Պէտք չէ շփոթել զմէք Յակոր վարժապետ Չէն
 Թուանցոյ հետ. որ փնչի. զի չառաջնորդ եղած էր Թո-
 խաթի. Ինչպէս կը գրէր Ստեփանոս Թոխաթեցի (Հոյսոյ .
 Գ. էջ 111.)

Ի մտածանկո էր իմաստասէր
 Յակոր անուն վարժապետ

պատճ էր թողուլ թոխաթն եւ փախչիլ, այս մասին յայանի կը վկայէ իւր աշակերան, որ մինչեւ անգամ կը գրէ թէ

Եւ սա ի յայն գառն աաննի
Պանդրխանցաւ այս նահանգի

այս ինքն լեհասաան: Բայց կ'երեւալ թէ այս պանդրխաութիւնն կամ յեա ժամանակաց անդի ունեցաւ եւ կամ անիկա կրկին վերադարձաւ թոխաթ, վասն զի Բակուր թոխաթեցի կը թղթակցի իրեն հեա եւ յայանի կ'ըսէ թէ

Նահաւալ ես գաւ ի մէջ թոխաթ յազարի
Ընդ հովանեաւ որդւոյն Ստեփաննոսի:

Բամենաւն դէպս 1614ին անիկա լեհասաան կը գտնուէր, ուր յորդոր կը կարգար իւր աշակերտին թարգմանել Եւթն իմաստասիրաց պատմութիւնն եւ յօրինել թոխաթի Ողբը:

Ըսվածեցի Եւրոպա անցնելէն յառաջ հոն ապաստան փնտռած էր ընտանիքով Բակուր թոխաթեցի: Թոխաթի 1602ի սարսափելի դէպքերը, որոնց տկանաաեա եղած էր Բակուր, ստիպեցին զինքն ալ յարիլ ան գաղթականաց թաւին, որոնք բնականաբ թողոցին հայրենիքն

Ար յազարաւ էր Զէյթունցի
Եւ առաջնորդ թոխաթ յազարի

Եւ 1602ին թոխաթի կործանումէն ետքը փախած եկած էր Վ. Պոլսո աւր ժամանակ ժր Քալէ ետքը յառուած էր Ուստաթ ոյ Եւ հոն վախճանած 1604 թուին Պրիզոր դարաւ Նազդի: Ամանակագրութիւն Եւրոպական 1700 թ. 1701 թ.

եւ պանդխտեցան իւրոպա: Բակուր իւր ընտանիքով հասատուեցաւ ի հաստանի Զամոսցա քաղաքի, ի դուռն Ս. Եստուածածնի, իրեն տեղւոյն հայ գաղութին յահանայ:

Հոս կը գտնենք զինքը արդէն 1603 թուին սկիզբը, ուր արկածիւ մը եկեղեցւոյն ճաշոցն եւ Եայսմաւ ուրքն այրելով՝ կը ձեռնարկէ այս թուին սրինակել նոր ճաշոց մը, որ աստը տարի կը զբաղընէ զինքը եւ «պէսպէս վշապ եւ շարշարանք» կ'աւարտէ 1613 ին (Յիշատ., թ. 1, նպաստիք «Եւովթի պարուն Պետնարդին, † 1613»):

Եյս թուականէն (1603) ի վեր միշտ Զամոսցա մնացած է Բակուր:

1608 ի մտերն կ'ստանշականէ Սեւովթի Արա-համ կրօնաւորն, որ կը ծախէ իրեն Եստուածաշունչ գիրք մը գոհացում տալու համար անոր փափարին՝ փոխարէն «սակաւ ինչ ընկալեալ» (Յիշատ., թ. 2):

1613 ին վերջացնելով «ճաշոցի» ընդ-սրինակութիւնը կը ձեռնարկէ սրինակել «Եայսմաւ ուրք» մ'ալ, զոր համեմատութեամբ աւելի կարճ ժամանակի մէջ կ'աւարտէ (1617). նիւթականով նպաստամատուց կ'ըլլայ իրեն այս մեծ գործին իւր «Կրիգոր որդեակն» «որ եւ յագնու թիւն գրոյս ու թ գահեկան կարմիր» (Յիշատ., թ. 4):

Եյս միջոցին կ'երեւայ թէ եկած է իրեն այցելու թեան իւր վարժապետն տէր Բակուր Այվաթեանց, որուն «ի խնդրոյ» կը թարգմանէ

1614 ին «ի լասին գրոց» Եւթմն իմաստասիրաց
պատմութիւնը (անս վարր)։ Այգաթենց աւեր
Յակոբի ինդրանսը երգած է Թոթութի առման
վրայ իւր գեղեցիկ սղոն ալ, որուն յօրինման
ժամանակը հաւանօրէն այս շրջանիս կ'իյնայ։
Ողբիս վերջաւորութեան մէջ նուիրած է Յակոբ
իւր վարժապետին թանկագին թուղբս (Հայասպ.,
Գ, էջ 321—322)։

Տէր Յակոբ յահանայն բարի,
ագնբո ահան եւ անուանի,
վարժապետն իմ հայր հոգ ելի,
որ Այգաթենց անուամբ կոչի.
Եւ սա ի յայն գասն առնի
պանդրխանդաւ այս նահանգի,
Եւ Զամոսցան լեհաց երկրի,
առ դուռի ստոր վառածածնի,
Զիս որ արբույզ եմ ամենի,
գնակոր երէցրս Խաթաթի,
Ի Բաթոն կենդ իմ սաննդն էի
նշգեհ հոգով ի տար երկրի.
Նայ Տէր Յակոբ սորբ յահանայն՝
բռնադատեալի գիս դանաթման,
Որ տղտան բաւա շարադրեցան՝
անգէտ մրապս ի կարգ անկան։

1626, Մայիս 19 ին կ'աւրցեյն Զամոսցա
եւ Տէր Յակոբի տունն կ'սլմեաւին Լիւթիածնի
նուիրակներն, որոնք վերոյիշեալ ճաշոցի յի-
շատակարանին մէջ կ'արձանագրեն. «Իվ. Ռէւ
մայիս Ժեւ սլմ շարաթ. եկար ի Զամոսցա Պարոն
աւեր Մարտիրոս Ա. Լիւթիածնացի եւ Պարոն աւեր
Լիդիա Լիւթեկացի եւ աւեր Խաչատուր արեղա

Լուվրի վան Նուիրակութեան եւ Հիմնարկութեան Ս. Եկեղեցւոյ եւ ի հայրապետութեան Տեառն աւեր Մեւլախեթ կաթուղիկոսին որ էր ինքն ի Լուվ եւ առաջեաց զմեզ ի Զամաքա յաղաք, եւ ի յաճանալութեան Տէր Ասկուր յաճանային եկաք հանգեալք ի առն Նորին. Ըստուած փառաւորէ զինքն ի հոգի եւ ի մարմին. ամէն» (Տաշեան՝ Յուցակ հայ. 22. Կայսերական Մատենադարանին ի Վիեննա, էջ 24):

Վերոյիշեալ խաչատուր արեղայ Լուվրի 1630 Սեպտ. 20ին միսանգամ կ'այցելէ Զամաքա՝ առաքուած խաչատուր վարդապետէն՝ որ Լուվ կը գտնուէր՝ «Նուիրակ սրբալոյս միտնաւ ի յայս աստուածապահ յաղաքն Զամաքա, եւ ի մամանակս յաճանայից Տէր Ասկուրին եւ Տէր Ընդրէասին» (անդ):

Ասկուր այժմ արդէն յառաջացեալ աւարիքի մէջ է, սակայն դարձեալ զրապած. 1638 Փետր. 27ին կ'աւարակ Մաշտոցի մը բնդօրինակութիւնը՝ ի վայելումն անյրանիկ որդւոյ իմոյ աւեր Պետրոս յաճանային» (Յիշատ. իւ. 5):

Ե Գոթաթմեզայ անգրանիկ որդւոյն անունն էր Գրէգոր. «Աւեր Պետրոս» կոչուած է հաւանորէն ձեռնադրութեան մամանակ. այսպիսի փոփոխութիւն բնդուեալած էր այս շրջանին. հմտ. մեր Մատենադարանի իւ. 31 որ Գլուղանի Ընտան Սեբեքալիեցի հպիսկոպոսն փառալիք յաճանալեալ ձեռնադրութեանց յունչը. 1611 Սեպտ. 28՝ «ձեռնադրեալի Ստամպուլի զատիթ կղերիկոս... էրեց ի Սկիւփ յաղաքն... եւ փոխեցի անուն Կարա Սեյ Սելեմ... Լուարի 16 ձեռնադրեալի ի Սեբաթ յաղաք Մարկոս յաճանայ եւ փոխեցի անուն Գրէգոր...» (Յուցակ. էջ 279):

Հոս կը զգայ ինք զինքը արդէն տկար՝
 «ծերացեալ եւ փառալ մարմնոյ. մէջ (անդ).
 արդեամբ ալ ունէր ետեւ 65 գործունեայ
 տարիներ: Բայց կեանքի պարգեւատուն Աս-
 աւած սահմանած էր իրեն դեռ երկար առ-
 րիներ: Նիկոլ երէց 1667 Նոյ. 9 ին ի Չամսոցա
 տեսած է զինքը դեռ կենդանի՝ թէեւ «ծերա-
 ցեալ ամօք 94-ամեայ»: Ասիկա օրինակած է
 այս թուին Ըսրականոց մը Չամսոցա, սրուն յի-
 շառակարանին մէջ կ'արձանագրէ միզի հա-
 մար շառ հեռաբոյրական աղերս. «Գրե-
 ցաւ ի գուռն Ս. Ննջման Ս. Ասասածածնի եւ
 այլ սրբոց եւ սպասաւոր սարր Նկեղեցւոյս ժա-
 մանակիս մեղսաքաւիչ քահանայից, աշխու-
 տաւոր եւ ծերացեալ ունեօր 94 ամեայ տէր
 Յակոբ քահանայի, եւ միւս այլ տէր Բովանէս
 պատասկան քահանայի, որ է օրդի Քրիստոսա-
 տուրի Կաթայի քաշաբի...» (Կամենից, էջ 192,
 շեռագիրն այժմ վենետիկի Միխիթ. Մատե-
 նագարանի մէջ: Բակուր կենդանի էր դեռ
 1678 ին: Այս թուին Բովանէս գրիչ ի
 Կ. Պոլիս օրինակած է «Բակսի Սաղմոսարանն»,
 աղագափեալ ձեռագիրը կը գտնուի մեր Մա-
 տենագարանին մէջ Խ. 304: Չայս ապա Բա-
 կուր աչքէ անցուցած սրբագրած է. եւ թղ. Տա-
 զսդդոջուն ձեռքով յիշառակագրած է. «երգեալ
 Խսիաթցի Բակուր իրիցէ յիշել աղաշեմ...»
 Ի մէջ ալոց թղ. 168բ աւելցուցած է Բակուր
 իւր զոդդոջուն գրչով առջ մը. զոր ընդօրինա-
 կողջ կիսառ թողուցած էր, հաւանօրէն առջեւի

օրինակին մէջ անընթացեալի տեսած բնաւով՝
Այս թուին Յակոբ կը գտնուէր իւր 10587
հասակին: Դարձեալ բարձր տարիք մը, բայց
ստիպուած եմք ընդունիլ խօսող վկաներու
առջեւ: Հաւանօրէն այս թուականէն ետքը շատ
չապրեցաւ՝ «աշխատաւոր», ալիւ որն աւր Յակոբ
եւ վախճանեցաւ 80 տկան թուականին սկիզբը:

Նկարագրիւր: — Այն խաղաղ ոգինե-
րէն կը ներկայանայ մեզի Յակոբ երէց Խոխա-
թեցի, որոնք լո՛րկ ապրիլ, լո՛րկ գործել եւ լո՛րկ
կրել կը սիրեն, հեռու բազմավոյով կեանքի
մխորէն՝ նուիրուած իրենց բնականաց. կոչման
եւ գրչի գործերուն: Այս անդորրութիւնն սի-
րելի էր իրեն անշուշտ Խոխաթ գտնուած մա-
մանակ, 1602էն յառաջ, եւ այս է թերեւս
պատճառն որ մեզի բոլորովին անձանթ է անոր
կեանքը այս շրջանէն: Երբ իւր անդորրութիւնն
խանգարուած տեսաւ, Խոխաթի այն սարսափի
օրերուն, ինչն ալ հեռացաւ այն աղմկալից շրջա-
պատէն անոնց թուին հեա, որոնք

Ընկեցի՛ս գինջսրն գամենայն

Հազիւ գմանկունս առեալ գերծան . . .

Յօտար երկիր պանդրխտեցան

Ի ի՞նչ անկատարան եւ Պարսկատարան:

Զամայցա նորակառոյց փոքրիկ քաղաքիկն եղաւ
իւր ապաստանարանն, որուն հայասեռ փոքրիկ
գաղթականութեան եղաւ հայր եւ հովիւ:
Այս խաղաղ բոյնին մէջ ապրեցաւ անդորր

երկար տարիներ՝ մինչև հալիւրամեայ խոր ծերութիւն:

Մի եւ նոյն ժամանակ հանդիսացաւ գործունեայ, «աշխատաւոր» եւ արդիւնաւոր անձնաւորութիւն մը նաեւ գրական տապարէզի վրայ, նախ իւրեւ քաջագիր գրիչ մը եւ ապա տաղասաց բանաստեղծ: Ճաշոցի եւ Յայտմաւորչի հսկայ հասարակութեւ ընդարինակութիւնները, որոնք 20) տարիներ զբաղջուցին զինչոր, վկայ են իր համբաւաւոր գործունէութեան սեպանի առջեւ: Այս տեսակէտէ աւելի համակրելի է իւր գրասէր ոգին Մաշաոցի ընդարինակութեան մէջ, զոր ճշմանայ հասակին ի գլուխ կը հանէ «ի վայելումն իւր անդրանկի որդւոյն», զեղեցիկ առհասարակայ խանդաղատայից հօր որդէսէր գթոյն:

Այս նիւթական գրասիրութեան հեռմշակեց Ասկոր միաժամանակ նաեւ գրական գործունէութիւն: Պանդխտած «ի մէջ այլոսեռ ազգաց, այլախօս լեզուաց եւ անընդել աշխարհաց» կամաց կամաց ընտելացաւ պրացի ժողովորդներուն, հմտացաւ անոնց բարբառին (լեհերէնի), եւ ինչպէս կը տեսնենք մինչեւ անգամ լատիներէն լեզուի որոշ ծանօթութիւն մը ձեռք բերաւ: Իր ձեռքը կը տեսնենք 1614 թուին յիշեն իմաստասիրաց պատմութեան լատիներէն օրինակ մը, զոր կը հայացնէ: Այս փորձին քիչ ետքը կը յաջորդեն ինչնագրութիւններ: Ասկոր աւելի կը միախափաւոր գրականութեան, որուն քաջաւեր կ'ըլլայ նաեւ իւր նախկին ուսուցիչն:

որ այժմ իր մասն է: Թոխաթի առման վրայ
 յօրինած Ուրբ, որ այս շրջանիս կ'իյնայ, մին է
 իւր գեղեցկագոյն արաադրութիւններէն, ուր
 վառ գոյնով կու լայ իւր հայրենեաց երբեմնի
 վայելութեան եւ այժմեան աւերակներուն
 վրայ: Բայց միշտ լաւատեսութեամբ, յուսով
 թէ պիտի կանգնի նորէն եւ կրկին պիտի զգենու
 իւր հին փառքի: Թէեւ Բակոյր ամէն ձախոր-
 դութեանց պատճառ աստուածավախ զգած-
 մամբ մեղքն կը համարի, որ կր կարճէ Ողորմու-
 թեան ձեռքերը, բայց ունի լիուլի վստահութիւն
 Բարութեան եւ Արդարութեան վրայ, եւ կը
 յուսայ թէ Կթութիւնն երկար պիտի չհան-
 դուրժէ հայ ժողովրդեան ազաղակներուն եւ
 կրկին պիտի ծագէ երջանկութեան լոյսը հայ-
 կական առապանքներու վրայ: Ժէ՛ զարու ա-
 ռաջին աստեակին, երբ հայ ժողովուրդը իւր
 գոյութեան ամենէն սրհասական տագնապին մէջ
 կը գտնուէր, Փոքր Ասիոյ մէջ ընաշնջման են-
 թարկուած եւ Արարաանեան նահանգներու մէջ
 Շահաբասի տեղահանութեան, հայրենասէր
 Թոխաթեցին հեռաէն ոգի ի բոլին հանդիսաւես
 էր մահուան ճգնաժամին, բայց դարձեալ լա-
 ւատեսութեամբ զգածած: Իւր հայրենասէր
 զգացմանց հառաչանքներն ամփոփուած են չա-
 շացի յիշատակարանին մէջ, 1607/8 շրջա-
 նէն, երբ Գրիգոր Սրապիոն Ուռհայեցի սրի-
 նաւար կաթողիկոսն վախճանած էր եւ Դաւիթ
 եւ Մեյրիսեղեկ կաթողիկոսներն առանց ամփոփ
 կը թափառէին քաղաքէ քաղաք: Այս թուին

կր գրէր Յակոբ. « Լայրապետ Լայոց ոչ գոյր
 ի Ս. Էջմիածին, որ նստէր յաթոռ Ս. Լուսաւոր-
 չին եւ հովուէր զժողովուրդ նորին, վասն պա-
 տերազմացն որ կայր ի մէջ Պարսից եւ իս-
 մայելացոց. գերի եւ եղկելի եղեն ամենայն
 ազգն Լայոց, զի ցրուեցան ամենեւեան ընդ
 երեսս երկրի, որպէս փռչի հոսեալ ի հողմոյ՝
 ծագաց ի ծագո, բաժանեալք ի սիրելեաց,
 հեռացեալք ի հայրենեաց, որոշեալք ի յըն-
 տանեաց, անշատեալք յամենայն բարութեանց,
 շրջին պանդխտէին նշդեհացեալք ի մէջ այլա-
 տեոն ազգաց այլախոս լեզուաց եւ անընդել աշ-
 իարհաց, որպէս զոչխար որոց ոչ իցէ հովիւ,
 անաերունչ մնացեալ, Ողորմելի եւ սուղելի
 եղեր միծանտնն սագ հայոց մեծաց, վասն
 էր փոքրեացար, առապեցար եւ նուազեցար,
 վասն այն՝ զի մեղար, այգի՝ հայկազուն առհմիդ
 ոչ տուեր խաղող, ալ փռչս բուսուցեր, վասն
 այն խոպանացար, ցանկ քո քակեալ եղեւ եւ
 եղեր կոխան ամենայն ազգաց, Այժմ՝ զինչ
 տոնելոց ես, զի որք մնացիր ի նօրէ եւ
 ի մօրէ, այս ինքն ի թագաւորէ եւ ի հայ-
 բապետէ : Այլ յոստ սո Աստուած, խոստո-
 վանեա նմա, զի փրկիչ քո նա է. թէպէտ եւ
 եհար վասն մեղաց՝ դարձեալ նոյն ինչն ողոր-
 մացի բոս մեծի ողորմութեան իւրում եւ ժո-
 դովեսցէ որպէս հաւ գնագս իւր ընդ թեւօք եւ
 սեպնակքնեցլ ի հայրենի աշխարհն եւ
 հաստատեցլ թագաւորս եւ հայրապե-
 տիւ բարեխոսութեամբ սրբոհալ ամենօրհ-

նեալ Աստուածածնին¹։ Այսպիսի ակնկալու-
թեամբ կը նայէր անիկա ապագային. եւ նոյն-
պիսի յուսացուցիչ խօսքերով կը խրախուսէր
Հայ սրաաբեկ ժողովուրդը։ Արդ ժողովրդեան
սիրելի հօր մօտալուր վերադարձին յուսով առ-
գորուած էր Յակոբ անշուշտ ոչ առանց հիման։
Ստեփանոս Սալմասեցւոյ, Միքայէլ Կաթողի-
կոսի եւ Երգար Բոթաթեցւոյ ջանքերը անծա-
նօթ մնացած պիտի չըլլան իրեն. թերեւս դեռ
կը շարունակուէին այն փորձերը իրեն օրով ալ։
Հայկական խնդիրը առանց տարակուսի կրկին
հետադրքրած էր Եւրոպան. եւ այդ տեսակէտով
ուշագրաւ են Բոթաթեցւոյ առդերը։

Իւր միւս գրութեանց մէջ Յակոբ աւելի
ներսնանացեալ կեանքի նուիրուած է. թէեւ նա
իւր մէջ չի զգար թարմութիւն եւ «միտք կո-
րովի» երեւակայութեան թեւերով մուսայից
պարին մէջ խառնուելու։

Եւ եռ չէի վարժ եւ հմուտ իմաստութեան,
Ոչ ունէի միայն կորովի յիտ բռնական
Զի շինէի բանս ի մրտաջ առանց հիման
Կամ հաւաքեալ ժողովէի խորհրդական։

Բայց ունի սէր բանաստեղծելու, կ'ախորժի կար-
գալ ոտանաւոր գրուածքներ, նաեւ օտար գրա-
կանութենէն, եւ ինքնին կը փորձէ հիւսել
նմաններ. Եւ մենք կը տեսնենք թէ նա իմաս-
տութեան իրականապէս անվարժ եւ անհմուտ

չէր, եւ ունէր իւր մէջ որոշ շափով «ընական միայն կորովի» շինելու «բանս ի մշտաց առանց հիման», ունէր մանաւանդ կիրթ ճաշակ տաղաշափութեան, սահուն եւ ընթացիկ տողեր հիւսելու, եւ անկաւոր լեզու՝ աւելի հին հայերէնի նկարագրով: Իւր ճաղաշափեալ Սաղմոսարանը ներութեան սրերու լոկէ ժամերուն սահղծագործութիւնն է: Կեանքի գազանխն, յաակապէս մարդկային խառնուածներու հոգեբանական վերլուծումն է իւր տաղն «ժամն կենաց մարդկան», ուր խորութափանց զննութեամբ կը պարզուի իրաքանչիւր հասակի նկարագիրն՝ մանկութենէն մինչեւ ծերութիւն: Զննութիւնն առանց աստիճանի անձին փորձառութեան վրայ հաստատուած է: Իւր վարժապետին ձօնած ազդին մէջ կ'արտայայտուի սէր, յարգանք եւ երախտագիտութիւն: Իսկ Թոխաթի Ողբն իւր վառ երեւակայութեան հայելին է, ուր կ'անդրադառնան անցեալ դէպքերն կենդանի նկարագրութեամբ իրրեւ շարժապաակերի մէջ:

Ընթացիկ երկարամեայ կենաց միջին երեսնամեայն եղաւ անոր գրական գործունէութեան վառարանը, ուր գրեց, տաղաշափեց եւ թարգմանեց. եթէ իւր որինակութիւնը կարճապէս ժամանակ մը գործածուեցան, բայց տաղերն սիրով երգուեցան եւ մանաւանդ Եսթն իմաստասիրաց պատմութիւնը գաւա ժողովրդակաւնութիւն եւ կարգացուեցաւ սերունդէ սերունդ:

Յիշատակարաններ Յակօր Թովսա-
թեցւոյ կենսագրութեան վերաբերեալ:

1. *Դրեցաւ ի թվ. Հայոց ՌԻՐԻ ամի, ի
յերկիրն իշխաց, ի քաղաքն Զամացայ, ընդ հո-
վանեաւ Ս. Լսառածածնին, ի ժամանակս հայ-
րապետութեան Հայոց Տէր Մելքիսեթեկին, եւ
ի թագաւորութեանն իշխաց Զիկմունդին, եւ
զօրավարին իւրոյ Յովհաննիսին, որ կռիւ իշ-
խերէն Եան, եւ ըսա հայրենակոչութեան Զա-
մօցքի. որ եւ ըսա անուան իւրոյ շինեաց զքա-
ղաքս զայս եւ անուանեաց Զամօցա. եւ յայսմ
ամի կառարեցաւ բարաւոր դրանց քաղաքին.
Ըրդ ի յանգ հասեալ գրոցս, աղաչեմ զվեր-
ծանողքդ յիշել զանարժան գրիչս Ասկոր երէցս,
որ մեծաւ փափագանօք գրեցի զսա յիշատակ
հոգոյ իմոյ եւ ծնողաց իմոց. եւ որ յիշէրդ՝
յիշեալ լիջիք. (Կամենից, էջ 166):

2. *Փառք... Յոյժ փափաքէի սա-
առածաշունչ բուրասաանիս որ է սա օրէնյ
եղեալ յԼսառածոյ. եւ կաակ նահապեաաց
եւ մարգարէութիւնյ նախաահսիցն. որ զսկիգրն
աշխարհի եւ զկաաարումն նորին բացաարէ մեզ
եւ զի շաա ջանիք ջանացի դրել եւ ոչ
զտանելի զգաղափար սորա որ մինչ ի տառն
ամ խնդրեալ աաա եւ անդ ոչ կարացի ի ձեռն
րերել: Բեա այսորիկ եկն առ իս սիրելի եւ
կարդակից եղբայրն մեր Տէր Լքրահամ կրօ-
նաւորն զոր սաացեալ էր զսա վասն իւր. եւ
ահսեալ զփափաք ցանկութեան սրաի իմոյ,
շնորհեաց մեղաւորիս դսա. սակաւ ինչ ընկա-

լեալ ի ձեռանէ իմէ... Եւրդ ես անարժան
եւ մեղօք զառածեալ Բակովր երէց: սաացայ
զսա ի թվարերու թեան արեթական առմա-
րիս քսան եւ մի յորելինի եւ է թիւ յաւե-
լորդի (1608) յամսեան հոկտեմբերի. ի ժամա-
նակս թագաւորութեանն Ելախաց Զիկմունաի
երրորդի. եւ հայրապետ Հայոց ոչ զայլ ի սուրբ
Եղմիածինն որ նսաէր յաթու սուրբ լուսաւոր-
չին եւ հովուէր զժողովուրդ նորին վասն պա-
տերազմացն որ կայր ի մէջ Պարսից եւ Իսմայէ-
լացւոց (աւես վերր. էջ 152): Եւրդ երեսունկեալ
աղաչեմ՝ զձեզ զամենեւեանդ որք հանդիպիք
սմա կարդալով կամ սրինակելով յիշեցէք ի
մայրեցեալ յաղութա ձեր զանարժան Բակորս
միով Լսատուած ողորմիւ որ մեծաւ փափայանօր
սաացա եւ ծաղկեցի եւ կապեցի անվարժ
դուով աշամ արհեստի. ալլ եւ մի մոռանայր
զհայրն իմ զԵղմունն որ թարգմանի օսկի. եւ
զմայրն իմ զԵննան եւ զմեծ պապն իմ զԼս-
ատուածաւորն եւ զամենայն արեան մերձաւորն
իմ. եւ զսուսիչին իմ զտէր Բակոր յահա-
նայն (Եղմութենց) եւ զաէր Երբահամ կրօ-
նաւորն (Սէրովցի. հմտ. թղ. 251ր) որ շնոր-
հեաց զսա շեղ յիշողացդ եւ մեղ յիշելոցս.
ողորմի Լսատուած ահեղ աւուր դաաասաանի եւ
նմա փառք յախահանս ամեն.

Քաշեան՝ Եռացակ Հայ. շեռագրաց կայ-
սերական Մասեննադարանին ի ղիեննա. էջ 11
(Խ. 11. Լսատուածաշունչ): Դոյնն կամենից.
էջ 169—170):

3. Փառք... Իր եա կարողութիւն ահար
ընութեանս եւ ցնորեալ մտացս... որ անար-
հեատ գորով ի գործ գրչութեան, ի հարկէ
յանձին կալայ եւ ձեռն արկի ի գծագրութիւն
սորա: Զի վասն ծովացեալ մեղաց իմոց ճաշոցն
եւ Յայսմաւորքն եւ շուրջառ մի տյրեցաւ
ի մէջ եկեղեցւոյ. կայծ հասեալ ի ճրագէ
յաւուր ասնի Սրբոյն Սանփանոսի նախաժկային,
եւ յերեկոյէ մինչեւ ցառուսան ծախեալ ծխե-
ցաւ: Եւ ի վաղորդայն առաւստուն պահու գնա-
ցեալ իմ եւ բացեալ զեկեղեցին, տեսի զնա .
ճաշոցքն ամենեւին այրեցեալ եւ այսմաւորքն
կիսայրեաց ծխայր՝ զի ի ներքոյ կայր... Եւ
այսպէս զընեալ կողոպտեցայ ի մեծամեծ գան-
ձոցս ի յայսցանէ. եւ չկայր միւս այլ այս-
մաւորք կամ ճաշոց բնութեանու յեկեղեցին:
Եւ մեծաւ քանիւ հազիւ առաք զպաղատար
սորա ի մայրաքաղաքն Նիովա. եւ ես անփարժս
գրչութեամբ հարկեց ի գործ... եւ յանգ հա-
նեալ կաաարեցի զամենայն զգիր եւ զծաղիկ:

Եւ զ գրեցաւ գիրքս ձեռամբ յոգնամեղ
Եսկոբ երիցուս, ի թվարեութեանն արեթական
առմարիս Թ. եւ ՎԹ. ամի (1613), ի յաշխարհս
Իլլիսաց, ի նորաշէն քաղաքս Զաւոսցաւ. ընդ
հոգանեալ սուրբ Բատուածածինն, եւ սուրբ
Լուսաւորչին եւ այլոց խորանացս, ի ժամանակս
հայրապետութեան սուրբ Էջմիածնայ ճեառն
Տէր Մէլքիսեղեկ կաթողիկոսին, եւ թագաւո-
րութեանս Նիախաց Երրորդ Չիկմանդին, եւ
իշխանութեան քաղաքիս բուն Թովմաս Զա-

մօյսրիյին, մանուկ իշխանին, զոր աէր Աս-
տուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ամէն: Արդ
անուանի գիրքս Մուշոց, զի հանապազօր ի Ճա-
ւթի ընթեռնի ալ եւ կոչի տարեկիրք, զի
զորոյր ասարին զընթերցութեան յինքեան ունի...
Արդ երես անկեալ աղաչեմ զձեզ զամենեան
որք հանդիպիք սմա, կարդալով կամ օրինակե-
լով, յիշեցիք ի մարտափոյլ աղսթս ձեր զիս
զիցուն գրչակս եւ զձեռնս իմ զփոխեցեալս
առ ֆրիսառս, զհայրն իմ զԷլթունն՝ եւ զմայրն
իմ զԷնեան եւ զշաւակսն իմ եւ զամենայն
արեան մերձաւորս իմ, Նաեւ զսաացող գրոյս
զիլուցի պարոն Պեռնսնոյն պարոն Թորոսի
որդին սրաիւ, որ սաացաւ զսա ի հալալ ար-
դեանդ... եւ եւ յիշատակ անջինջ Զումաացա
քաղաքիս սուրբ Աստուածածին եկեղեցւոյ վասն
հոգւոյ իւրոյ վասն ծնողաց իւրոց, եւ ինքն ի
յայտմ ամի փոխեցաւ առ ֆրիսառս մանուկ
աիօք երիասարդական հասակին:

Դարձեալ աղաչեմ զձեզ ընթերցող եղ-
բայրք իմ, որ մեղադիր չիկիք խոշորութեան եւ
սղալաց եւ անյարմարութեան գրոյս, զի պէս-
պէս վշտսք եւ շարժութեանք գրեցի, զի ՌՆԻԲ
թվին (= 1603) սկսայ եւ ԿԻԻՆ (= 1613)
իմրվին ի յաւարան հասայ, վասն որոյ ինդրե-
լով աղաչեմ եւն:

Տաշեան, անդ, էջ 23—24 (թ. 16 Դա-
ւոց), Նոյնը՝ Կամենից, էջ 170:

4 « փառք... Արդ ես արուպս քա-
հանայից՝ մանաւանդ թէ ամենայն յրիստո-

նէից, Եակոբը երէցս՝ ցանկացաւ զ եղեալ պատմութեան սրբոց, եւ ի հարկէ յանձին կախալ ձեռն արկի ի գծագրութիւն սորա, զի վասն ծովացեալ մեղաց խնդ ախմատուքն եւ ճաշոցն եւ շուրջս մի սյրեցաւ ի մէջ եկեղեցւոյն... եւ մեծաւ քանի հազիւ ատաք զգաղափար սորա ի մայրաքաղաքէն Իրփա, եւ ես անվարժ գոյով գրչութեան հարկեցաւ ի գործ, եւ յապաւ ինեալ յողորմութիւն Ղստուծոյ սկսաւ, եւ նորին շնորհայր յանգ հանեալ կատարեցիւ Արդ գրեցաւ յախմատուքս ձեռամբ յոպնամեղ Եակոբ երիցուս թվին 1149 (1617), ի յաշխարհս իլլախաց, ի նորաշէն քաղաքս Զամնացաւ ընդ հովանեաւ Սուրբ Ղստուածածնին եւ սուրբ Ղուսաւորչին եւ ալլոց նշխարացս ի ժամանակս հայրապետութեանն Սուրբ Էջմիածնայ Տեառն Տէր Խելքիսեղեկ կաթողիկոսին, եւ թագաւորութեանս Իլախաց Զիկմուշի երրորդի, եւ իշխանութեան քաղաքիս Պարոն Խոսիմասին երիտասարդ իշխանին, որ հայրենակոչութեամբ Զամնացսկի անուանի զսր աւեր Ղստուած ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ամէն, Արդ երես անկեալ տղաւեմ զձեզ զամենեանս զիս հանդիպիս սմա կարգաւով կամ սրինակելով, յիշեսցիք ի մայրաքաղաքս յալլաքս ձեր՝ գիցուն գրչակս եւ զծնօցսն իմ զիսեղեցեացսն առ Վրխտոս, զհայրն իմ զՎրխտնն՝ եւ զմայրն իմ զՂննան, եւ զԻրիգոր որդեակն իմ՝ որ ետ յօգնութիւն գրչոյ՝ ութ պոյնկան կարմիր, եւ եղաք զսա յիշատակ եկեղեցւոյս, որ անուամբ սուրբ Ղստուածածնին

կառուցեալ է՝ ի քաղաքս Զամաքա: Եւ այլ շունի ռք իշխանութիւն առնուլ զոս աստի կամ յայլ եկեղեցի տալ կամ վաճառել...: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ սգ ընթերցող եղբարք իմ, անմեղադիր լերս: ք խոշորութեան եւ սղալանաց եւ անյարմարութեան գրոյս, եւն:

Բ. "Ողորմի Գրիստոս Աստուած յԱՄՍՍՅՈՒԼԻ սուրբ գրոցս Յակօբ քահանային եւ Տօրն եւ մօրն Աննային եւ (Եւդուդ հմմաթ թշ. 29 ա, 55 ա եւն) երիցկնոջն, եւ սրդոյն Կրիգօրին եւ Սահփանսփն, Յովհաննէօին եւ Աստուածաաւրին եւ զսաներացն Աննային եւ Մարիամին եւ Ըռչանին: — Այսպիսի յիշատակագրութիւն կը կրկնուի մովն հասածին վերջը:

Տաշեան՝ անդ, էջ 26—27 (թ. 17 Յայտմաւորք): Նշեն՝ Կամենից, էջ 172—173):

Ծ. "Փառք... որ եա կարողութիւն ակարութեան ծերացեալ եւ փաեալ մարմնոյս յանգ ելանել սուրբ գրոյս որ կուի Մաշթօց. Արդ գրեցաւ սա ձեռամբ յոգնամեղ Յակոբ իրիցոսս ի յերկիրս Իլախսոց ի քաղաքս Զամաքա, առ դուռն սուրբ Աստուածածնին ի թմարերութեանս Հայոց Ռշէ ամի ի ժամանակս թագաւորութեանս Ելախաց շարրորդ վշա. ախլաւին եւ Հայրապետութեան սուրբ Էջմիածնա Տեառն Տէր Փիլիպպոս Կաթաղիկոսին Փեարժարի ամսոյ ի ին. յանգ ելաւ ի վայելութիւն անդրանիկ որդոյ իմոյ Տէր Պետրոս քահանային. զոր արաստուածոր մաղթանօք հայ-

ցեմ յԱստուծոյ ամենակալէ, զի բարով վայելել ապեւ... Արդ՝ երեսանկեալ աղաչեմ զձեզ եղբայրք, որք հանգիպիր սմա կարգալով կամ օրինակելով, ասացէք աստուած ողորմի մեզաւ որ Եակոբ իրիցուն եւ որդոյ նորին Յէր Պետրոս քահանային: ... Եայտմ ամի մեռաւ մեծ իշխանն աւեր քաղաքիս բան թուամաս զամայրին, այր հանճարեց...»

Տաշեան՝ անդ, էջ 13 (թ. 7 Սաշաոց)։
Նոյնն՝ Կամենից, էջ 187։

ԳՐԱԽԱՆԻԿԱՆԷ. — Խոխաթեցւոյ գրական գործունէութեան լսու ծանօթ եղած է Ստեփանոս Ուշքա, որ եւ ունեցած է իւր ձեռքը անոր աաղաչափական գրութեոց հաւաքածոյ մը, բայց իրեն անծանօթ մնացած է «Եօթն իմաստասիրաց պատմութեան» թարգմանութիւնը։ Ուշքա կը գրէ իւր ժամանակագրութեան մէջ յամեն 1627 (Կամենից, էջ 137)։

«Եակոբ քահանայ Եփղոկիացի (Խոխաթեցի) եկեալ ի Ղեհաստան պանդխտական ի քաղաքն Զամնացայ գոլով, զրոյննպակ հարկիս յիսուն Սաղմնամն Դաւթի գեղեցիկ եւ քաղցր սճով, մեկնաբէն ստամաւորս սրտիւ Նաեւ զբաղում խօսու Ս. Գրիգորի նորակացոյցն տաղաչափաւրանու շարադրեաց, ալ եւ զգանազան տաղս փայն կենաց մարդկան, եւ զղջման եւն. յարմ ամի աւարեաց զայսոսիկ, զորս առ ձեռս ունիմ»։

Ռօշքայի ձեռքը գտնուած այս հաւաքածոյքը հաւանօրէն նոյն է բովանդակութեամբ մեր Մատենադարանի Թ. 304 ձեռագրին հետ. Դարեկացւոյ գրութեանը սակայն երկու հատած միայն կայ հոս աղաչափեալ, մինչ Ռօշքա "գրադում խոսս, աեսած կը համարի: Կամփոփեմ այստեղ Թոխաթեցւոյ ինչ ծանօթ գրութիւնները.

1. Սաղմոսարան տաղաւաղափեալ: Յակոբ Թոխաթեցի ի Զամոսցա աեսնելով "ի յայլասեռս, աղաչափեալ Սաղմոսարան "յոգնահանճառ իմաստից լի եւ խորական լուծեալ ի նմա զդժուարիմաց բանս խրթնական, կը յորդորուի նման երկ մ'ալ շարադրել հայերէն: 1627ին ի գլուխ կը հանել զայն, ինչպէս կը գրէ՝ "շարադրեցի ռաանաւոր ես զամենայն, զհարիւր 'ւ յիռուն փոխ աղմոսին զերզն ի լուման, իւր բազում երկանց ծնունդն կ'անուանէ "Յակորի Սաղմոսարան:

Թոխաթեցին իւր 60 ամեայ հասակին ձեռնարկած է աղաչափեալ Սաղմոսարանս, ժամանակ մը, երբ շէր զգար իւր մէջ բնական այն "կորովի միտքն, որ կարող է ստեղծագործել, ներշնչուիլ, "չինել բանս ի մըտաց առանց հիման, կամ "հաւաքեալ ժողովել խորհրդական, պատկերներ, յիցած երեւակայութեան ապրթեւերու, վրայ, Թէեւ ծանօթ էր իրեն նոյնպիսի "յոգնահանճար եւ իմաստիք լի եւ խորական փորձեր "յայլասեռս, լափն եւ լիհ գրականութեան մէջ, Դման ձեռնարկութեան մը ան-

բաւական ահաած է նաեւ իւր հմտութիւնն, ինչպէս կը խոստովանի. «եւ ես չէի վարժ եւ հմտա խմաստութեան»։ Ասկոր Այվաթենցի Վարդգիս մէջ ի Խոխաթ սորված էր նա Ս. Գրոց, յաակապէս Սալմոսաց բառական մեկնութիւնն միայն, այն չոր ու ցամաք ոճով, զոր Տաթեւեան Վարդոցն մոռնած էր հայ գրականութեան մէջ, հեռու աշխարհական ուղղութիւնէն։ Այս պատճառաւ ալ հարկ գրացած է ամուր յենուլ իւր ձեռքի «գաւազանին»։ Սալմոսաց բնագրին վրայ եւ ընթանալ սարկօրէն կապուած բնագրին. բառ առ բառ, առդ առ առդ վերածած է զայն ռաւանաւորի, թող աւելով իրեն թեթեւ ազատութիւններ ոյն աեղերն միայն, ուր խրթին եղած է բնագրին միտքը. «փոքր ի չափ գաանի ի սմա լուծումն բանից մեկնօրէն եւ իմարգմանարար, առ ի հասկանալոյ նորափայտից»։

Իբրեւ այսպիսի ընծայած է հայ գրականութեան գործ մը, որ արուեստական է ծայրէ ծայր, առանց ներքին արժանիքի։ Քանչէր աւրուած է ինամով՝ չափերու պէսպէսութեամբ առգական չընծայել ընթերցումը, սահուն, կանոնաւոր ընթացք մը առաւ եւ լեզուի պարզութեամբ եւ կանոնաւորութեամբ չիւրրմբանելի բնել խմաստ, եւ այս աեսակէաով ունի իւր արժանաւոր յարգը, բայց իբրեւ բանաստեղծական արատադրութիւն, գուրկ է ամեն ներշնչումէ քաանաղեայ Սալմոսարանին թրթուումներն ուր եւ իցէ ազդեցութիւն չեն գործած երգչին վրայ. չարութեան, ցամաքութեան ընդարձակ անա-

պատ մը կը բացուի հոն մեր առջեւ, ուր կ'իշխէ անսիրտ, անբարեառ ամայութիւնը: Արուեստական կերտուած մը կը ցուցադրուի, ուր մակերեւութային ճարտարութիւնը ուշադրութիւն կը գրաւէ քան զգանձումը:

Հեղինակին ցանկութիւնն եղած է, որ իւր ազդեցութեամբ սաղմոսներն երգեցուին հասարակութեան մէջ եւ անոնք ժողովրդականութիւն վայելին, բայց լուսախաբ կրնանք համարիլ զինքը իւր ակնկալութեան մէջ: Անոնք անձուկ չըջանի մէջ միայն մուտք գտան եւ արեւ կարծ ժամանակ մը ծանօթ ձեռագիրները գրուած են հեղինակին կենդանութեան, բազմացուած մասամբ հեղինակէն եւ մասամբ մերձաւոր ծանօթներէն:

Ակիզըը իրր պատրաստողական մասեր պեւեղուած են "ի բանից Նարեկայ", երկու տառաւոր իրր "աղաչանք ի Հոգւոյն" եւ "ի անդի Յառաջաբանի", առաջինը յորինուած է իրր ազգ. երկրորդը իրր գանձ: Ար յաջորդը երկրորդ աղաչանք մ'ալ, որով կ'աղերսարանէ առ սուրբ Հոգին եւ սգնութիւնք կը հալցէ: Ասոնք են.

— Աղաչանք ի Հոգւոյն սրբոյ ի բանիցն
Նարեկայ առ ի յօգնութիւն առաջակայ բանիցն:

Աղաչեմ գաւթութիւնդ անփոփոխելի:

Ամենագոր եւ ուրբ Հոգւոյդ գրթածի:

Ինքեա յիս քաղորութեամբ ի ցողոյդ շնորհի:

Եւ եւ բարեգործեա յանձն իմ եղկելի:

Ցանց սկզբնագրերը կը յօդեն՝ Աղաչանք
ի Հոգւոյն սրբո, ստորեւ լուսանցքի վրայ կը

Նշանակուի * Յովասափի եղանակսն է, ՝ Տա-
ղաշափուած են Կր. Նարեկացւոյ Ողբերգու-
թեանց առաջին գլուխներն քաղուածաբար:

Է. Դարձեալ ի բանիցն Նարեկայ շարա-
ղրեցաւ ի անգի առաջտարանի Սաղմոսաց Դաւթի:

Այն հասաշանազ, երգ պաշտամանաց
այս բան մաղխանաց:

Արբաից հեծու թեանց, ողբ աղաղակաց
հայցուածք արտասուաց

Քեզ վերբնծայեաց, սիրտ իմ արբամազդեաց,
անսոգիդ զաղանեաց:

Մատուցեալ եղած, ի հուր թախնութեանց
անձին տոշորմանց:

Պրտուդ քնններաց, ռատանեալ մրտաց,
բուրմամբ անուշաց:

Թուրվառաւ կամազ առ քեզ խրնկարկած
Տէր դու հաստաանաց:

Հայեցիս զթխած, ծրխոյն բարգու թեանց
այս պատարագաց:

Թուրով ոբրտանց մատուցեալ անձանց
քեզ Տեառնրդ փառաց:

Եւ հեցն գմեղ Տէր եւ արդարաց:

այսու երգով որ հանապազ քեզ վեր
բնծայի, աղաչեմք:

Եւ որ Տէր եւ ողորմեա . . . :

Տանց սկզբնագիրք կը յսղեն՝ Չայն ողբոյ:
Ուորեւ լուսանցրի վրայ՝ * Գանձի եղանակ է,
(— Նարեկացի, Ողբերգութիւնք. բան Ե.):

Է. Դարձեալ կրկին անգամ աղբստարանէ
առ սուրբ Հոգին եւ հայցէ օգնութիւն:

Զհոգիդ ուրբ աղբրոեմ, առ իս մամանեա,
Զմրտաց իմ զաշին բաց, որ կարդանա:

Տեղեկանալ բանիցս որ առաջի կայ,
 Եւ ի շարագրութիւն սորա գորանայ:

Երեք տուն ընդ ամենը:

Ապա կը սկսի Սաղմոսարանը, որ բաժնուած է բուն Սաղմոսարանաց պէս Կանոնագլուխներու, զուրկաներու եւ սաղմոսներու: Մէն մի սաղմոս երգուած է ուրոյն դիւով, այնպէս որ Սաղմոսներու խնայն համեմատայն ընդ ամենն 15(1) երգ է: Ա թ Կանոնագլուխներէն իւրաքանչիւրը երգուած է ուրոյն չափով, այնպէս որ ութ ասարբեր չափեր կը նկատուին, զորոնք սարեւ կը նշանակենք մի առ մի:

Ակիզրը կը կանխէ (խղ. 6ր) աղղ մը, զոր կարեւոր կը համարիմ՝ հոս յատուջ բերել իբրեւ լուսարանութիւն հեղինակի գրչէն, միանգամայն իրը բանայի ամբողջին համար:

Յակօր բանանայի Եւդովիացոյ շարադրեալ զՍաղմոսն Դաւթի զամենայն զհարիւր եւ զլիսուն փոխն ի լման, պէսպէս վանգիւ եւ յապցրածայն եղանակաւ, զի ախորժիցի երգչաց ի նուագել եւ ունկնդրաց ի լսել, այլ եւ փոյր ի շատէ գտանի ի սմա լուծումն բանից միկնօրին եւ թարգմանարար, առ ի հասկանալոյ նորափարժից, բայց ի վախարկելն սորա պարա է գգուշանայ գրոյ եւ բայի, զի թէ մի առա յաւելլու կամ նուազի՝ կաղանայ ոտք վանգիցն եւ բանն աղաւաղի ի վերծանութիւնն, ապա եթէ անթերի եւ կաատրեալ լինի ամենայնն, բայն եւ գիրն, կէտն եւ գլայն, յայնժամ՝

դիւրանայ լեզու եւ սիրա երգողաց եւ քաղ-
ցրանայ միայն նոցա ի սմա: Եւ յիշեացեն զմե-
զաւոր Յակոբ միով Տէր մեղայիւ...:

Չեռագրին մէջ իւրաքանչիւր Յաղմոսի
խորագիր կը գրուի «Տունը... (ԺՋ եւն) ի
Սաղմոսաց Դաւթի. Փոխ... (Առաջին եւն,
Երանեալ է եւն): Այս մանրամասնութիւններն
զանց կ'առնուիք հոս եւ կու տանք Տ Կանոնա-
դրութենէրու սկզբնաւորութեանց պատկերը,
առնութեւր նշանակելով հասանելիութիւնը:

Ա. Սաղմ. Ա—ԺԷ, 4—4.

Ըմենայն մարդ ով որ իցէ.
Երանելի առեմ թէ է...

Բ. Սաղմ. ԺԸ—ԱԵ, 6—5.

Որդոց մարդ կան աղանցրո ընտաւորաց,
Իմաստութեան շաղաքըն հեռեւ աղաց...

Գ. Սաղմ. ԼԶ—ԾԴ, 5—5—5.

Դու մի նախանձիբ ի գործոս պագիր
յոշինչ 'ս ի նանիր,
Որպէս խոս ծանիր վաղ անկցի յերկիր
եւ պատնայ մեխիր:

Դ. Սաղմ. ԾԵ—ՀԱ, 4—5.

Ինչ որ որմեա Ըստուած որորմած
Մարդ նենդաւոր զիս յերկիր կոխեաց...

Ե. Սաղմ. ՀԲ—ՁԸ, 5—2—5—3.

Իբրեւ զի բարի է Տէր
ի վերայ իւր ժողովորդեան

Եւ շը սւղիղ եւն որտիւք
 եւ կան ի յԱստուածպաշտութեան :

Զ. Սաղմ. 2Թ—ՂԵ, 3—3—3.

Տէր դու եղեր մեզ ապաւեն ի յաւիտեան.
 Մի՛նչչեւ լերիւնք եւ արեգեքք եւ ուրբ որ կան :

Է. Սաղմ. ՃԶ—ՃԺԸ, 6—4—5.

Վա՛րն զի քաղցր է Տէր,
 դուք եղերուք նմա խոտաւովան.
 Ողորմութիւն նորա
 ի յաւիտեան ոչ սնի վախճան :

Ը. Սաղմ. ՃԺԹ—ՃՆԻ, 5—5.

Ըս Տէր կարգացի եւ ի նեղութեան
 լքեցի եղեւ խրնդիւրքս մանայն . . .

Հասածները այս կանանս որութիւնը շու-
 նին ի հարկէ մէն աեղ. այլ աեղիս աեղիս
 բռնապատուած զգացած է ինչ զինք անխաթմեցի
 բաղձաւովանց բառերն հասածեւ — որով կու-
 տուած է երգին երաժշտականութիւնը :

Ի կատարածին կայ հեղինակի երկար
 յիշատակարանը. որուն կարեւոր մասերն
 զնենք հոս :

Յիշատակարան շարադրողի Սաղ-
 մոսիս: Տէր Աստուած ողորմեսցի ման :

Ահա Աղամայ ելանելոյն ի փափկութեան
 Որդիք նորա բնդ աշտունս առ բնակեցան.
 Կրնան զաւակս թ վերայ երկրի եւ բաղձացան,
 Եւ յարարէն ի բեանց նշքայ մարեցան :

Բայց զբժուելիւնն տոտաւած ային տրաքչական ,
Ոչ մինչ ի ապառ եւ զնոսա զիւաց կոխան :

Այլ եւ ի սիրա նոցին խորհուրդս զիտուելեան ,
Ի ճանաչել զԱստուածն երկնից խնամոյ զինչեան :

Ուստի յաւմանն տոտաւած այինքս վարժեցան
Մայրուր միայն ի մաստաւելեան հետեւեցան
Ի մարմնական զրաւանաց սրտեցան ,
Ի հրմատելիւն տեղեկուելեան զբոց փութացան : . . .

Ի նոյն շնորհէ եկեղեցիք հաստատեցան
Պէտպէս կարգսք եւ պաշտամամք զարդարեցան
Քաղցրանուագ եղանակչս վայելալուն
Մանկունչս սորա զմայիկայ Հոգւով զուարճացան : . . .

Առ որս եւ մեր եկեղեցիք ի Հայաստան
Ի պարզեւ շնորհաց Հոգւոյն ոչ յեանեցան ,
Այլ ի նախնեաց ի հարց մերոյ յատր բնարեցան ,
Եւ զորացեալք ի սուրբ Հոգւոյն արեացան :

Նախ րզնատարս ուսուցին ժողովորդեան
Ըստ աւանդից առաքելոցն արպէտ աւսուն
Խոտաւմանել զանունն ռուր Երրորդուելեան
Ըստ Նիկիոյ մեծ ժողովոյն զաւանուելեան :

Ապա կարգաց եկեղեցեաց եղին սահման ,
Յառ աւսակ մինչեւ յերեկ միշտ անխափուն
Կարգ ազօնից ժամատեղաց մեր եւ ինն անդամ
Եւրոմ աւրհնել զկենսատունն եւ պարասկան :

Եւ բոս ժամու զկարգն ազօնից պատշաճական
Բանս հատկեալ ի զբոց սրբոց ապերասկան ,
Որով լինին ճեանն Աստուծոյ միշտ սրհնարան
Այլ եւ հայցեն վառն աշխարհի խաղաղութեան :

Այլ եւ սնի եկեղեցի մեր զօրական
Որ հրաւիրեալ տաին րզկորդ եւ զաստիճան
Սուրբ հայրուպետք եւ վարդապետք տոտաւած արան
Եւ պաշտօնեալք նոցին կրցորդ եւ համաձայն :

Մինքն հովի եւ առաջնորդ ժողովըրդեան
 Միւսքն խրատիչ եւ քարոզող նոցա բզրան
 Ըյյլքն երգող զանձ մեղեցի եւ չարական
 Սաղմոսաւոցք եւ բնթերցողք յոյժ ժբբաջան :

Եւ արտադրի եկեղեցւոյն բազում այլ կան
 Ոսանաւորսն զեղեցիկ չարագրական
 Հրնչեն յականջըս լուսողաց յոյժ քաղցրանայն
 Համեղ բանիս յարմարաւոր 'ւ ակորժական :

Զորս ի վերայ քրիստոսական անօրէնութեան
 Զորս ի վարուց առաքինեացն պատմութեան
 Զայլս բնթացից լուսաւորացն չարժուիեան
 Կամ աշխարհի գործիւնութիւն վարույ ճարկկան :

Ոմանք Հոգւով բզկող եւոր բանս խոսեցան ,
 (Կորմէ բազումք ի շար գործոցն զբզկացան ,
 Ըյյլս բզկորս ճարմաւորիս բարբառեցան
 Իր ի խրախնանքս բմպիկաց ուրախանան :

Խոկ հաւակ յեանոց յեանեալսն եւ քան զամենայն
 Բորբոյեցայ վասեայ ի սէր նուազ երգութեան
 Վարանէի թախեեայ սգով ի բազում ամ
 Ինչ զինչ թողից յեւ վախճանի իմոյ յիման :

Ըպա տեսի ի յայլաւեան Սաղմոսարան ,
 Ինչ չարագրեայ սաանաւոր յարմարական ,
 (Կոչնահանճար իմաստիւյս լի եւ խորական ,
 Լուծեայ ի նմա զգրժուարիմաց բանս խրթնական :

Եւ եւ շէի վարժ եւ հրժուս իմաստութեան ,
 Ոչ ունէի միայն կորովի յիս բնական ,
 Զի չինէի բանս ի ճրատղ առանդ հիման ,
 Կամ հաւաքեայ ժողովի խորհրդական :

Վասն այսորիկ ի ձեռն առի եւ զաւագան ,
 Ինձ առաջնորդ եւ ուսուցիչ զբանքս Դաւթեան ,
 Հարազրեցի սաանաւոր եւ զամենայն ,
 Զհարիս 'ւ յիսան վախ սաղմոսին զերզն ի յրման :

Ընծայեցի բանասիրաց վառն օգտու թեան
 Եթէ լիցի բնգունելի որ ի սմա բան .
 Եւ այնժամ երգով եղանակեն մրտառական
 Եւ գտնարժանս արժան տոներն նորա յիշման :

Երգ մի լիցի բանբոս այս ձեզ պարտական
 Մի եղիցի ձեր առաջի իբր բղխատան
 Քանցի գտանէք փոքր ի յաակ բան ինչ լուծման
 Որք խաւարեալ մրտաց մարդկան ողբա լոյս առն :

Ալ ի յիմաց մրտաց ողբա ի յապ ելան
 Այլ ի շնորհաց պարգեւովն յարադրեցան
 Ի վերայ սուրբ մարգարէին եղեալ հիման
 Արէր լեզու շոգւոյն որբորդ եւ բնակարան :

Ես որ արբուպս եմ յաշխարհի վառն դամենայն
 Խոնարհ հոգով գնեց աղաշեմ գամենեան
 Զի բնկալէիք զբանս գոգնայեալ որպէս լուծայն
 Ար ի սմա տուպ շափոյ ի կարգ անկան :

Եւ յիշելոյ արժան արէր զիս գտնարժան .
 ԶԵակոր երեցրո խոխաթցի տաժանական .
 Ար եմ պանդուխտ յայսմ տշխարհի աստարտական .
 Էհհացն երկիրն ի նոր վազաբոս Զամուղան :

Այլ եւ բղձնողսն իմ յիշեցէք ի մամ հայրցման .
 Զմեծահասա հայրն իմ Ալմուսն, զմայրն իմ Աննան .
 Ալ մամնեալ նոցա ի հասակ ծերութեան .
 Այլ ի միջակ ախ հասակի վախճանեցան :

Եւ զվարժուպեան իմ բաղմբախտ արիական .
 Ընչ Այվաթ ենչ Եակոր անուն սուրբ քահանայն .
 Խմաստիւք յի գերակատար ի գիտութեան
 Շոգւով մարտիր մարմնով ճրգնող ի ծերութեան :

Եւ գամենայն բղմբհաւորս իմոյ արեան
 Եւ զմպոպուրդ այս վաղայիս գամենեան
 Զծեր եւ բղարգայ, գերիաատարդ եւ բղկուտան
 Եւ որք եղեալ են հասառով ի գերեզման :

Ի թվականի մեծ առ մարիտ արեթտական,
 Որ էր հազար եւթանասուն այլ եւ վեց ամ
 Եւ մեզաւորս շարադրեցի սակաւ գոյս բան,
 Ընծայեցի բանասիրաց ի վոյեյման:

Զի եղեցի ինչ յիշատակ սա անվախճան
 Եւ ազոթոգ առ Տէր Ասատուած միշտ անխափան.
 Այլ եւ լիցի փառ արանոգ Երբորդո ի թեան
 Հոր եւ Որդւոյ եւ սուրբ Հոգւոյն մինչ յաւիտեան:

Այլ եւ խնդրեմ ի ձեռն իզրաէլ աղբարական
 Յագոթթոս ձեռ յանձնեմ գոնձն իմ մեզանչական.
 Որքէ լիցի հոգւոյն ներումքն յաւա ի թեան
 Եւ բնոց արգարսբն գոտակցիլ ի հանդրսեան:

Ընուն գիցուք դրոյս այսմիկ պատշաճական,
 Երգեցողի այս մասեանի բոտ իւր անուան,
 Երգ կոչեողի սայ Յակոբի Սալմոսարան,
 Զի կարաողեն կոչել առ ինչ ամենեքեան:

Յաւարա բանիտ որհնեմք զԱսատուած զՀայրն
 Եւ զՀակոբ Որդի նորին անճառական
 Եւ սուրբ Հոգւոյն նորոգողի պամենեան
 Փառք եւ պատիւ եւ գոհա ի թեան մինչ յաւիտեան:

Չեռագիրք՝ ՍերՄատենադարանի, Խ. 304,
 Թղ. 3ա—67ա (հմտ. հաշեան՝ Յուլյակ,
 էջ 731—732), վաւերացուած հեղինակին
 ստորագրութեամբ (Թղ. 8ա)։ — Գուշակեան՝
 Յուլյակ Հայերէն Չեռագրաց Ս Նշանի վաւերաց
 ի Սերմատիա, Խ. 254 (յամլ 1640, հեղինակի
 գրչէն)։

2. Տաղեր։ Յակոբ Խոխաթեկցոյ ա-
 նուամբ 7 տաղ ծանօթ է ինձի, որոնց հարա-
 դատութեան վրայ չեմ կասկածիր։

— Ողբ ի վերայ Եղովկա քաղաքի:
 Ողբս երգած է Յակոբ իւր ուսուցչին՝ Յակոբ
 Եւթաթենցի ինդրանքով՝ հաւանսրէն 1614—
 1620 չրջանին, խոխաթի 1602ի առժան եւ
 աւերածութեան վրայ: Նոյն զէպքն ողբացած
 էր նաեւ Սահիանոս խոխաթենցի: Մինչ վերջ-
 նոյս քով ընդարձակ բռնուած է դիպաց ման,
 բամբակն պատմութիւնը, Յակոբ կը միտի աւելի
 գծել անմիջապէս աւերածութեան յաջորդող
 սարսափելի ահաւարանը, հայ ժողովրդեան հասած
 անչափ վշակերը, պարզ բայց սրաստուշ նկա-
 րագրութեամբ: Միակ ձեռագիր մը հասած է
 Ողբէս՝ Կիրայի Տաղարանին մէջ, ուսկից ծագած
 են և Ալիշանին ծանօթ բնագիրն եւ մեր Մասեւ
 Նաղարանի թ. 797, Խորագիրն եւ սկզբնաւո-
 րութիւնն է:

Ողբ ի վերայ Եղովկա քաղաքին՝ որ
 ոյժմ տալի թողնալով, զոր ոմն անսրէն ճէլու-
 շասան ասեն որ եկաւ այլեւայ եւ աւերեաց
 զաշխարհ:

Ի թուականիս յարեթական՝
 հաղար 'ս յիսուն մէկ ի լրման,
 Պատիմ կրքեաց Լադոկեայն՝
 վրան մեղաց մողովրդեան . . .

Պէնթ

Զի ո որ արբու պ եմ ամենի՝
 զՅակոբ երկցրո խոխաթենցի
 Ի Բաթուկենց իմոռանցն էի
 Նշգեհ հոգով ի տար երկրի .
 Նայ Տէր Յակոբ սուրբ քահանային՝
 Բրոնադատեաց զիս գանարման

Որ այդքան բան շարագրեցան՝
անգէլ տրտացա ի կարգ անկան...

Չեռագիրք՝ Մեր Մասենադարանի, Թ. 797,
ԹՂ. 232 = (2. 4 343 =):

Հրատարակութիւն՝ Հայաստանում, Գ.,
էջ 317—322.

Ք. Դավիթ Յակոբ Այվաթենցի: Գովքս
երկու մասէ կը բաղկանայ՝ առաջ եւ գանձ, եւ
գրուած է իբրեւ ոտանաւոր նամակ ուղղուած
Այվաթենց Տէր Յակոբ Վարժապետին, որ կը
գանուի Խոխաթ: Գրութեան ժամանակն չէ
նշանակուած, բայց բնութիւն է 1612—1614
շրջանէն: Իբրեւ ոտանաւոր շտապար է շի-
նուածքը եւ հեղինակին առաջին փորձերէն
կ'երեւայ, յարմարած Գրիգորիոս Աղթամարցոյ
առղերու նմանութեամբ, բայց ջերմ եւ զգա-
ծունեւորը եւ ամբողջին մէջ կ'արտացոլայ այն
յարգանքը, զոր աշակերան ունի ուսուցչին
հանդէպ: Տաղին առններու սկզբնակապ գրերը
կը յտեան *Յակոբ անարժանէս ընկալ, եւ
*Հայր, յարակից գանձին մէջ, Խորագիրն եւ
սկզբնաւորութիւնն է.

Ի Յակոբ իրիցուէ ասուցեալ է գեղ-
ջուկ ոտանաւորս ի դէմն փարժապետին
խրոյ Յակոբ բանանային որ ասի Այվա-
թենց, եւ իսրեանց՝ մակատունն ասեն՝
Թօխաթցի Բաթուկի Տէր Յակոբ, որ է
այժմ ի Լեւոնց տան Զատեցու:

Յիսուսի Աստուծոյ Որդւոյն միաննի,
Գրթով նոր ողջոյն առ քեզ հասնի.
Տեառնորդ իմոյ Յակոր սուրբ քահանայի՝
Դէմ քեզ երկրորդեմ խնարհ ի յերկրի...

Վերջ՝

Լոյսորդ աննենդ եւ սուրբ եւ հեղահեղի՝
Եթէ դու կու հարցանես զանձն իմ եղկելի,
Առողջ եմ մարմնով ի յայն կենցաղի՝
Հայցմամբ ձեր եւ ներելով Տեառն Յիսուսի:

Չեռագիր՝ ՄերՄասենադարանի, Խ. 797,
Թղ. 228ա—230ա (2. Կ. 341ա):

Ասոր կից կայ Գանձս.

է Ի Բաղուկ Յակոբ իրիցուէ աստ-
ցեալ ի դէմս փարժապետին իւրոյ Այվա-
թենց Տէր Յակոբին:

Հիբար հոգ անձնէ քո աշակերտէ՝
Յակոր ծառայէ՝
Քեզ ողջոյն հասցէ Տէր Տէր Աֆնաւ
եւ Աստուածաբէ...

Վերջ՝

Ողորմաց մեզ Տէր Աստուած մեր, առաջես.
Տէր ողորմա, Տէր ողորմա
Զիմ աշակերտիւ շառ մեզ յորն ջրնջես.

Չեռագիր՝ ՄերՄասենադարանի, Խ. 797,
Թղ. 230ա—232ա (2. Կ. 348բ):

Դ. Տաղ վասն կենաց մարդկան:
Կեանքի խրաբանչիւր հասակի նկարագրու-
թիւնն է, ուր հոգեխոսական զննութեամբ

պատկերացուած են իւրաքանչիւր տարիքի
երեւոյթները. սկսեալ մանկութենէն մինչեւ
խոր ծերութիւն. խաթմեցոյ յաջողագոյն
աաղերէն մին է այս, թէ եւ քիչ մը կրկնու-
թեամբ եւ երկայնարանութեամբ շղատուած:
Տուներու սկզբնատարեր կը յօդեն Ը—Գ:

Տաղ մասն կենաց մարդկան նորին
Յակոբի ասոցեալ.

Ըստուած բանգծեաց զմարդն առջին,
Օրհնելով օրհնեաց զամբն նոցին.
Ըճեալ բազմացան եւ դերկիւր լոցին,
Տեւել եւ մընայ մինչ յօրն վերջին:

Վերջ՝

Քեզ Եսկոր երկը ով եւ զայդ հրաման
Ար չազակրասեա բանբո ի յասեան
Զէնգ ազաւեմ եղբարք ամենայն
Մի խոնայէր ինչ առել զՀայր մեղան:

Չեռագիրք՝ Մեր Մասենադարանի. Խ. 304,
թղ. 167 ա: Բերլինի արքունի Մասենադարանի
Խ. 62, թղ. 336բ (խրատ պսակի, անունուն):
Հրատարակութիւնք՝ Համաւարեր Թո-
սիոյ 1863, Խ. 40—43, էջ 7—8: ԲԶՄ.
1865, էջ 208—211:

Ե. Եակոբ Քոխսաթեցոյ ասոցեալ
տաղ զղջման խոստովանօրէն (տոնք՝ Ե-
կոր քահանայի տոցեալ.):

Յերգ ոցրն Դաւթի բեկիգրն արարից
Բանին Եսայիայ խորախոյս բարձից:

Զնդեկիւն հույ որմն եղից,
Զպատուէրն Եփեսոսի օրհնարանեցից,

Վերջ՝

Ըղմիդօր մեռեալ Բակոր սուսանուն
Էր դու լորեցար երբ շեռ բանիրուն,
Դարձիր ի մեղաց, շինեա հոգւոյդ տուն,
Անցեալ աւուրցող կու գայ գոյժ մահուն:

Զեռագիր՝ մեր Մատենադարանի Խ. 304,
Թղ. 16բ:

շ. Նորին Եսկորի ողբ աղօթական
(տունք * Բակոր ք[ահանայի]).

Եփեսոսի Քրիստոսի փրկչիդ ազերեմ,
Եւ դադեա յանցանաց անձինքս պատմեմ,
Եարժամ հանապազ լայն՝ արտասուեմ,
Երժիշկ իմանանոյդ զվերս իմ ցուցանեմ...

Զեռագիր՝ մեր Մատենադարանի Խ. 304,
Թղ. 18ա (Թերի կր մեայ):

է. Խրատք եւ կարգը շարական քա-
ղելու. Խօխաթցի Բակորիս:

Յորժամ դու կամեցիս յազել շարական,
Նախ առա Էւեանաց՝ ապա Նորնրեդեան.
Եւս նոր գարստեան՝ ապա շխարհութեան.
Ղազարոս ի կարգէն եւ Տեառն Երբ թեան...

Վերջ՝

Մեղսատէր՝ Էւ անարժան Բակոր անպիտան,
Քեզ ով եա հրաման գոյս տուել յատեան.
Կարգացոյց՝ Էւ բնթերցողք գոական գոյս բան
Հայր մեղայ առացէք, օրհնեալ յախտեան:

Չեռագիր՝ մեր Մասենադարանի Թ. 797,
թղ. 142բ—143ա (շ. Կ. 207ա)։ — Էջմ.
Գեորգ. Յուդ., Թ. 324:

Գուշակեան՝ Յուդակ հայերէն Չեռագրաց
Ս. Նշանի վանուց ի Աերաստիա, Թ. 217 (Վա-
րդգիւր), էջ 429—440 (անախ) անսած է.
«Յակոբ Թոխտուկեցի երէցի մը Ռ. 27. (1635)
Թուին Նրոտադէմի մէջ Նոյն քաղաքի վրայ
քանի մ'անարժէք տալտաւոցութիւնները...
դժբախտաբար չեն Նշանակուած առղերու խու-
րագիրներն եւ սկզբնաւորութիւնները, որով
չենք կրնար ճշգեւ¹, յիշեալ Յակոբ Թոխտուկե-
ցին Նոյն է Քաթու կենց աէր Յակոբի հետ։ Մեղի
անծանօթ է անոր ուխտագնացութիւնն յերու-
սաղէմ»:

Տեսնելք այժմ Նօթն իմաստասիրաց
սլաւութեան թարգմանութիւնն իր գրչէն:

3. Նօթն իմաստասիրաց սլաւու-
թեան թարգմանութիւնը լատիներէնէ
(1614)։ Չկայ համազգային գրականութեան
մէջ մասեան մը, որ Աստուածաշունչէն ետքը այն-
քան ծաւալում եւ ժողովրդականութիւն գաած
ըլլայ, ինչպէս Նօթն իմաստասիրաց Պատմու-

¹ Ընդդ այն Թուին (1635) կ'ապրէին Կեստրաքի եւ
Ասեցի երկու տաղաւոց Յակոբներ, որոնցմէ միայն է «Գու-
շակեան ի սուրբ քաղաքն երուսաղէմ» սկզբնաւորութեամբու.

Աւաստի ծոյ յիշեալ քաղաքը պատուական...:

Կոր հրատարակած եմ Յակոբ Կեստրաքացւոյ անուամբ. Հոնդ-
Աճ. 1900, էջ 371—374:

թիւնր: Արեւելեան առակաբոս աշխարհի սահղծագործութիւնն է անիկա, որ հետաւոր շնդկասանի մէջ իւր ծնունդն առած, իրեն ճանապարհ հորդած է ժողովուրդէ ժողովուրդ, եւ ամեն աեղ մեծ համակրութիւն վայելելով ապրած է դարերով:

Հին շնդկասանի մէջ իշխանազուններն դասախարակելու համար կազմուած էր առակներու եւ պատմութեանքներու ժողովածոյ մը, սովորաբար Փանշաթանթրա (շնդամասեան) կամ Դալիլա եւ Դիմա կոչուած¹, զոր Bonfey "շնդկական իշխանազուններուն հայելին, կ'անուանէ, ուր կենդանիներն մարդկան դերը կը խաղան խստուն կերպարանաց տակ: Խոսրով Անուշիրվանի (531—579) հրամանաւ Բուրգոյէ ըմիւր կահար պահապանէն թարգմանեց զայն Զ. դարու կէսին. քիչ վերջը լոյս ահաւ անոր պահապանէն աորերէն թարգմանութիւնը Բուս եկեղեցականի ձեռքով², Երկու դար ետքը

¹ Հմմ. Th. Bonfey, Pantachatanttra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen. Zwei Teile. Leipzig 1859 J. Hertel, Tantrākhyāyika. Die älteste Fassung des Pañcatanttra. Aus dem Sanskrit übersetzt mit Einleitung und Anmerkungen. Zwei Teile. Leipzig 1909; Գործնւոյ Նոյն Հնգին-գին՝ Das Pañcatanttra. Leipzig 1914; Հայերէն թարգմանութիւն Տր. Bidpai, Դաստիարակական. Ընդ-ը 1904. էջ 154: Դրոջը մասին հմմ. Է. Լ. Ղ. Յեֆանկան. Հեռագրութիւնը Նախնեաց Եւթորէնի վրայ. Բ. (Վիեննա 1897). էջ 298-302:

² F. Schulthess, Kalila und Dimna, Syrisch und

Մահմեդականացած պարսիկ Աբդալլահ իրն ալ Մուք-ֆե († 762) պահլավերէն բնագրէն արաբերէն թարգմանութիւն մը առաւ¹, որ այնուհետեւ Աբաբաջիներու մէնէն սիրուած ժողովրդական գիրքն եղաւ. ենթարկուեցաւ պէսպէս խմբագրութեանց եւ ապա արաբերէնի միջնորդութեամբ անցաւ Ասիոյ եւ Եւրոպայի զանազան ժողովուրդներու, որոնց հետ Աբաբաջիք շփման մէջ գտնուեցան: Ազրաբի († 1133) Սինդրադ-Նամէհ (Պատմութիւն Սինդրադի) անուամբ վերածեց գայն արաբերէնէ նոր պարսկերէնի. եւ ժ.Կ. դարու վերջերն «Պատմութիւն Եսթն Իմաստասիրաց» կամ «Պատմութիւն Կայսերն Փոնցխանսի» անուամբ ծանօթացաւ Եւրոպայի լատիներէն² թարգմանութեամբ՝ հաւանորէն Աւնաստանի Ճամբով: Լատիներէնի հիման վրայ կատարուեցան յընթացս ժ.Կ.—ԺԸ. դարուց նոր թարգմանութիւններ՝ իտալերէն, գաղղիերէն,

Deutsch. Berlin 1911. Այս արաբերէն տարբերի նոր թարգմանութիւն մը ալ յայտնուեց Է. Համա. F. Bathgen, Sindhan oder die Sieben weisen Meister, Syrisch und Deutsch. Leipzig 1879.

¹ L. Cheikho, La version arabe de Kalila et Dimnah d'après le plus ancien manuscrit arabe daté, Beyrouth 1906.

² Լատիներէն թարգմանութեան հեղինակն էր Մ. A. Mussafia, Beiträge zur Literatur der Sieben weisen Meister. Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse, Bd. 57 (Wien 1867), S. 37—118. A. Hilka, Historia septem sapientium, II Johannis de Alta Silva Dolopathos sive De rege et septem sapientibus nach den festländischen Handschriften. Heidelberg 1913 8° S. XIV, 112 (Sammlung mittellateinischer Texte, Bd. V)

գերմաներէն եւ ոչաւական¹ լեզուներով²։ Ղա-
տիներէնէ թարգմանուեցաւ նաեւ հայերէն ծա-
նոթ բնագիրը, որուն վրայ կ'ուզեմ խոսիլ հա-
աւելի մանրամասնօրէն։

Աւերջին ծանոթ խմբագրութեան մէջ
պատմութեան ծիրն այսպէս կը յածի։

Տեսարանը Հռոմ է։ Փոնցիանոս կայսեր
կինը կը ծնանի Դիոկղեաթանոս անուն զաւակ մը
եւ կը վախճանի։ Կայսրը թագուհւոյն խորհրդով
աղուն դասախարակութիւնն կը յանձնէ Հռոմայ
եւթն իմաստասէրներու, որոնց քաղաքին շրջա-
կայքը կը հաստատեն իրենց մենարանը։ Կայսրը
կ'ամուսնանայ երկրորդ անգամ. նոր ամուսինը
կը խորհի մանկան կորուսար. իւր շար խոր-
հուրդը ի գլուխ հանելու համար կը թախանձէ
կայսրը, որ որդին անգամ մը աեսութեան հրա-
ւերէ։ Դիոկղեաթանոս այդ միջոցին արգէն զար-
գացած էր հասակով եւ իմաստասէրեամբ։ Հմա-
յած էր մանաւանդ ասաղագիտութեան։ Հարը
անակնկալ հրաւերին վրայ կը գիտէ ասայներ,
եւ կ'իմանայ որ հրաւերն շարագուշակ է։ Խոր-
հուրդ կը հարցնէ Եւթն իմաստասէրներուն՝

¹ Հմմտ. M. Murko, Die Geschichte von den sieben
Weisen bei den Slaven. Wien 1890. 8°, S. 178 (Sitzungs-
berichte der k. Akademie der Wissenschaften, Phil-
hist. Klasse, Bd. 122, Abh. X).

² Արաբերէնէ յուսկացած թարգմանութեանց եւ
խմբագրութեանց ժամին Հմմտ. V. Chauvin, Bibliographie
des ouvrages arabes ou relatifs aux Arabes II (Littlich
6. Leipzig 1897), p. 19—60 6. J. Hertel Das Paßecatantr a
Leipzig 6. Berlin 1914, էջ 390—416 6. Index I.

որոնք ուղարկուած վաճառելու համար կը յանձնարարեն հօր արքունիքը եօթը օր խիտ լռութիւն պահել: Պատանին կ'անոոյ եւ կր մեկնի արքունիք: Լռութիւնը կայսեր զարմանքը կը շարժէ. բայց թագուհին պատանւոյն հետ կ'առանձնանայ իւր սենեակը եւ այն տեղ լկտի առաջարկութիւններով զգաստ պատանին մոլորցնել կը փորձէ. սակայն ի զուր. թագուհւոյն ամէն հրապոյրներն քաջութեամբ կը մերժէ դիմկշեփանոս. թագուհին յաղթահարուած իւր մեղմեխ խորհրդոց մէջ կը փնտէ մտքերը, կը պատահէ զգեոտները, կը ցեփէ այսերը եւ այնպէս պատահաաուն, արինեմթամթախ՝ օգնութեան կը կանչէ ամուսինը եւ ոճրագործ կ'ամրաստանէ որդին, իբրեւ թէ զինքը բռնաբարել ուղած ըլլայ: Խաղաւորը կը հաւատայ ամէն բսուածներուն եւ կը հրամայէ զխառել թագածառանգը, իւր միջամտին նախաւորները եւ կը համոզեն կայսրը, որ առանց քննութեան այնպիսի քայլ չառնու. զխառումը կը յետաձգուի: Խաղաւոր տեսնելով թէ չաջողեցաւ իւր հնաւոր՝ գիշերը առակով մը կը համոզէ կայսրը, թէ թագածառանգը անպատճառ պէտք է զխառուիլ: Համբար ասրածուած էր արդէն քաղաքը: Երբ դահիճները պատանին քաղաքի հրապարակէն կը առնէին սպանման տեղը, կ'ընդառաջէ Եօթն իմաստասէրներէն առաջինը, կը խնդրէ դահիճներէն, որ յապաղեն հրամանին կատարումը, եւ ինքը կը գիմ կայսեր, պատանւոյն համար միջնորդե-

ընդ իմաստասէրը կը յաջողի առակով մը համոզել կայսրը, որ եւ կենայ իւր խորհրդէն: Ըյսպէս եօթը օր եւ եօթը գիշեր անդի կ'ունենայ մրցութիւն մը թագուհւոյն եւ Եօթը իմաստասէրներու մէջ. առաջինը կը ջանայ ապացուցանել տականքերով թէ որչափ հնարագէտ են մարդիկ եւ շարախորհուրդ. եւ վերջիններն՝ թէ քանի անվտանգելի են կանայր եւ նենգամիտ: Դիւրահաւան կայսրը ամէն անգամ կը համոզուի հակառակ կամ ինչպստ որդւոյն: Ութերորդ օրը կրնար թագածառանգն ալլ եւս անձամբ պաշապանել իւր դատը. գեղեցիկ առակով մը կը համոզէ իւր հայրը, թէ ինքը բոլորովին անմեղ է եւ յայտնաբխած կը խայտառակէ թագուհին, որ իսկոյն կը մերժուի արքունիքէն: Կերուների կայսրը գոհունակութեամբ իւր թագն եւ իշխանութիւնը կը յանձնէ իմաստուն որդւոյն եւ ինքը կ'առանձնանայ:

Ըյս անի մէջ տարածուած է Եօթն իմաստասէրներու պատմութիւնս Եւրոպա եւ նոյնպէս թարգմանուած է հայերէնի:

Հայերէն թարգմանութեան մասին յիշեմ գրէր. «Թէ ե՞րբ է կատարվել այդ թարգմանութիւնը — որոշ յայտնի չէ. գոնէ կայ մի ձեռագիր, որ գրված է 1616 թ.ին. (կ'ակնարկուի մեր Կ. 140 ձեռագիրը): Բանասիրական մի ուսանելի հարց է՝ եթէ արդեօք հայերը չունէին այդ վէպի թարգմանութիւնը նախ քան արեւմտեան խմբագրութեան ծանօթանալը:

այսինքն մի թարգմանութիւն որ աւելի հին լինէր, արեւելեան թարգմանութիւններէց վերցրած, (Հայկական ապագրուութիւն, Ա, էջ 307—308), Լէօի անծանօթ մնացած է Պարիսի Խ. 307 ձեռագրին, յիշատակարանը, որ հրատարակուած էր Կամենիցի մէջ (էջ 171), որուն համաձայն հայերէն թարգմանութիւնը կաաարուած է 1614 ին ի Զամոսցա, (Կակուր Խոթաթեցոյ յ ձեռքով, Խէ աւելի հնագոյն թարգմանութիւն մը ունեցած ենք, այս մասին թէեւ հաստատական կարծիքներ յայտնուած են, բայց մենք ստիպուած ենք բացասական պատասխանել: Gräber ի գիրս Trésor des livres rares, V, գրած էր թէ « Գալիլէա եւ Գիմնա գրող Նաեւ հայերէն խմբագրութիւն մը պահուած է », նոյն համարելով ասոր հետ Եղուեսագիրքը, բայց ինչպէս Հ. Ղ. Եռլեանեան (Հեռաազօսութիւնք, էջ 301 եւն) գիշեցիկ ապացոյցուց, Եղուեսագիրքը թէեւ ի հեռուսա ունի աղերս հնդկական փանշանթանթրայի հետ, սակայն ոչ թէ անոր մէկ խմբագրութեան ուղղակի թարգմանութիւնն ըլլալուն համար, այլ պարզապէս արարական աղղեցութեամբ հայ գրականութեան մէջ մտա գաած ցրիւ հեռքեր միայն կ'ամփոփէ իւր մէջ: Նոյնպէս քարամեան հաղորդած էր Կ. Միւլլերի, թէ գոյութիւն ունի հայ գրականութեան մէջ նոյն գրող ասորերէնէ կաաարուած թարգմանութիւն մը (Müller, էջ 216), բայց ինչպէս Chauvin ուղիղ դիտած է (p. XXI), զոյժմ չէ յայտնուած այսպիսի

Թարգմանութիւն մը, որուն գոյութիւնն մեր շատ անհասանկան կը համարինք:

Հնագոյն Թարգմանութեան մը մասին ակնարկութիւն րոտծ է նաեւ Ը. Զօպանեան իւր *Les Trouvères arméniens* (Paris 1906) աշխատութեան մէջ (էջ 137), ուր խոսելով Ընայրել Բաղիշեցւոյ վրայ, « աղաչափեց, կ'ըսէ, (Բովսասափի Պատմութիւնն եւ Եօթն իմաստասիրաց Պատմութիւնը, երկու հ/ն գրոյցներ, որոնց Թարգմանութիւնն կը գանստի արեւելեան շատ մը լեզուներով ու Զօպանեանի այս աղերքը իբրեւ իրողութիւն ընդունած է V. Chauvin (p. XXX): Maclerի մէկ ծանութեանէն կը տեղեկանանք թէ Ենթադրութիւնս հիմնուած է Հ. Մ. Պոստոբեանի մէկ տեղեկութեան վրայ, զոր հաղորդած է 1907 Հոկտեմբերին Զօպանեանի: Պոստոբեան կը գրէ. « Գ. Նիմ' Արաֆորդի մէկ ձեռագրին յիշատակարանը, սրուն համաձայն Ընայրել Բաղիշեցի կը վկայէ թէ ինքը աղաչափած է 1434ին Եօթն իմաստասիրաց Պատմութիւնը, Բաղիշեցւոյ այս յիշատակարանն ապա տրամադրած է Պոստոբեան Maclerի, որ զայն յտուջ կը բերէ գաղղիներէն Թարգմանութեամբ (p. XXX, ծան. 1): Արաֆորդի ձեռագրաց ցուցակն ունինք այժմ (հրատ. Baronian-Conybeare, Catalogue of the Armenian Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford 1918), ակնարկուած ձեռագիրն է №. 38 (Catalogue, p. 79—80), ուր կայ արդեամբք յիշեալ յիշատակարանը, բայց ոչ թէ Եօթն

խմաստասիրաց պատմութեան վերջը, այլ կը վերաբերի Յովնատի թագաւորի Պատմութեան, զոր աաղաչափած է Եռաբեւ Բաղիշեցի 1434ին։ Ուստի հիմ չկայ Բաղիշեցւոյ այսպիսի գրութեան մը վերագրելու։

Եւթն խմաստասիրաց Պատմութեան հայերէն մէկ թարգմանութիւն ծանօթ է առհասարակ մատենագրութեան մէջ, եւ այն կաաարուած է 1614ին Յակոբ Թոխաթեցւոյ ձեռքով։

Հոյերէն թարգմանութիւնս կաաարուած է լատին սկզբնագրի մը վրայէն, ինչպէս զայս թարգմանիչն ալ կը խոստովանի¹։ Գծուարին է սակայն մասնանշել այն օրինակն, որ թարգմանութեան հիմ ծառայած է։ V. Chauvin հակամէջ է Թոխաթեցւոյ ձեռքը լատիներէն ձեռագիր մը ածենելու (La version arménienne, p. XVIII)։ Հաւանականագոյնս ապագիր օրինակ մը ունեցած ըլլալու է հայ թարգմանիչը, յայց այս ապագիրը աարբեր խմբի մը ներկայացուցիչն եղած ըլլալու է քան որ ծանօթ հնագոյն (Incunabel) եւ հին ապագիրներն կ'ընծայեն։ Գոնէ ցայժմ ծանօթ ապագրութիւնք աննման են հայուն մանրամասնութեանց մէջ։ Բայց դարձեալ ուղորական՝ Mussafiaէն Amatores կոչուած խմբագրութեան կը պաականի։

1 G. Paris (Deux Rédactions du Roman des Sept Sages de Rome, Paris 1876, էջ XI.) գտն աեզ գազգրիւն թարգմանութիւն հիմ ածենել է՝ ռ. քե. V. Chauvinի ապացոյցներն այս խնդիրն կը լուծեն վերջնականապէս (La version arménienne, p. XIV—XVII)։

Որովհետեւ լեհերէն թարգմանութիւնն, որ կատարուած է Ժ. Գաբու առաջին քառորդին Jan z Koszyczek լեհ մտածնագրէն, հայուն շատ մերձաւոր լատիներէն ոկզընագիր մը կ'ենթադրէ, ինչի կ'երեւայ թէ Լեհաստան լատիներէն նորօրինակ խմբագրութիւն մը գոյութիւն ունեցած է Ժ. Գ.— Ժ. Գաբու, եւ նոյնը հիմեւադրելու ծառայած է կրկին թարգմանութեանց ալ: Աւշողրութեան արժանի է այս կողմանէ այն պարագան որ լեհերէն թարգմանութիւնն թէեւ Ժ. Գաբու առաջին քառորդէն կը համարուի եւ նոյնը մինչեւ անգամ նոյն դարուն ապագրութեամբ հրապարակ հանուած, բայց ցայսօր հրապարակի վրայ եղած հնագոյն ապագրութիւնն Ժ. Գաբէն է, զոր Murko լեհերէն առաջին ապագրութիւնը կը համարի, ուրիմն հայերէն թարգմանութեան ժամանակակից:

Հայուն եւ լեհին մերձաւորութեան համար բացի մանր կէտերէ շատ նկարագրական է պարագայ մը, որ զերեկու ընդորովին կը կղզիացնէ լատիներէն եւ անկէ ծագած նոր լեզուներով ծանօթ ընդոր ձեռագիր եւ ապագիր սրինակներու մէջ: Այս հատուածը կը գտնուի ներածութեան մէջ, ուր կը պատմուի թէ թագաւորականքը առաջներն դիտելէն եւ իմաստասիրաց խրատն լոկէէ ետք կը ննջէ եւ երազ մը կը տեսնէ: Այս երազը եւ անոր մեկնութիւնը, որ հայերէնի եւ լեհերէնի (եւ առկէ ծագած ռուսերէնի) հառաքակաց է, լատիներէն ձեռագիր եւ ապագիր օրինակներուն անծանօթ են:

բայց այն գոյաթիւն ունենալու էր հայ եւ լեհ
 թարգմանիչներու լատին աղբիւրին մէջ, որով-
 հետեւ կը գանուի լատիներէն հնագոյն ձեւի
 խմբագրութեանց մէջ (հմմտ. *Mussafia*, անդ,
 էջ 86): Ուշագրաւ է հայուն եւ լեհին հա-
 մանման բնագիր ենթադրելուն համար ի մէջ
 այլոց նաեւ հետեւեալ սրինակը. Թ. 286. թղ.
 20) (— գաղղ. էջ 43) կ'ըսուի. "մարմին իմ
 թաղեցեն յեկեղեցւոջ սրբոյն Վասիլէնի (այս-
 պէս նաեւ Թ. 140, թղ. 52 ա. Պարիսի Թ. 307
 ունի. Վասիլիսենի) = լեհն *Wawrzynia* =
 լատ. հնագոյնք՝ *S. Petri, Strassburgi 1512ի*
 ապ. *In ecclesia sancti Laurentii*.

Կան ի հարկէ նաեւ կէտեր, ուր հայն եւ
 լեհն կը խառորին իրարմէ, յաակապէս ուր լեհ
 թարգմանիչն իր անձին ազատութիւններ կու
 աայ, այսպէս սւր հայն համաձայն լատինին կը
 թարգմանէ (Թ. 286, թղ. 25) — p. 43) "ի
 քաղաքի միում", լեհն կը մասնաւորէ անդն "ի
 քաղաքի Tyronie, (Torynie). այսպէս նաեւ
 այլուր: Կան անդեր ալ սւր լեհն եւ լատ.
 1512ի ապագիրն նոյն կ'ընթանան եւ հայն կը
 շեղի. ի հարկէ ցանցառ անգամ (հմմտ. Թ. 286,
 77) — գաղղ. p. 172 ճիւրոս = լատ. 1512
 եւ լեհ. *Cyrus*, իսկ լատ. հնագոյնք՝ *Titus*.)
 Բայց առ հասարակ ինչպէս լեհերէնն, նոյնպէս
 հայերէնն շատ մերձ է *Strassburgi 1512ի*
 ապագրութեան:

Ահելորդ կը համարիմ մանր համեմատու-
 թիւներ:

Հայ թարգմանիչը հաւասարիմ մնալով հանդերձ բնագրին՝ առած է ընտիր թարգմանութիւն մը, ախորժ ժողովրդեան ճաշակին, գրարարախառն ուսմանը: Տեղիս աեղիս շնորհած է իրեն թեթեւ ազատութիւններ ալ, սւր նիւթը կը վերցնէր, բայց յընդհանուրն հեանած է քայլ առ քայլ լատիներէն սկզբնագրին:

Հայերէն թարգմանութեան, սրուն հարազատ ներկայացուցիչներն են ի բաց առեալ Պարխի Խ. 309՝ բոլոր ձեռագիր օրինակները (աեն վարը), ենթարկուած է ապա նոր խմբագրութեան եւ այս խմբագրուած օրինակն հիմ առնուած է ապագրութեան: Նոր խմբագրութեանս ինչի ծանօթ միակ ձեռագիր օրինակն է Պարխի Խ. 309, սրինակուած ՌՃԽԵ (1696) թուին, Նոյեմբեր 27 ին և Պալիս (ձեռագրին միւս մասերն 1682—1696 շրջանին), այս ինքն ճիշդ այն թուին, երբ լոյս տեսաւ Խիզոնոյի առաջին ապագրութիւնը: Այս խմբին կը վերաբերի ըստ երեւութին նաեւ այն սրինակն, որ կ'ըսուի թէ գրուած է 1687 ին Սպահան, որուն վրայէն կառարուած է 1847 ին ուսերէն թարգմանութիւնը (աեն վարը):

Պարխի Խ. 309 օրինակին սկզբնաւորութիւնն նման է ապագիրներու սկզբնաւորութեան, եւ կ'ենթադրեմ սր նաեւ բովանդակութեան մէջ կը համընթանայ ապագիրներուն: Հոս խորագիրն եւ սկզբնաւորութիւնն է՝ նման ապագիրներու, «Պատմութիւն Կայսերն Փռն-

ցիանոսի եւ կնոջն եւ որդւոյն Դիոկղիանոսսի եւ եօթն իմաստասիրացն: — Կայր ի Հասմ թագաւոր մի եւ անուն նորա Մոզզլոս կայսր . . . :

Զգալի փոփոխութիւնն աեղի սւնեցած է գլխաւորաբար ներածա թեան մէջ, ուր Հասմայ կայսեր անունն, զսր լատին օրինակներր կր լռեն. Մոզզլոս կը կսւաւի, եւ փոքիանոս իբրեւ սարաւաեկաա Մազզլոս կայսեր՝ գահ կր բարձրանայ. այլուր ընդլայնսած են միայն խօսակցութիւններր եւ լեզուն այլայլուած. Խոխաթեցւոյ թարգմանութիւնն էական մասով նոյն պահւած է:

Թէ ո՞վ է փոփոխութեան ենթարկողն կամ «սրբագրողը», Պարիսի Թ. 309 ակնարկութիւն չ'ըներ, սր ընդհակառակն պահուած է մինչեւ անգամ Խոխաթեցւոյ յիշատակարանը: Զեմ յուսար թէ այսպիսի սրբագրութիւն մ'ակնարկել ուզւած ըլլայ Լիվոնոյի 1696 թուի ապագրին յիշատակարանին մէջ, սւր (էջ 184) կ'ըսուի, թէ ապագրութիւնն ի գլուխ ելած է «Հսգարարձութեամբ, Ծախիւք եւ սրբազրութեամբ» նուաստի ումմէ: Մ. Ս. Դ.՝ Այս նկատմամբ հետաքրքրական էր Ծանօթանալ Կ. Պոլսոյ 1693ի ապագրութեան. այն աեղ ալ այս փոփոխւած բնագիրն հիմ առնուած է եւ նոյնն արդեօք աչքի առչեւ անեցած է Պարիսի Թ. 309 ի ընդօրինակողը:

Կը սխալի գարամանց, երբ կը գրէ Բերրինի Թ. 83 ձեռագրի մասին (Verzeichnis, էջ 65), թէ «այս խմբագրութիւնն պատմու-

Թեանց մէջ նման է լատին խմբագրութեան, բայց առակները բոլորովին աւարեր են անկէ։ Եօթն իմաստաւորներու անուններն եւ ասակները կը համաձայնին գաղղիերէն խմբագրութեան. հմմտ. Keller, Romans des Sept Sages, էջ L, 1°։ Ասկէ կը հեանեցնէ Chauvin կասկածելով («եթէ քարամեանց լատ. միտ դրած է») թէ Բերլինի օրինակը կը համապատասխանէ Mussafiaի զանազանած Բ. խմբին (p. XXIV)։ Բայց Բերլինի օրինակը նման կը աեսնուի Պարիսի Բ. 307 ին, գոնէ նոյն է սկզբնաւորութիւնը։

Եօթն իմաստաւորաց Պաամու թիւնը այսպէս նաեւ հայ գրականութեան մէջ մուտ գաւ, սրբագրուեցաւ եւ փոփոխուեցաւ եւ Հայաստանի վրայէն շարունակեց իւր ճամբան օտարաշուքին ազգերու. 1803ին թարգմանուեցաւ նախ հայաստո, ապա նաեւ արաբաստո առձեռներէն, 1847ին սուսերէնի եւ 1919ին գաղղիերէնի։

Տեսնենք այժմ՝ ձեռագիրներն, ապագրութիւններն եւ թարգմանութիւնները։ Խորագիրն է լատագոյն ձեռագիրներու մէջ։

«Պաամու թիւն Եօթն իմաստաւորացն. Այրոմն սրում անտն էր Փռնցիւմնոս՝ թագաւորեաց ի Հոռմ Երազքի, այր իմառաուն յոյժ, որ ասեալ էր զդուռար արքային Հոռմայ ի կնուութեան, գեղեցիկ յոյժ եւ հաճոյ մարդկան աւաց հայելոյ...»

Յիշատակարանն է բա Պարիսի Թ. 307 շեռագրին. «Ես Յակոբ էրէցս Թոխաթեցի, որ եմ թողանց Բաթուկենց, թարգմանեցի զգեղեցիկ Պատմութիւնս ի լատինական գրոց ի հայ գիր. ի ինդրոյ վարժապետին իմոյ Թոխաթեցի աէր Յակոբին՝ որ առնն Այվաթենց. թվին ՌԿԴ (1614) Փետրվար ամսոյ ԺԴ. ի յերկիրն Լեհաց. ի քաղաքն Զամաւոցս: Աղաչեմ զձեզ, յորժամ սր փոխարկէք, զանունս մեր մի յապաղէք գրել ի աեղիս խորագրոց. եւ ասացէք թէ Աստուած ողորմի. ամէն¹»:

Պարիսի Թ. 309 ունի հոս. «Թարգմանեալ եղեւ Պատմութիւնն օգտակար եւ շահուէաւ, որ կոչի Եսթն իմաստասիրաց ի լատինական լեզուէ առ ի հայ լեզու ի ինդրոյ վարժապետին իմոյ Թոխաթեցի աէր Յակոբին, ի յերկիրն Լատաւաց որ կոչի Զամասէայ ի թուականիս Հայոց ՌԿԴ»:

Ի՞նչս սրինակները զանց բռած են այս յիշատակարանը:

Դանտթ են հետեւեալ ձեռագիրները.

1. Պարիսի Ազգային Մասնադարանի Ancien fonds arménien 69 — Macler, Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque nationale (Paris 1908), No. 307, ԹՂ. 115ա — 225բ (Ժէդաբ, p. 159): — 2. Ընդ. Supplément ar-

¹ Հոս. Կամնից. էջ 171: Պարիսի սրինակի վրայէն. քոյոյն անհնչողութեամբ. ուղղեցինք Քերթւոյնի Երեմիէի համառոտ. հոմա. եւ Macler, La version arm., p. 216 — 217:

mémien 51 — Macler, No. 309, թղ. 102բ — 258բ (յաձ 1696, p. 160) — 3. Մեր մասենադարանի թ. 140, թղ. 42բ — 114բ (բնդ ձջ թղ. 43բ — 44ա թաղթ մ'իշկած մանրամասն ցուցակագրութեան՝ Տաշեան, Բուցակ, էջ 438, յաձ 1616¹) — 4. Ընդ, թ. 286, թղ. 1ա — 95բ (ԺԸ դար Բուցակ, էջ 711) — 5. Բերլինի թագաւորական Գրասենադարանի թ. 83, թղ. 26բ — 206բ. (յաձ 1698, պակասաւոր, Karamianz, Verzeichnis . . . , p. 65) — 6. Օբսիդորդի Բողոքեան Գրասենադարանի Ms. Canonici Or. 131, թղ. 37ա — Baronian-Conybeare, Catalogne of the Armenian Manuscripts in the Bodleian Library (Oxford 1918), No. 38 (յաձ 1697, p. 79) — 7. Ընդ, Ms. Arm. c. 33 — Baronian-Conybeare, No. 99 (յաձ 1698, p. 220 — 221) — 8. Վենետիկի Մխթ. Գրասենադարանի թ. 628, էջ 282 (Ժ): դարէ², հմմտ. Macler La version arm., p. XX1, ծան. 1):

Բազմաթիւ ապագրութիւն աւսած է Պատմութիւնս.

1. Ընտանիւն ապագրութիւնն եղած է Կ. Պոլիս 1693ին, ապէս սրինակ մը կը գտնուի Երուսաղէմ³ և Եսկոբեանց վանքը բնա շ. Կ.

1. Անյատկութեան ի կատարածին՝ «Կատարեցաւ Պատմութիւն Եսթն իմաստութեան թմ Թեմի Հոգեւորէրի մօտ» 2. ի մայրաքաղաք Կոնստնտնուպոլիս և Եստանբուլ և Ե. Կոնստն. և Ե. Նիկիտաքոսիս:

3. E. Teza, Il libro dei Setti Savi.

Գալէմբեարեանի: Մանրամասնութիւն անծանօթ է:

2. 1696 ի Լիվոնոյ. *Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի եւ կնոջն եւ որդւոյն Դիոկղետիանոսի եւ յ'եօթանց իմաստասիրաց: Տպագրեալ ի ներտպարանում սրբոյ Էջմիածնի եւ սրբոյն Սարգսի զսրաւարի: Ի Հայրապետութեան Տեառն Նահապետի ամենից Հայոց կաթողիկոսի ի Բաղիկօտնայ քաղաքի: Թվւոջ Փրկչին 1696 եւ Հայոց 1145 Սայիսի 25:

Մեծութիւնն 12×7.5 սմ., էջ 1—184 (էջ 1 ճակատ, էջ 3—181 լնադիր, էջ 181—184 *Յանկ գրգկանս), էջ 184 կայ Յիշատակարանս. *Վարտեգաւ գրգուկս պատմութեան... ի վայելումն հանուրց արամազնեաց եղրարց, յամի ներմարմնութեան Տեառն 1696 եւ Հայոց 1145 Յուլիսի 20: ... Համահաճութեամբ Տեառն Եփրեմի արհիեպիսկոպոսի եւ պատրիարքի Կ. Պօլսոյ, հոգարարձութեամբ, Ժախիք եւ սրբազրութեամբ Նուաստի ումնն Մ. Ս. Դ. — Ունինք օրինակ մը մեր Մատենադարանին մէջ. համտ. եւ Մատենադատութիւն, էջ 564:

3. 1721 Կ. Պոլիս. *Գիրք պատմութեան կայսերն Փոնցիանոսի եւ կնոջն եւ որդւոյն Դիոկղետիանոսի, եւ յեօթանց իմաստասիրաց. եւ վիճակս նորաաիպ եւ որ ի միջի սորին եղալ: Տպագրեցեալ րարեխոսութեամբ սրբոյն Մինասոյ զսրաւարին մայրաքաղաքն Ստամպոլ: Ի

ապարանի արտւոյ Լստուածատուրի սր եմ ծառայ
 26ր. ի թւջ ՌՃՀ, օգոստոս Է.:

Զարբհանէլեան՝ Մատենագիտութիւն,
 էջ 564.

4. 1740 և. Պոլիս. Գիրք պատմութեան
 կայսերն Փոնցիանոսի եւ կնոջն թագուհւոյ եւ
 սրդոյ նորին Գիսկղեատնոսի եւ Եօթանց
 իմաստասիրաց: Տպագրեալ ի թուականիս մերոյ
 Հայրց 1189 (— 1740):

Ինծութիւնն 12.5×7.6 շրջանակի մէջ.
 էջ 1—328 (էջ 1 ճակատ. էջ 2, պատկեր.
 էջ 3—287 Պատմութիւն կայսերն Փոնցիանո-
 սի էջ 288—315 բանք իմաստասիրաց. էջ
 316—327 Եստեղատունք): Էջ 328 Յիշտ-
 տակարան. "Աւարտեցաւ տպումն պատմութեան
 գրութիս պատրիկ որ կոչի Եսթն իմաստասէր...
 ի թուականիս 1190 (— 1741): Բրդ... յի-
 շեսջիւր զպատճառ ապեցման սորին զգրաժառանգ
 արդու մեցի եղբայր Մանուկն...:

Հմտ. Մատենագիտութիւն, էջ 564—
 565: Կան օրինակներ մեր Մատենադարանի
 մէջ (պակասաւոր) եւ Ընտոնեան Հարց Մա-
 տենադարանի մէջ ի և. Պոլիս:

5. և. Պոլիս 1743, ի տպարանի Լս-
 տուածատրոյ: Կը յիշէ Զարբհանէլեան՝ Պատմ.
 հայկ. տպագրութեան, էջ 270. որիչ կող-
 մանէ տնտնութի:

6. 1790, Մագրաս: "Գիրք պատմու-
 թեան կայսերն Փոնցիանոսի, եւ կնոջն թա-

գոհւոյ եւ որդւոյ նորին Դիոկղէսիանոսի եւ Եօթանց իմաստասիրաց: Եւ վերստին տպագրեցեալ ծախից եւ տպից Տէր Բարութիւն Հմաւոն Շիրազեցւոյ: Ընդ ի սգոս Պատուելի աղղիս Հայոց: Եւ Հայրապետութեան յուսանկար մօրն մերոյ Սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի՝ Տեառն Ղուկասո: Սրբաղնասուրբ Աթուղիկոսի ամենայն Հայոց: Ի Բառաջնորդութեան Նոր Զուգայութեան ման Բթոռոյն Տեառն Բակոր արհի Եպիսկոպոսի: Բաթի մարդեղութեան բանին 1790, իսկ ի թուին Հայոց 1239 Մադրաս ի տպարանի նոյն Տէր Բարութիւն Հմաւոն Շիրազեցւոյ:

Էջ 1—382 (Էջ 1 ճակար, էջ 2—335 Պատմութիւն, էջ 336—378 վիճակ), էջ 379—382 Բիշապակարան. "Ընդ բարեկերթի մերցողաց Էնորհիւ Աստուծոյ յանկ ելեալ աստուծոց տպումն պատմութեան գրքուկիս այսորիկ սր կուլի Եօթն իմաստասեր. Այս է երրորդ տպագրութիւն.":

Ունի օրինակ մը Տ. Եպիսկոպոս Պալեան, որ բնդարձակ նկարագրած է Հանդ. Ամս. 1895, էջ 116—117. Բիշապակարանին վերջին առդին համար կը դրէ Պալեան. "Անշնչի հասկեալ թէ սոյն գիրքն Մադրասայ մէջ երեք անգամ տպագրուած է, թէ ոչ՝ Եփեփոնոյի եւ Ա. Պոլսոյ տպագրութիւնն տեսած եւ ասոր ալ երրորդ տպագրութիւնը ըսած է.": Մենք կը կարծենք թէ Բարութիւն Շիրազեցի հոս իւր նոր բացուած տպարանին երրորդ հրատարակութիւնը կ'ակ-

Նարկէ: Ընդագեցի իւր հրատարակութիւնն կատարած է Կ. Պոլսոյ 1740 ի տպագրութեան վրայէն, որուն խորագիրն եւ յիշատակարանին սկզբնաւորութիւնը պահած է: Ընչուչտ այս տպագրութիւնն է նաեւ Զարբ. Պատմ. Տպագր.: էջ 280 յիշատակած Մագրոսի 1791 ի հրատարակութիւնը, նշյն տպարանին մէջ:

7 1792, Կ. Պոլիս: Գիրք պատմութեան կայսերն փռնցիանոսի եւ կնքն Խագուհայ, եւ որդւոյ նորին Գիւնդեախանոսի, եւ Լոթմանց իմաստասիրաց: Տպագրեցեալ . . . վեհափառ հրամանաւ . . . Տեառն Զաքարեայ պատրիարքի. ի թուին Հայոց ՌԻՒՆ, Էպրիլի ԺԲ: Ի տպարանի Բոհաննիսի եւ Պոզոսի:

Մեծութիւն $12\ 3 \times 7\ 5$ ում. շրջանակի մէջ, էջ 1—328 (ընդիրն, էջ 3—287): Օրինակ մը կը գտնուի մեր Մատենադարանին մէջ:

8. 1796, Կ. Պոլիս: Կը յիշէ զայս Հ. Գ. Կալէմբեարեան, նշանակելով նաեւ թէ ունի 328 էջ, նման 1792 ի տպագրութեան:

9. 1801, Կ. Պոլիս: Գիրք պատմութեան կայսերն փռնցիանոսի . . . (— 1792 ի տպ.) Տպագրեցեալ վեհափառ հրամանաւ . . . Տեառն Բոհաննու . . . բարունապետին, յամի Տեառն 1801 եւ ի թուին Հայոց՝ ՌԻՒՄԿ ի տպարանի Բոհաննիսեան Պոզոսի:

Մեծութիւնն՝ փոքր 8⁰, էջ 1—328 (ընդիրն, էջ 1—287): Օրինակ մը կը գտնուի մեր Մատենադարանին մէջ:

10. 1857, Տփղիս: Պատմութիւն կայսերն Փոնցիանոսի... Խիֆիս, հրա. Կալէտփրեան գրատան, 1857: Այս հրատարակութիւնը բաւական է 12. Մատթեոսի ունեցած օրինակը (Ճակատար ինկած). Մատթեոսն յետոջ կը բերէ Բառաջարանը ուր կ'ըսուի. " ... ըսա այսմ եւ ես նկատեալ զայս գիրք Փոնցիանոսի կայսեր զիւրիմաց եւ պարզարան, շարագրեալ ի վաղ ժամանակաց հետե պատմագրական սճով, ոյր տո տակաւութեանն եղեալ է կարի յոյժ (տպ. ժոյժ) նապաստակաւ, վտան որոյ համարելով զայս օգտաւէտ ինչ՝ նապոյ պրազրութեամբ ի լոյս ընծայեցի ի պէտս պետահասակ մանկանց ազգիս մերոյ իբրեւ աղայոց կաթն ջամբելով եւ սչ կատարելոց հաստատուն կերակուր, զի ընթեռնելով ուսցին եւ ուսանելով պատրճապին, եւ այնու աստեւել եւս խրատուսեացին յօժարակամ աշխատել կատարելագործել զինքեանս երեւելի սւսմամբք եւ բարեբարսյութեամբ ի լուսաւորութիւն ազգիս մերոյ եւ հայրենեաց: Դուստա ծասայ Խիֆիկաւրնակ Կոստանդնուպոլսեցի Ղազարոս յահանայ Պալի Գալփոյեան ճէր-Պետրոսեանց. (հմտ. Հանդ. Ամն. 1891, էջ 105. Գիտողութիւն մը):

Հայերէնէ թարգմանուած է նաեւ տաճկերէնի եւ հայատառ տաճկերէն հրատարակուած.

1. 1803, Կ. Պոլիս. "Պատմութիւն Փոնցիանոս կայսերին, վէ Թագուհի Աուլմանըն վէ

էվլասի Դիոկղէաիանոս շահ զտտենին, վէ եւտի
իլիմասր քիմնէլէրին...: Մասնաւոր ճակատ
շունի (այսպէս գոնէ մեր օրինակներուն մէջ),
էջք 1—222 (էջ 1—175 բնագիրն, էջ 176
եւն վիճակացոյց): Էջ 218—222 կայ ոտա-
նաւոր գրութիւն մը «Նահապետ մէվլուաի
քայսէրիյէ, սկզբնաւորութեամբ, որ կ'ըսուի թէ
1803 թ.ին թարգմանած է գլոյն ի Կ. Պոլիս
Նահապետ Թերզեան կեսարացի (էջ 222
գարդի մէջ կայ «Նահապետ», որ ուրիշ օլիւնա-
կի մը մէջ կը պակսի՝ փոխարէն դրուած ըլլալով
ուրիշ զարդ մը):

2. 1881, Կ. Պոլիս: «Այն Գարի (Պասա-
Եօթն իմաստասիրաց) հայտատու տաճկաբարբառ
ապագրութեան առաջինն աեսած շնչոյ, բայց
երկրորդն միւր ձեռքի աակն է, որ ապագրուած
է 1881 թն Կ. Պոլիս Գափաֆեան ապարանի մէջ.
կը բաղկանայ 110 էջերէ. վերջին կողմն
կցուած է բախտի ցուցակ մը կամ վիճակացոյց:
Կրթիս սկիզբն ազդ մը դրուած է, որմէ կը
հասկնանք, առաջին ապագրութիւն մըն ալ
ունենայն: Ազդն է հեաեւեալն. «Իշպու կէաի
Ալիմլէրին բէսալէսի պու աէֆա կէրէր լիսանը
վէ կէրէք պադր... թապիր ու իֆատէլէրի
թասհիհ օլունայագ եէնիաէն թապ պուն-
աու... 8. վ. Պալիսն, Արեւ. Մամուլ 1896,
էջ 591—592:

3. 1912, Կ. Պոլիս: Կէաի ալիմլէր վէ
Քոնցիանոս փասիշահըն հիքեայէսի 8երսաս-
աէթ, Աշճեան քիթիպիսանէսի, 1912, 8⁰,

էջ 132 (ընագիրն, էջ 1—93): Նոր թարգմանութիւն: Օրինակ մը կը գտնուի մեր Մատենադարանին մէջ:

4. Կերեւայ թէ հայաստան առճկերէնս ապա նաեւ արարական տառերով գրուած եւ հրատարակուած է. E. Teza ունեցած է անկէ օրինակ մը («una ne ho io in lettere arabiche», հմմտ. Macler, *La version arm.*, p. XXIX, ձև. 2):

5. Lerch կը Ծանուցանէ թէ Եփմն իմաստասիրաց, հայ ընագրի մը ռուսերէն թարգմանութիւնն երևցած է 1847ին ի Մոսկուա: Ռուս թարգմանիչն D. Serebriakov իր թարգմանութիւնն բրած է ձեռագրէ մը, որ 1687ին Սուլէյման Էասի ժամանակ (1666—1694) Սպահան գրուած է:

6. Եփմն իմաստասիրաց պատմութեան հայերէն ընագրին գաղղիերէն թարգմանութիւն մը լոյս ահտաւ վերջերս:

La version arménienne de l'histoire des sept sages de Rome, mise en français par Frédéric Macler. Introduction par Victor Chauvin. Paris, E. Leroux, 1919, 8°, p. XXXII, 220 (Petite Bibliothèque arménienne, t. IX). Թարգմանութիւնն կատարուած է Պարիսի Բ.գ. Մատ. Թ. 307 ձեռագրի վրայէն: Մատենախոսութիւն մը հրատարակութեանս անթիւ Մեղու Շիրակայ, ԲՅԽ, 1919, էջ 77—78:

Հայերէն թարգմանութեան վրայ „յաճախ
խօսուած է. կը յիշենք հոս մեզի ծանօթ քննու-
թիւնները՝

1. P. Lerch, Ueber eine armenische
Bearbeitung der „Sieben weisen Meister“
ի գիրք Benfey, Orient und Occident, t. II
(1863), էջ 369—374.

2. Friedrich Müller, Ueber die armo-
nische Bearbeitung der „Sieben weisen
Meister“ ի թերթին Wiener Zeitschrift für
die Kunde des Morgenlandes, IV (1890),
էջ 213—316 եւ 357, հմտ. նորին քաղուա-
ծարար՝ Հ. Կ. Տաշեան՝ Հայերէն թարգմանու-
թիւն * Գրոց իմաստասիրաց. Հանդ. Ամս.
1891, էջ 37—38.

3. E. Teza, Il libro dei Setti Savi nella
letteratura armena. Osservazioni ի գիրք՝
Atti del Reale Istituto Veneto di Scienze,
lettere ed arti, հտր. LXV (1905—1906),
Բ. Բաժանմունք, էջ 383—397.

4. Տ. Վ. Պալեան՝ Հայերէն հին ապա-
գրութիւնք. “Եօթն իմաստասէրք.՝ Երեւելեան
Խաճուղ 1896, էջ 591—592.

5. Տ. Վ. Պալեան՝ [Եօթն իմաստասիրաց
Խաղրասի 1790 ի ապագրութեան մասին] Հանդ. Բմս.
1895, էջ 116—117.

6. Ա. Էօ՝ Հայկական ապագրութիւն. հտր.
Բ. (Խիֆլիս 1901), էջ 306—316.

Թէ ունի՝ Բակար Թոխաթեցի ուրիշ թարգմանութիւններ ալ, առ այժմ անյայտ կը մնայ։ Իւր գրական արտադրութիւններն առանց անոր ալ բաւական են հոյակապ բնծայելու իւր աշուներ. եւ Բակար պէտք է յարգութեամբ յիշուիլ ժէ դարու հայ գրականութեան պատմութեան մէջ։

է.

ՂԱԶԱՐ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍ ԹԱԽԹԵՅԻ

1550 - 1610

2008
37524

ՂԱՂԱՐ ԵՊԻՍԿՈՑԱՍ ԹՈՒՄԹԵՑԻ

1550—1610

Ղաղար կը վերաբերի այն աաղասացներու շարքին, որոնց թշուառութիւնը լեղու տուած է՝ հեռու հայրենիքէն, զարիպութեան մէջ հայրենի աշխարհն ողբալու։ Ինչպէս Սահփանոս եւ Յակոբ Թոխաթեցիները, նոյնպէս անոնց համընթակն Ղաղար առաջին անգամ սաար երկնյի աակ կը ծանաթանայ մեզի, սա «ի մայրաքաղաքն Կամենից՝ յերկիրն Ըռուղաց եւ Իլախաց»։

Նոննդեան թուականն (1550°) անսառյգ կը մնայ. իսկ ծնած է Թոխաթ, ինչպէս կ'երեւայ՝ Ս. Քառասնից թաղը, ուր թաղուած են իւր ծնողքի 1602էն յառաջ. «Կոմասանքի ի վերայ Թոխաթ քաղաքի, աաղին մէջ կը գրէ այս նկատմամբ»։

Մեր նշեցեալքն Թոխաթ հանգած,

Սուրբ Քառասնից թաղըն պատկած։

Հոս հաւանօրէն անցուց Ղաղար իւր երիտասարդութիւնն ալ. յամենայն դեպս Թոխաթ թէ իրրեւ հայրենիք եւ թէ իրրեւ վայելուչ, վաճառաշահ եւ փարթամ քաղաք մեծ ազդեցութիւն գոր-

ծած է Ղազարի վրայ, որ զայն իւր յիշեալ Կոմիտասանքի մէջ «Փոքր Սաամբու» կ'անուանէ, ուր անթիւ «վաճառականներ» կ'երթեւեկին, «բերեն բեռներ, երկիր խնդայ»:

Մինչեւ 1602 իւր կեանքն թաքուն կը ձեաց մեզմէ¹, Ղազար կ'երեւայ թէ ականատես եղած է Խոխաթի 1602, Մայիս 29ի հարուստին, որով քարուքանդ եղաւ քաղաքը, զայս կ'անարկէ ինքը իւր Ողբին մէջ.

Եւ զոկիս բերդդ զ-ված,
Քաղաքդ քո շէր պարբայած,
Որ մեր շարեացն եկ քեզ հարուստ,
Խախտանեցար աւազակաց:

* Աւագակներուս, զերույ զերիող արշաւանքներէն մազապուր փախստական կը հասնի Ղազար մինչեւ Խկրանիոյ Լազուովոս քաղաքը, աւերւեալս դէպի հայրենիք, իւր Ողբին մէջ արձանագրած է այս մասին սրա՝ ճմլիկ տողերս.

1. Չեռագիր մը Եւերսիսի Ընտհայդ Խեկնութիւն Խաթիւի, որ այժմ Օքսֆորդի Բոյլեան Մատենադարանը կը պահուի (Թ. Ռ.), հմեմ. Baronian-Conybeare, Catalogue, էջ 186) կրտսի թէ բնագործնական է «Ղազար թագաթ»-ը ի դասն Ո. Սահփանսի որ կոչի Զահրեկայ, ի պէտս իւր ուսուցիկն՝ Սարէիւան վարժապետին, զմրախառնար Չեռագրին ոչ զբռնութեան թուականը յայտնի է (Պարտնեան Ժէ տարեկ կը համարի) եւ ոչ քաղաքը, որով զմուտ, բին է նշմանն ի համար կուսան մը պաննի, Ինչի հանսթ է այս շրջանէն ուրիշ Ղազար Եւգոկիացի արեղայ մ'աւ, որ 1596ին ի Քոթայ (Քէոթասի) ի խնդրոյ Սահփանս քահանայի Ը. հաարան մը կ'որինակէ հմեմ Բի. պանդիւն 1897, Թ. 350:

Վարդար զերի մեզոյ զմբած ,
 Պանդախա եղար մէջ Ուսուցաց ,
 Դու հոգ մ'աներ , Տէրն սղորմած ,
 Տանի իր տեղն ամէն ցրտած :

Այդ ցրտած շներէն էր ինքն ալ , բայց թէ վի-
 ճակեցաւ իրեն ամիսփութիւ հայրենի երդիրին
 տակ , չգիտենք . բայց հաւանօրէն ոչ :

1605/6 թուին կը գաննէք զինքը Եազ-
 րովչա գիւղարաղաքը , ուր Լէրսաւակէս եւ Կա-
 բապետ աշակերտներուն խնդրանքով յօրինած
 է Թախաթի վրայ երեք տաղ , սկիզբը կայ Նա-
 խերգանք մը , ուր իւր ընտկափայլն կը նկարա-
 գրէ այսպէս .

Կենտմի քաղաք գիւղանբման
 Քոտն տան կայ ժողովրդեան
 Չունինչ զբեան , Լսմաւարբեան
 Ոչ ճաշու զիբք , ոչ Գանձարան .
 Ընմիթիթար եմք տրիտկան ,
 Չի կար փեշա եւ զսրնարան .
 Մնացաք պարապ եւ տանց բան ,
 Գրեցայր տեաբակս ի Եազովչան :
 Եւ ի խրնգրոյ մանկանց մեզ կան ,
 Լէրսաւակէս , Կաբապետեան ,
 Կարգան զգովքս , ու բախանան ,
 Միշտ Լստուծոյ զոհոթիւն տան :

“Ընմիթիթար” տիրական , սրեր տպրած է
 Վաղար . եւ ինչ աւելի կրնար տալ օտար եր-
 կինքը Վարդպի մը , որ բռնութեան տոչեւ թո-

¹ Յգ . Եազովչան :

² Ի բ ի . . էջ 70 :

դու ցած հետացած էր լազմամայր ամենալի հայրենի անէն... Ընչուչա յիշեալ «մանուկներն», որոնց ուսուցչութիւն կ'ընէր, միակ միտմարտութիւններն էին իւր ցաւած սրտին:

1606 թ. ին վոխագրութեան կ'երևայ Ղազար «ի մայրաքաղաքն Կամենից յերկիրն Ղսուզաց եւ Իւլիսաց», «ստացնորդութեան երկրիս աւեր Կարապետ երջանիկ վարդապետին», ուր «ընդ հոգանեալ Ս. Բաստանձանին եւ Ս. Նիկողայոսին» կ'աւարակ նոյն թուականի Սեպտեմբեր 27ին Ղսեաարանի մ'ընդօրինակութիւնը¹, որուն յիշատակարանին մէջ ինքզինքը «անարժան եւ մեղք զստանեալ Ղազար իսկ անուն իւրիսկուպու Խոյաթնէի», կր ստորագրէ:

Ըստ միջոցին կր տառապէր Ղազար սրտի հիւանդութեամբ մը: «Կի յոյժ կարի հիւանդ էի ի սրտե ցաւէ, (Տաշեան՝ Բուցակ, էջ 367), Թէ ինչ էր հիւանդութեան պատճառը, ակնարկութիւն չ'ընէր, թերեւ հայրենամոտութիւնը եղած ըլլայ:

Ղերբ յիշուած Կարապետ Ղարդուպետը, Ղեմբերդի արքեպիսկոպոսն էր, որ յետոյ Կամենիցի ալ եպիսկոպոս ընտրուեցաւ: Ըսող հետ մահամացած էր Ղազար, թերեւ նոյն իսկ հայրենիքէն: Իր մասին ունիմ անդրապոյն տեղեկութիւններ, զորոնք աւելորդ չեմ համարիր յատուչ թիրեղ հոս՝ իսկաւ որեւէ համար անձ-

¹ Ըստ մեր Մատենադարանի ֆ. 97 շնորհգրէ հմմտ. Բուցակ, էջ 367. յիշատակարանը նաեւ Կամենից, էջ 168:

Նաւորաթիւն մը, որ թէ՛ ժամանակին ահանաւոր
դիմքերէն մին եղած է եւ թէ՛ առանձին կեր-
պով հեաքըքրական է մեզի՝ Ղազարի հե-
սնեցած մտերմութեան համար:

Ղարապետ վարդապետ ծագմամբ Թուլ-
կորանցի էր, եւ աշակերտած Պետրոս Կարկա-
ռեցւոյ. Գրիգոր Ղարանաղղի՝ Ժամանակա-
գրութիւն, էջ 352 կը հաղորդէ իր մասին կա-
րեւոր ատելեալ, երբ կը խօսի Պետրոս Կարկա-
ռեցւոյ գործունէութեան վրայ. "եւ զնացին ընդ
հոգակ նորուն բազմութիւն աշակերտաց, սրպէս
մեծ Կարապետն Թուլկուրանցի, սր յեաջ
երեկ յերկնիւն, առաջնորդ շատաւ երկու տարի
ի Տիրաշէն, որ Ղուլից կատարութեան ժամանա-
կին էր. որ զայն կոպմանց վանորայր թաշանեցին
եւ զամենայն սրբութիւնքն զխաչերն, զչուրջառ-
նին եւ զամենայն կահք սրբութեանցն. սա զնաց
եւ աղաչեաց մեծ Ղուլ աղաւսուն եւ զամենայն
որոնեալ գաին եւ հառուն: Եւ յեա այնորիկ
զնաց ի Ղեհաց աշխարհն եւ անդ վազճանեցաւ
ի թփն Խ՛ԵՁ (1607): Եւ մեծ զուլում եղեւ
մեր Լուսաւորչի Սեպհայ վանացն, որ զմագաղաթ
Ղսաա անաշունչն ընդ իւր տարաւ եւ յեա վաղ-
ճանեկոյն ալլ ոչ հառուն եւ մնաց առ Կոթաղէյն
(իմա՝ Ղեհահայս) իւր ի բանդի¹: Ինչն է առանց

1 Այնպիսի ան Ղսաա անաշունչս հաւանորէն Սեպ-
սէն Երզնկացւոյ սրբնակն էր, որ ապա վերջինն Քարեք-
ացւոյ բնդ սրբնակութեան հիմ ծառայեց եւ այսպէս Ղս-
աա անաշունչի արեւմտեան խմբին Ղեհահայս-Պարակա-
սան գլխաւորաբար տարածուած) Նախագագափարն ձգաւ:

ապրակոսի այն «գերերջանիկ եւ աստուածառեալ հայրն հոգեւոր աէր կարապետ քաջ բարունապեան, պատուական սուրբ վարդապեան, յոյժ սիրող ասաւածային առաջնիկ եւ ջատագով ուղղափառ հաւատոյ եւ ախոյեան յաղթող բնդդէմ ամենայն հերձուածոց», որուն խնդրանքը բնդարինակած է կարապետ արեղայ 1604ին Բերիա-Քիլիս՝ Պեարոս կարկառեցւոյ օրինակին վրայէն Մատթէոս Ուռհայեցոյ ժամանակագրութիւնը: Գրիշը ի մէջ այլոց կը գրէ աւոր ժառին թէ «անձանձիբ ուսուցանէր պամբնայն աշակերտեալսն եւ հովուէր քարոզչութեամբ զաիեղերս ամենայն, եւ կը թուէր զնորին աշակերտեալքն զաէր Նահապետ, զաէր Ընտան եւ Գրիգոր մալապն եւ Ընդրէաս սարկաւապն¹»:

Փոքր Ըսիոյ քաղաքական խռովութիւններէն նեղուած՝ հաւանքէն 1605ին, աւցած է Եւրոպա, ուր Լեհաստանի բազմանդամ գաղութն ասպնջականած է շինքը, հրախրեւով նոյն իսկ բաղճիլ Բովհանէս արքեպիսկոպոսի մահուամբ զատարկացած աթոռը (1606): Ըյս մասին կամենիցի տարեգիրն արձանագրած է առդերս. «Հայոց թմբ ՌԻՄԵ (1606 Պարոն Տէր կարապետ Բարսեւապետ արհիպիսկոպոսն նստաւ ի յեպիսկոպոսութեան վերայ Իլովի քաղաքին եւ ի կամենից քաղաքին վերայ Բրիսաոս

Մ. Երզնկեցոյ «Կրօնակիր օրինակն յետ ժամանակաց աստուած է իջեցնելն, ուր կը գտնուի այժմ»:

1. Հմմտ. Պ. Հ. Կիլիկեան, Մատթէոս Ուռհայեցոյ ժամանակագրանքը, Երեւան, 1985, Թ. 243:

ամենակալն զիւր ախրութիւնն բազմաժամանակեալ շնորհեցէ, եւ հառաատեցէ ի վերայ սուրբ աթոռ(ոյ) իւրոյ... ամեն եւ էր թվ. ԽԵԽ. մարտի 15, եկաւ ի Կամենիցն (Կամենից, էջ 66): Նոյն իմաստով կը գրէ նաեւ Սեփանոս Թաշքա իւր 8 արեգրութեան մէջ (յամեն 1606):

Տէր Կարապետ արքեպիսկոպոս Վեպոյսի Հայոց. — ոչ կարացաք գիտել թէ ուրախ էր — ուղիս 2, ի Կամենցացւոց ընտրի առաջնորդ, որպէս ի Վեպոյսեցւոցն էր ընտրեալ, բայց զհառաատմն նորա թագաւորական՝ ոչ գտար. (Կամենից, էջ 136):

Զինքը գովաթեամբ կը յիշատակեն նաեւ ժամանակակից յիշատակագիրները. 1606, Մարտ 25ին Յակոբ սարկաւազ աւարտած է Սաթթէի մեկնութիւն մը "ի Կամենից ի յառաջնորդութեան տյում Նահանգի տէր Կարապետ բարունապետ արքեպիսկոպոսի, (Համամ-Ճեան՝ Յուլիան հայերէն 2 եռագրաց Անկիւրիոյ, Խ. 50): Նոյն գրիւն 1606, Սեպտեմբեր 5ին կ'աւարտէ Սողմոսարանի մ'ալ ընդօրինակութիւնը ի Կամենից "ի յառաջնորդութեան տյում Նահանգի տեառն տէր Կարապետ քաջ բարունապետի, "որոյ փառաբող եղեալ քաջ բարունապետն մեր տէր Կարապետ արքեպիսկոպոս՝ հմուտ եւ տեղեակ առաւանձայնոց հին եւ նոր Կապարանաց... եւ գրեյ զոս յիւր արդար եւ քրանաջան վաստակոց, Conybeare, Catalogue of the armenian Ma-

nuscripts in the British Museum, էջ 195.
Նոյնը Կաթնից, էջ 168:

Հաս կարճառեւ եղաւ սակայն իւր գա-
հակալութիւնը. Կաթնիցի տարեգիրն կը գրէ.
«ԹՎ. ՌԾԶ. Հակա. ամսոյ Դ, օրն Կիրակի. աէր
Կարապետ վարդապետ ակմոռակալ եպիսկոպոս
վաղճանեցաւ. Աստուած ողորմի իւր հոգանը
(Կաթնից, էջ 66). Նոյն 1607 թուականին
կը նշանակեն մահը Նան. Սահեմանոս Առջյա
(անդ) եւ Կրիգոր Դարանապցի (անդ):

Ղազար Թոխաթեցի հաւանօրէն Կարա-
պետ արքեպիսկոպոսի Կաթնից առաջին ալցելու-
թեան (1606, Սարա 15) տոմիւ Նոյիրած և
անոր քերթուած մը, ուր ի մէջ այլոց կը գրէ
(Թ. 797, թղ. 252ր):

Երբ գլխեղ տեսաք տալմարդ երկրիտ,
Յոյնմամ գոտրեացաք ի բոլոր սրբախ...
Տէրդ իմ Կարապետ եւ բարաւնի...
Ի յո գալրտանեմք յոյմ կարօւակոյ:
Այսոր տեսաք եւ գփափաքն տաաք...
Ընդ յերկար աւր ոյգ որ տաւ բնիմացար,
Եւ ճանապարհին որ աշխատեցար...
Կամկըն Ասատուդ զ հասցեո ախոս ոյգ...

Այս թուականէն ետքի կը կոչուաի Ղա-
զարու հետքը ժամանակակից յիշատակարանն.
րսւ մէջ. Հաւանօրէն Նա պնուհեան երկար
չապրեցաւ՝ զս հերթալով սրաից տաին (1610⁶):

Ոմանք չիմթած են գինքը Ղազար Բարեւ-
դացւոյ հետ (Հանդ. Ամս. 1906, էջ 227
ծան.):

Նկարագրիւր: — Ընդամենը, համեա-
անմնաւորաթիւն մը կը հանդիտանայ Ղազար-
իւր կենսադրական դժեբու մէջ. պարզ կրժու-
թեան տէր, թերեւս բաւական հայրենիքին մէջ,
հոգիս ելու հօան կամ առաջնորդելու վանքի մը:
Ըղօս կը մեայ թէ երբ եւ որ թեմի եպիսկոպոս
ձեռնադրուած էր անիկա. բայց հաւանաբէն
Լճեւելլը կը գտնուէր իւր թեմը: Դժբախտ պա-
րագաները հեռացուցած են զինքը ոիրած միջա-
վայրէն եւ պանդխտութեան մէջ դառնազուցած
են իւր որերը: Ինչն ալ հիւծած է հայրենիքի
կարոտով, «անմխիթար եւ լալական» աչքով եւ
որտով: Ետզուլցա գիւղաքաղաքի ռականաթիւ-
կադիական հայ ժողովրդեան հովիւն եղած է,
պարապելով մի եւ նոյն ժամանակ ուսուցչու-
թեամբ: Իւր դրական արտադրութիւնները ան-
պաճոյճ արաւայտութիւններն են իւր զգած-
մանց, որոնք հայրենիքի շուրջն կը յածին մե-
ծաւ մտաւոր, արթնցնելու հին հին յիշատակ-
ներ: Ընտել աղքատ եւ սակայն երեւակայա-
պատկերներէ, ինչպէս նաեւ առհասարակ մշա-
կուած ոճէ, իր դրէին տալին փորձերն պիտի
ուզէի նկատել զանոնք, եթէ յառաջացած առ-
րիկն շարդելուր զիտ. յամենայն դէպս անոնք
դրուած են «պարապ եւ առանց բան», որերուն,
աւելի ժամանցի համար: Ըլ այնչափ բանա-
ստեղծ երգիչ, որչափ շափարան առդասաց
մեղած է Ղազար, անման յայտ իւր համ-
շերակ Ասեփանոս եւ Յակոբ բանաստեղծ առ-
ղասացներ: Զինքը՝ Միջնադարեան լաւագոյն

աաղասացներու շարքին մէջ . դասեւ (Շաւարշ
Վ. Սահակեան՝ Իրիս, էջ 70) յանձն պիտի
չառնուի :

ԴԻՈՒԽԻՒՆՆԵՐԸ. — Չորս աաղ ծանօթ
է Ղազար Խոխաթեցւոյ գրչէն. որոնք են .

1. Գովասանք Կարապետ արքեպիս-
կոսոսի ի Թոխաթցի Ղազար եպիսկոպոս
ասացեալ .

Նոր նորոգեցաւ ազգոս Թորդամբ ,
Որ երբ գլխեց առաջնորդ երկրի .
Ի Իլիւք եւ Սասիգլ եւ Գաղմաար երկրի ,
Նփշեալ հիանան կան դարմանալիս . . .

Վերջ՝

Նուառա Ղազարէ պայտ բանս բնկալ ,
Եւ որհնալ թեան քուժ պիտ մի Տոռանար :

Տուեք "Նուառա Ղազար ծառաէ բնկալ բանս ,
260 ազիր մեր Մաս. Խ. 797, 252բ
253բ (2. Կ. 377ա) :

2. Գովասանք ի վերայ Թոխաթ բա-
ղարին .

Ղովեմք զԼաւասած երեակ անձնի ,
Բանն ի Հարէ ծնեալ զՈրդի .
Բարեբանեմք պարբ Հոգի ,
Եւ յաւիտեանս յաւիտեանի :

Վերջ՝

Ղազար գերի մեղոյ պմբած ,
Պանդուխա եղար մէջ Սասիգլ .
Դու հոգ Տաներ , Տէրն ողորմած ,
Տանի իր անգն ամէն ջրուած :

Մեր ննջեցեալքն Խաթաթ հանգած,
 Սուրբ Բառանից թաղըն պառկած.
 Մենք ի հեռուստ յեռ ժրնացած,
 Հայր մեր յերկինս առցն օրհնած:

Սկիզբը կայ նախերգանք մը, զոր յառաջ բերինք
 վերը էջ 207:

Հրատարակւած՝ Իրիւ, 1912. էջ 83
 —84:

3. Ողբ ի վերայ կոտորածին Թոխաթի:

4. Ողբ ի վերայ սովոյն Թոխաթի:

Այս Խ. 3 եւ 4 ազգերը աեռած է Շա-
 ւարշ Ա. Սահակեան իրեն սեփական ձեռագիր
 8աղաթանի մը մէջ (հմմտ. Իրիւ, էջ 69).
 «առաջինը՝ 1602 թուին Խաթաթի մէջ կառու-
 րածին վրայ է. այս ողբը ձեռագրիւ մէջ սկզբէն
 պակաս է քանի մը աւելն դժբախտաբար. իսկ
 երկրորդը՝ այդ պատրուածին անմիջապէս յաջոր-
 դող Խաթաթի ահաւոր սովին վրայ (1603) է,
 զոր կը նկարագրէ՝ իրրեւ ականաաեւ աշխան
 սրածմնիկ եւ աշխան իրապաշտ բացաարու-
 թիւններով. «Ար յուսամ, կը գրէր Սահա-
 կեան, որ առիթը կ'ունենամ առաջին երկու ող-
 բերն ալ հանրութեան ներկայացնելու յաջոր-
 դաբար. բայց այս չէ յաջողած ողբացեալ յու-
 դումագրին. իսկ ձեռագիրն հասնօրէն ոչնչ-
 չացաւ. 1915ի տարագրութեան օրերուն:

5. Ուրիշ տաղեր. «Ալ կարծեմ, կը գրէ
 Սահակեան (անդ), թէ այդ երեք սաանաւոր-

Ներքե՛ շեն ներկայացնել Ղազարի ամբողջական գործը, ինչպէս ենթադրել կուտայ ասոնց իբր վերջաբան գրուած հետեւեալ երկու տուն գրուածը.

1. Կարոտ եմ ձեզ յոյժ փափկալի,
Ի թախախտ եւ այլ տեղի.
Լնշահ տեղերէ՝ ոչ իջեցի,
Երգէի ու յիշէի զհոգս փռչի.
2. Ով էք տնրան է պէտ ինչ նման,
Ողակ տուցերդ ո՛ր լրման.
Ում որ պէտ չէ՝ ունի իւր բան,
Լնմեղադիր լինա մարդ կան:

Սահակեանի ենթադրութիւնը կը հշդէ մեր տ. 797 ճաղարանը, ուր պահուած է Կարապետ վարդապետի Կոմասանյուր, բազմ թէ Ղազարի "Տեսութեն" կը պարունակէր իւր գլխին ուրիշ առղեր ալ, եւ չեմ կրնար հաստատել:

ԲԱՌԱՐԱՆ

ՌԱՍԿՐԻՆ ԵՒ ՕՏԸՐ ԲԱՌԱՐԱՆ

ԱՐԱՂԱԽԱՍՈՂ. Բարեկենդանի օրեր. "Բուն բարեկենդանին մատենա... արեղաթուղեն բարձրա... 106:
ԱՅԼԱԽԻ. Գարձեալ. "այլուի մեր օէրն է պիտանի... 21:
ԱՌԱՐԸ. Բարեկան, գինաւոր, թախտաւ. արմա "զէնք...
բաւէն կազմուած, հմմտ. Գազգ. արմե. 88 էւն:
ԱՐՄԵՂԱՆ. Դ. - ԴՆԱՆ, բնծայ. "ձեզ արժագան
բնծայեցի. 111:

ԲԸԶ. Խառնակրեւոյ տեղ, գինաւուն այր. "ամանք բա-
ղերն պահուեցան... 89:

ԲԸԼԻԺ. Բանայիք. 32:

ԲԸՆԻԿ. "ազաւ բանիկր Գրեցի... 16:

ԲԸԼԻԺ (այլ օր. ԲԸԼԸ). Կալա՞ք? Ինչպէս ունի բնա.
գիրք. "գրեցինքն տնայեցեն... 92 էւն:

ԲՆՏՈՒԵԼ. փնտռել. 52:

ԲՈՒԻԿ. Բարիք. "մերկ եւ բոկիկ եղէր Գնացեր լեռ-
նէրըն ելեր. 84. "մերկ եւ բոկիկ ի շուրջ եկան... 89:

ԲՈՒՆԵԼ. "Գրուի հայերն առն բրանեց... 94:

ԳԼԽ. "օտա զէմ չէն մեզ հայրենի... 21:

ԳԼՈՒԽ. Գլխաւոր, երեւելի. "Գրուի հայերն առն
բրանեց... 94:

ԳԼԻԿ. Գրեցի նամակ. 81:

ԳԼՈՒԼ. ԳԼՈՒԼ. լեհ. Կրմ, թագաւոր. 66:

ԳԼՈՒԼԸ. Եկեղեցական առժառ, արձանագրութեան
գիրք. 81:

ԼԵԼՈՏԲԵՐՆ. լայագին. "Խնդրեմ ձեզնի լայաթան",
(VAT, լայագան) 110:

ԼԵԼԵՇ. բարե ու երկայն հոգ. բառ 116:

ԼԵՑՈՒԻԼ. "խցերն առն լուսի շնորհաւ", 134:

ԽԵՋՆԵ. ու. իւրիւ. գանձաւան. 82:

ԽԵԼԼԵՊ. ու. խաւաւ. շաւիւր. ի թ ու գթ. 65

ԽԵՊԵՐ. ու. իւրիւ. լուս. 103:

ԽԵՐԸԼԵԼ. ու. իւրիւ. խաւաւ. "չաւ մալ խաւաւ", 95:

ԽՈՐԴԱՍԻ. խորագան. խաւաւ. 105:

ԽՓԵՐ. զոցիւ. "զոգիւ շնորհաւ ի խաւաւ", 32:

ԽՐԸԼ. ու. իւրիւ. խաւաւ. "չաւ մալ խաւաւ", 95:

ՁԵՐ. խաւաւ. լայագին. "Խնդրեմ ձեզնի լայաթան", 110:

ԿԵՆԵԼԵԼԵԼ (Կանխիկի կանխիկի. խաւաւ. լայագան. "Կանխիկի կանխիկի լայագան", 105:

ԿԵՊԵՐ. կոգիւ. "Կոգիւ խաւաւ", 35:

ԿԵՐԸԼԵԼ. խաւաւ. "Կոգիւ խաւաւ", 105:

ԿԵՐԸԼԵԼԵԼ. խաւաւ. "Կոգիւ խաւաւ", 105:

ԿԵՐԸԼԵԼ. խաւաւ. "Կոգիւ խաւաւ", 105:

ԿԵՐԸԼԵԼ. խաւաւ. "Կոգիւ խաւաւ", 105:

ԿԵՐԸԼԵԼ. խաւաւ. "Կոգիւ խաւաւ", 105:

ԿԵՐԸԼԵԼ. խաւաւ. "Կոգիւ խաւաւ", 105:

ԿԵՐԸԼԵԼ. խաւաւ. "Կոգիւ խաւաւ", 105:

ՃԵՐԸԼԵԼԵԼ. "Ճոգիւ խաւաւ", 45:

ՃԵՐԸԼԵԼ. խաւաւ. "Ճոգիւ խաւաւ", 45:

8007
H.B.S.L.E

ՀԼԲԳԻԺ. արժէք. "գք" հարկին չի գիտէ. 107:

ՀԵՌԵՏՕՐ. հաւատք. 21, 24:

ՀԵՐԻՈՒՆ. ոչ հերքել. ձաւարով եւ մնով պատարա-
տաւան թանձր կերակուր. զոր եփելու ժամանակ
խնխտով պղնձափ կը դարնեն, կը խառնեն, որ
փռն եւ ձաւարը իրարու հետ կը թաւանան. կերա-
կուրս աւանդու ժամանակ վրան իր զ կը լեցնեն. 102:
ՀՈՍ. ՀՕՈ. 82. յաճախ:

ԶԻՆԵԼ. ձայնն է. 94:

ՂԼՊՈՒԼ. = Գ-Ղ-Լ. ներդրամութիւն "տանել" ու
ներդրամքը բխալ. 103, 104:

ՂԼԼ. = Գ-Լ. յափշտակող. հէն. = եւ հնչողի
յալանեցաւ. 131:

ՂԼԿԵԼԸ. ուղարկել. 86:

ՋԼՊԳԻՍ. լեցուիլ. "խցերն առնել լուսով լեցուաւ"
եկեղեցիներըն ճապրեցաւ. 134:

ՃԼԼԼԼ. = հեղալ. աղ-ամբ. 129:

ՃԼՆԿԼՆԼ. = չինգենել. բոշոյ 97:

ՃՈՐՈՎ. ոչ շէշ? բռնութեամբ. "հազար — ալաւանցին.
88. զնոս — մերկացուցին. 92:

ՄԼ. = Ժ-Լ. խնդր. ստացուածք 95:

ՄԼՀԸՈՒՈ. = ԺՀԸԸ. անմասն. զուրկ. "առնել բանէ
— էլալ. 104:

ՄԼԿԵԼ. "չի պակասն ոչ մէկի բան. 81:

ՄԵՆՏԵՆԼ. մեկ-տեղ. "անշարժ Յետքի թ" — 81. 82:

ՄԿԼՏԼԼ. "զոմանց մազերն մկրտանցին" 92:

ՄԳՏԵՍԻ. = Լուսարու. մահաւոր 122:

ՄՈՐԻ ԵՒԻՍԻՍՈՎ. բարեկենդանի սրերու ն վերաբերեալ
սովորութիւն մը. ուրիշ կողմանէ անհանդիս
"բու ն բարեկենդանին մահացաւ. . . արեգակնոցն բար-
ձր. աւ. — ն անհետ եղաւ. 104:

ՄՈՐԻ. փոքրիկ անասուն. պարակ. "չաւար. փախան — ն
մբաւան. 89. շատր թ — ն պաւն բերին. 90:

ՄՈՐԵԱՆՆ քաղաք առաջին արժանացան յարգելի
արձեթն էւ Գ. 90:

[Կոյ աստ. ՄՈՐԱ, արդից, ասկէ թերեւս իշխ. իշխե-
ան զբաղացի.]

ՄՈՒԻՆԻՆԻ. աս. Գ-կոյ գնեպեա մահաւանաց, ար
քաղաքական իրաւունքի է. կրօնէ, խնդիրններն կը
յու ձէ:

ՄՈՂԲԵՄ Դ. Գ-ն. կնիք. կնիք. "զգրանուն մանրն
մահեցիւն. 88. 94.

ՅԵՏԵԻ. "սկսած շարախ թրի յեանաւ ձ ձեռն. 123

ՅԵՍԵԿԵԼ. "գամենայն բան գտաւստանի յիստակեցին
իրը զհայկիւն. 80.

ՅԱԼԵԻ. աս. Լ-ն. Ե-ն. Ե-ն. Ե-ն. "չարին աս-
տացաք. 78:

ՅՈՒՐԱՆ. աս. ԵՐՈՐ. արկնք, կարգ հա գործանաւան
նամակ իմաստաւ. աս. քա զայն քեզ զբերցին. 21:

ՅՈՒՐԱՆԵՐԱ. 90.

ՇԵՏԵԿ. "գնուան է. զչիւսան զարա յաննն. 80:

ՇԵՏԵԿԵԼ. "թեւեք շիւսեցաւ. 173:

ՇԵՏԵԿԵԼ. ճանն շապաւ ի զբերցին. 135:

ՇԼԵԿԵ. զից. պարանոց "հանեալ զչարախ թուրն
կեռին քեշան զչիւսա. 123:

ՇՈՒՊԵ. աս. շիւսա. երկայն ասիական զերարկու. հմա.
յիւ շիւսա, մաշկեակ, զերարկու մարթով պատուան
(աս. քիւրք). "զգրարնուն հապուան հանին. է.
գանձներուն զչիւսապանն. (ՎԱՐ. չարիկք) հանին
93}.

ՉԵԼԵԿԵՏՈՒՆ. "չաթանէ ասան զբանիւսանիայի
հայրց ի պատգը կը նշանակէ՝ փայտէ. ասիական
չինան կամ ձանկուան ասան զերմ. Schindol.
(հապ. Լ.մ. 1888, էջ 40 ձ. 91.

ՉԵԼԵԿԵՄ. "ով ար ասիական ասիական. 101:

2ՅԲԷՑԵԼ. Կ. Կոնստանտին. Բաղնիքի Կոթն Հոգի
Ե. շարժող ծիս. 123:

2ՊԼԷԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 123:

ՊԼԵԲԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 118:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՊԼԵԼԵԼ. Կ. Կոնստ. Կոթ. Կ. Բաղն. 112:

ՏԻՖՏԼԲ. Դ. տէֆֆեր, տեսարակ, գիրք. 81:

ՏՈՒՂԱԼԵԹԱՍԻՐԲ. —. տէղեթ. ինչք. մեծ աւթիւն,
հաստատու թիւն. ապէլ առեալ. "ասլվաթ-աս սրբ."
հարուստ. 96:

ՏՈՒՂԱԴԱՆԿ. Դ. տէղդեհ. շղարշի պէս նուրբ կաւ. .
մարմաշ. ապարաշ. 93:

ՏԵՂ ՈՒ ՅԵՂ. տեսակ տեսակ. 35:

ՅՆԻՐ ԺԻՐ. "յան եւ ջընթր. 20:

ՓԵԽԼԻԽԻԼ. —. փուլ-լու. տեսակ մը խմբեղէն. 109:

ՓԼԵՅԻՎ. "մաղելով նման իս. 24:

ՓԵՇԼ. Դ. փէշ. արու հաս, գործ. "չի կար — եւ գործ-
ծարան. 207:

ՓԼԷ. —. փէշ. չղանցք. գորշակ. 105:

ՓԼԼԻ. Դ. փէշ. 105:

ՓՈՇԽՈՒՆ. ինչէ. Դ. փշիման (փիւշման. սլմազ,
զլջալ. սարջանալ. "սր լանդէնն շիինի. —. 114:

ՔԼԴՅԲԵԶԼՅՍԻՅԱ քաղաքախոս. 17:

ԲԵՇԻՇ. Դ. փէշէշ. քաջանայ. 123:

ԲԵՇԿԵԿ. Դ. փէշեթ, հերիսայի նման կերակուր. 105:

ԲԵԽԵԼ. արդեօք. ոչ թէ. "մամնին — խարեցալ.

24. — "իմ ինչ անգլա մարդ է. 107:

ԲԵՇՏԵԼ. կարեյ. "կամին — զլինթս. 123:

ՕԼԼԻ. —գգ. զլախ — ուսման. 93 եւն:

